

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYOIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

PÁKOLITZ ISTVÁN
VERSEI

HALLAMA ERZSÉBET:
BESZÉLGETÉS
PÁKOLITZ ISTVÁNNAL

CSÁNYI LÁSZLÓ:
LIRA ÉS FELELŐSÉG

*

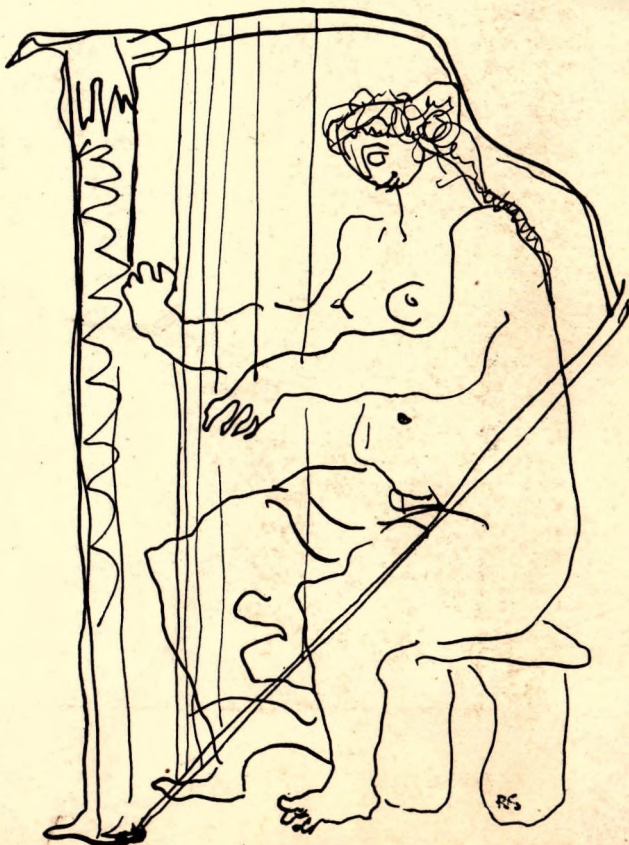
DEREGÁN GÁBOR,
DEKÁNY KÁLMÁN,
PESTI JÁNOS
ELBESZÉLÉSEI

GYERGYAI ALBERT:
JEAN GIRAUDOUX

HEITLER LÁSZLÓ:
BALATONI TÁRLATOK

KISS FERENC:
KOSZTOLÁNYI
ÉDES ANNÁJA

POMOGÁTS BÉLA
JUHÁSZ FERENCŐL

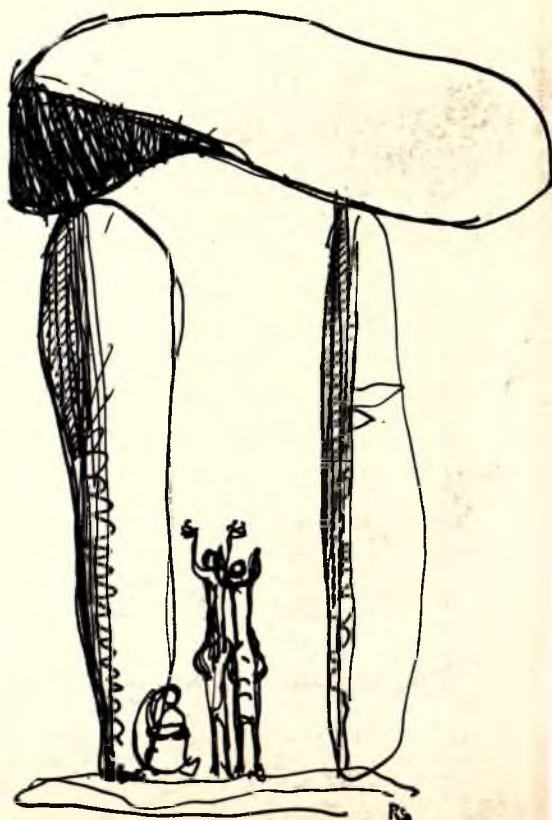

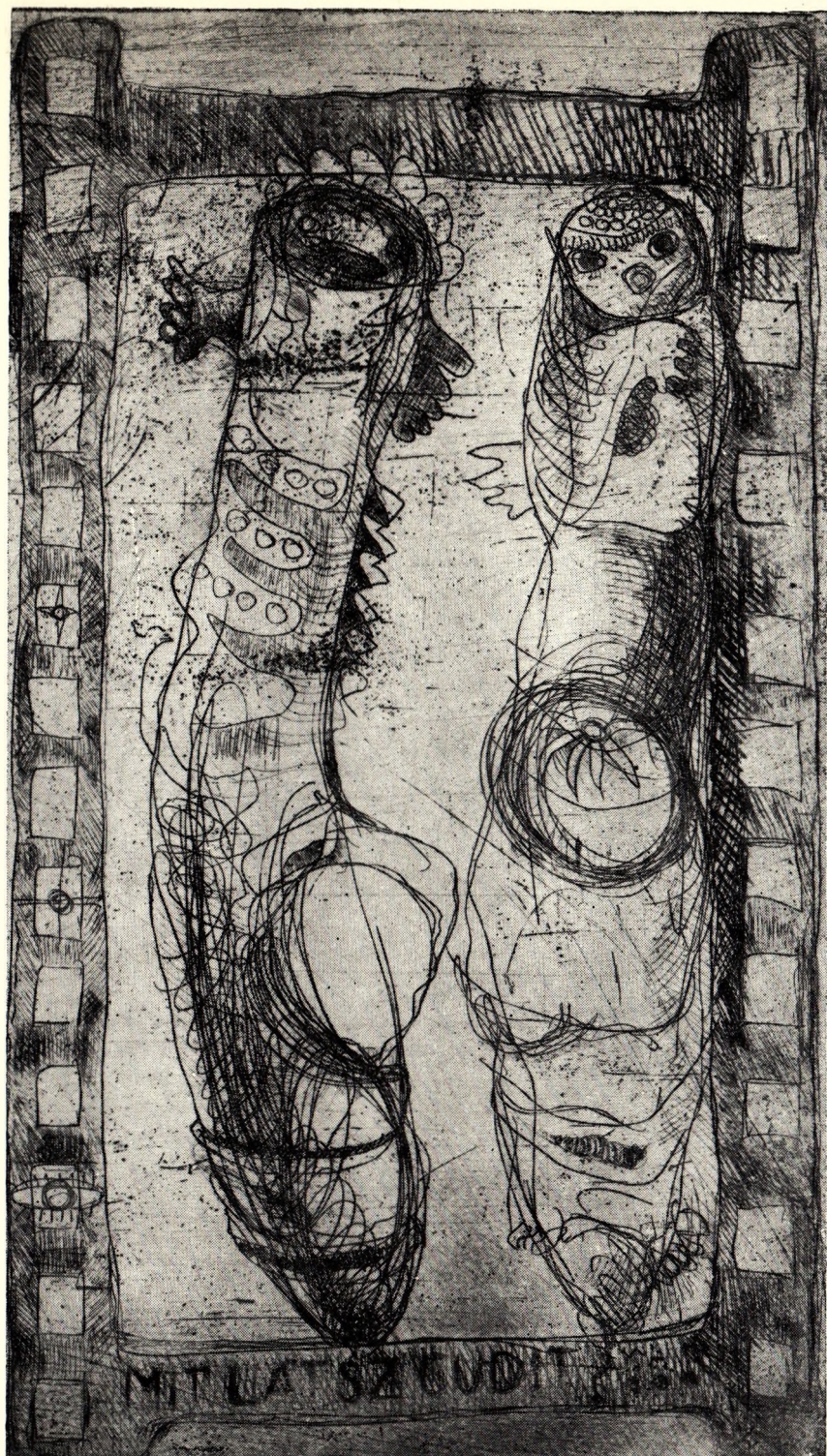
SZÁMUNK SZERZŐI:

BIHARI SÁNDOR
 CSÁNYI LÁSZLÓ
 CSORBA GYÖZÖ
 CSUKA ZOLTÁN
 DEREGÁN GÁBOR
 DÉKÁNY KÁLMÁN
 GYERGYAI ALBERT
 HALLAMA ERZSÉBET
 HEITLER LÁSZLÓ
 JOBBÁGY KÁROLY
 KERÉK IMRE
 KISS FERENC
 KOCZOGH ÁKOS
 KOVÁCS SÁNDOR
 MAJOROS JÓZSEF
 MAKAY IDA
 MARAFKÓ LÁSZLÓ
 PÁKOLITZ ISTVÁN
 PESTI JÁNOS
 POMOGÁTS BÉLA
 SZEGHALMI ELEMÉR
 THIERY ÁRPÁD
 TOLDALAGI PÁL
 TÓTH BALINT
 TUSKÉS TIBOR
 VÁRÓCZI ZSUZSA

KÉPEK:

MARTYN FERENC
 RÉTFALVI SÁNDOR
 TOT, AMERIGO

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM 9. SZÁM

1969. SZEPTEMBER

TARTALOM

Pákolitz István 50 éves

MARTYN FERENC: Pákolitz István (ceruzarajz) - - műmellékleten

PÁKOLITZ ISTVÁN versei: Ha monddod még, Krétarajz anyámról,

Ilyen jó, A próféta meg a dinnye, Ikre - - - - - 771

HALLAMA ERZSÉBET: Beszélgetés Pákolitz Istvánnal - - - 777

CSÁNYI LÁSZLÓ: Lira és felelősség - - - - - 782

*

JOB BAGY KÁROLY versei: Anno 1969, Győzelem - - - - 789

DÉKÁNY KÁLMÁN: Az álmos lány (elbeszélés) - - - - 791

DEREGÁN GÁBOR: Ne bántsátok Júdást! (elbeszélés) - - - 794

BIHARI SÁNDOR versei: Vizsgálat, Az ő keze - - - - 797

PESTI JÁNOS: Lázadás (elbeszélés) - - - - - 799

TÓTH BÁLINT versei: Akár a gyors puska lövés, Ha nem rettensz 805

HEITLER LÁSZLÓ: Balatoni tárlatok - 1969. - - - - 806

MAKAY IDA versei: Pusztaság, Kit megjelölt, Körülvettek - - 810

GYERGYAI ALBERT: Jean Giraudoux - - - - - 811

TOLDALAGI PÁL versei: Zord valóság, Üresség - - - - 817

POMOGÁTS BÉLA: Ének a pusztulás ellen (*Juhász Ferenc: A szent tűzözön regéi, II. rész*) - - - - - 818

KISS FERENC: Az Édes Anna (*II. rész*) - - - - - 825

KERÉK IMRE versei: Virágok nyílnak, Februári metszet - - - 836

KOCZOGH ÁKOS: Felnőttek és gyermekek - - - - - 837

SZEGHALMI ELEMÉR: Kolozsvári Grandpierre Emil: Utazás a valóság körül - - - - -	843
CSORBA GYÖZÖ: Rába György: A szép hűtlenek - - - -	845
VÁRÓCZI ZSUZSA: Lázár Ervin: Egy lapát szén Nellikének - -	847
KOVÁCS SÁNDOR: Nyerges András: Jó vér - - - - -	848
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Moldova György: Malom a pokolban - -	850
MAJOROS JÓZSEF: Benedek István: Csineva - - - - -	852
THIERY ÁRPÁD: Lipták Gábor: Sárkányfészek - - - - -	853
CSUKA ZOLTÁN: Udvary Gyöngyvér-Vincze Lajos: Az ismeretlen szomszéd - - - - -	855
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre III. - - - - -	857
A Jelenkor krónikája - - - - -	861

K É P E K

RÉTFALVI SÁNDOR rajzai - - - - - 788, 790, 809, 816, 842

Mű mellékleten

AMERIGO TOT: Kavicsasszony, 1946

Hommage à Karinthy - Olivecrona, 1969

A borítón RÉTFALVI SÁNDOR rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hucyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72.- Ft. Egyéni előfizetési csekk számla száma 60 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

69-4332 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

MARTYN FERENC: Pákolitz István

Ha monddod még

A szél

a víz

a rózsáág

*öröktől mondja önmagát
törvény szerint*

de legbelül

*– és épp ezért – kötetlenül
s mivel önmaga a világ
mondja a világ igazát
ismétlése is mindig új
mert öntörvényéből tanul
nem is tanul*

hisz tudja jól

ha zizzen

csobban

rád hajol

nem zavarhatja póz

vagy más

*idétlen vak hivalkodás
és bölcs nyilatkozat helyett
dolgát teszi*

mást nem tehet

A szél

a víz

a rózsáág

így mondja hűlen önmagát

Ha monddod még

ha mondanád

így mondhatod magad tovább

Krétarajz anyámról

*A Tejút szélén alkonytájba
szikrázó csillagport ver a lába*

*Mezétláb jön-jön – ahogy szokta –
szaporán lépve sűrű csillagporba*

*Mezétláb jön-jön – hány tizezredszer –
karján cókókkal megtömött cekker*

*Fején a kosár csap a tégla rakva
darázscsipkedte sárgabarackkal*

*Az ájulásig tikkadt melegben
még tejkendője szárnya se rebben*

*Mezétláb jön-jön – ahogy szokta –
szaporán lépve sűrű csillagporba*

*A kapu előtt – szál klottgatyában –
csak az a dolgom hogy megvárjam*

*Szaporán lépked nem ér haza mégse
se lámpagyújtásra se éjféltre*

*Csak az a dolgom ne sírjak mégse
ha nem ér haza besötétedésre*

*Csak az a dolgom éjféltájba
félálomban is hiába várjam*

*A Tejút szélén alkonytájba
szikrázó csillagport ver a lába*

*Küszöbön tekve ér a hajnal
madárlátta kenyér a fejem alja*

Ilyen jó

*Úrvezető létemre sem förmedtem rá
a szabálytalanul kóválygó gyalogosra*

*Gorombáskodás helyett
elnézést kértem a kiszolgálótól
hogy lábamat be mertem tenni a boltba*

*Kényelmesebb lett volna a mellébeszélés
de mégis csak kinyögtem:
a művészetek gyakorlása nem állampolgári kötelesség*

*Magánszorgalomból elmosogattam
és megütközés nélkül vettem tudomásul
hogy kimaradtam a hírrovatból*

*Nem hibáztatom a leányzót
kizárólag magamat vádolom
az elszalajtott és vissza sosem térő
bűnre vezető alkalomért*

*Ha odébb csavarom a rádiógombot
lehet hogy a nyerstördításon túl
egyéb aggályom is lett volna*

*Még csak meg sem fordult a fejemben:
HOGYAZISTENROGYASZTANAÖSSZEAVILAGOT
ha már nem tudott különbet eszkábálni*

*Nem tehetek róla
ilyen jó voltam egész nap*

*Bizony mondom ha nagyon akarnám
elégedett is lehetnék magammal*

*Igaz hogy a világ megváltása
– legalább is így tételelesen –
nem tért már bele mai programomba*

De hát holnap is lesz nap

A próféta meg a dinnye

*Az Elkős városbeli Náhum
– foglalkozására nézve varga –
világéletében rühellte a munkát,
naphosszat csak a köldökét vakarta.*

*Vénségére ment el az esze:
babérra, dicsőségre vágyott;
(s csirizzel ragasztgatni nem lehet
a veszni induló világot.)*

*Föl is tette magában Náhum,
hogy végleg otthagyja a céget,
és prófétaként szórja átkait,
mivelhogy elkurvultak a népek.*

*(Így se lehet meggazdagodni,
mindazonáltal majd belebékül:
lám, ott a példa, a cethalas Jónás,
szépen megélt az is, dolog nélkül.)*

*Még a s á b e s z beállta előtt
dülőre vitte a dolgot:
földhöz csapta a rehült lábbelit,
vagyishát fölmondott.*

*Példálóztak a céhbeliek:
inkább a kaptafánál maradna;
de Náhum erre csúnyát mutatott
s már inalt is lélekszakadva.*

*Heteken át szorgosan készült
az Elkős-beli fesztiválra:
iszonyatos átkokat magolt
hol suttoqua, hol kiabálva.*

*Csóválta fejét a szomszéd:
ez bizony nem vezethet jóra;
s Náhum kecskéjét Hűsvét előtt
el is vitték a fogdmegek adóba.*

*Nem bánta a kecskéjét Náhum,
s ha már felkötötte a kolompot,
jósolgatta a világ végét,
ahogy szokták a bölcsek és bolondok.*

*Ami virágot a birkák meg a kecskék
meghagytak vala a Kármel hegyén,
reszkető kézzel leszedegette
a megkerült aglegény.*

*A kútra igyekvő leányok
vihogtak is eleget rajta;
csintalan nászra csalogatták
s persze a cefkábbja is becsapta.*

*Az Agykoponyához címzett kocsmában
minden éjszaka elázott;
bolondos átkait féldecikkel fizették
a ringyók, betörők, latrok és vagányok.*

*Lőrinc-napkor nagyon berúgott,
s mikor földre húzta az álma,
nagy görögdinnyét gyömöszöltek
próféta-gatyájába.*

*Hajnalban, ahogy megébredt,
szaladt volna a bokorba,
de visszahúzta a dinnye,
bár nagyon sürgős volt a dolga – –*

*Bárgyún röhögcsél azóta is
a legendában örökre élve:
óriás görögdinnye a világ,
s rajt a sárga folt Náhum véleménye.*

Ikreik

*Nagy Ikreink Egyike mindig korán pusztul.
Másikának futja a tisztas öregségre is.
Sors és törvény a korai pusztulás,
sors és törvény ágyban párnák közt meghalni.*

*A Szabadszállásról kiakolbólitott
cingár Apostol szívét
átdölték a kukoricásban.
A fújó paripák nem a Világszabadság
kivívott diadalára száguldottak.*

*A fehérhaju Nótárius úr
a szigeti tölgyek alatt
ellene mondott az ördögnek:
ne éljen Eduárd!
Szivárványragyogásu kapcsolókönyvében
földerengett a valóság égi mása.*

*Tragédia a korai halál,
ha befejezett a Mű?
Tragédia az élő halhatatlanság,
ha befejeződik a Mű?*

*Dózsa György unokája
Vörös Szekéren vágatott a halottak élén
– ember az embertelenségben –
A ködevőknek, habzószájúaknak
mért is lett volna
egyszerre jó magyar és nemzetközi?*

*A Fáklya kialudt:
minden elvégeztetett,
de semmi sem tisztáztatott.
A bujdosó Betyár összevonta szemöldökét:
minden változik,
csak a szegénység örökkévaló.*

*Az Ittmaradót mindig nyomasztja az Eltávozott.
Időlegesen elválasztja őket a halál,
de egyesek az örökkévalóságban.*

*Magyar napszámosok, proletárok,
román, szláv pásztorok után
kibujdosott Amerikába a Fábólfaragott Királyfi.
Muzsikája mennydörgő barbár vihar,
tébolyult sikoly, torokszorító fájdalom,
sebekből a vér buggyanása.*

*Az egetrázó Psalmus szikár Mestere
pávát röptetett a Vármegyeházra
s nemcsak lóditó hetvenkedőt
idézett a Háry-ban.
Varázspálcája intésére
országnyi kórus énekel.*

*A vérszerinti ikrek is elütnek egymástól.
A lélekszerintiek célközelítő útja
mért ne lenne különböző?
Különbözőségükkel válnak testvéreggyé.*

*A ferencvárosi Mosónő pokoljáró Fia
megtanulta, hogyan kell a dudát fújni;
csak annyi ereje maradt,
hogy a sinek közé dőljön.
De még egy élete van:
nem középiskolás-fokon tanítja népét.*

*A rácegresi gémeskút
és az Eiffel-torony közt lengő trapézon
juhászbölcsességű biztonsággal
leng a Pusztafi;
egyetlen szemhunyorításába fogja
Ázsiát-Európát.*

*A halhatatlannak se könnyű elviselni
a halhatatlanságot;
mennyivel nehezebb az élőknek!*

*Mert amióta testté lőn az ige
és miköztünk lakozik,
fől-főlhorkannak
az értő egyetnemértők;
pusmognak
az értetlen mindigmindenegyertértők:
tapogatóznak a bűbájosok;
a tamások agnoszkálnak;
a hümmögetők belegabalyodnak a körmondalba.*

*Termő Anyánk, Magyarország,
ha kincseid felől kérdeznek,
mutass büszkén Ikerfiaidra!*

Beszélgetés Pákolitz Istvánval

Az öreg lépcsőház homályában mintha a cethal gyomrában haladnék egyre beljebb – azazhogya egyre feljebb, a Jelenkor vénségében is otthonos szerkesztőségi szobája felé. Ady is azt mondta, gondolom közben magamban, hogy az ember „Északfok, titok, idegenség” – én meg itt egyenesen egy költő titkaiba igyekszem most beférkőzni, hát nem reménytelen vállalkozás ez? Pákolitz István József Attila-díjas költő egyszer-másszor elmondta vagy megírta már a lényegét, amit róla mint emberről tudni kell, a többire meg ott vannak a versek... Az irodalomtörténet az más, ott kell az ilyesmi, hogy „a vidéki harangozó hetedik gyermeke vallásos nevelésben részesült, első irodalmi élményeit egy kisváros papi gimnáziumában szerezte...” és így tovább. De az emeleten Pákolitz Pista vár, akit a fél város Pistaként köszönt, akinek alacsony, lassú mozgású termetét és azt a ráncolt-homlokú, aggodalmas beszédmodorát mindenki épp oly jól ismeri...

A cethal-homály mélyén villanykörték pislákolnak, belökök egy ajtót, aztán még egyet, az ajtó belenyikorog a csöndbe. Pákolitz István a szoba közepén ácsorog, némaságban és ernyedt fényekben, akár egy elveszett, a világegyetemben lebegő apró árny. Lehet, hogy fél perce, de lehet, hogy fél órája álldogál már itt egyhelyben; összeráncolt homloka most az ajtó felé fordul, arcán ocsúdó öntudat és valami megbántott, sőt, szenvedő vonás. Köszönése, mint a jeges zuhany. Aztán a fotelra mutat az a másik lénye, ami elválaszthatatlanul benne él: a civil ember, aki mindig is adott a formákra, s aki mindig megadta az embereknek az udvariasság nem túl gyakori ajándékát. Az asztal, akár a vendéget váró háznál, barátságosan terített, tálcán két köpcös pohárka, a cigarettacsomagok nyitott szája a vendég felé fordítva.

Megdörzsöli a homlokát, talán hogy kidörzsölje belőle az iménti fájdalmas felhorkanást, aztán cigarettára gyújt – s erről eszembe jut, ahogyan néhány évvel ezelőtt a pipa kékebben szálló füstjében üldögélt s azt mondta: egyedül voltam, mint Robinzon a szigeten, s abban az egyedülletben volt valami mélységesen reménytelen... Erről a régi interjúról pedig eszembe jut, mennyi minden történt azóta, és mennyi minden történt egyáltalán a költő életében ez alatt a kerek fél évszázad alatt, olyasmi, amiről a költő nem beszél, ami mégis fontos része az életének, amiről beszélni tehát a krónikás dolga...

*Bagoly huhog a toronyban
valahol gyerekkoromban
dunyhám húzom a fejemre
csillagos eget szívemre*

„Nem mindegy, hogy mit dugdosnak a hetedhét ország ellen induló legkisebb fiú tarisznyájába – a pogácsán kívül. Én pedig nem is a harmadik voltam, hanem a hetedik, akinek még a pogácsából is csak szűkösen futotta, értem ezen azt az élményanyagot, amit mindenki magával hoz a gyerekkor völgyéből. A felnőtt, különösen ha költő, lélekben egy kicsit gyerek marad mindigre.”

Pákolitz István maga írta ezt le régebben, s higgyük el neki, hogy így volt. A pogácsa azonban nem volt azért annyira szűkös.

A hét gyerek apja köműves volt, majd megrokkantan harangozó lett Pakson. Ott élt a család a templom tözsomszédságában, sőt, szinte nap mint nap a templomban. Az anya csak a nevét tudta leírni, s csak imakönyvet olvasott. Az apa egyizben könyvet látott a fiainál, s mikor belelapozott, azt mondta: úgy látom, ez *valami regény*.

Máig cseng a költő fülében apja hangja, amiben lenézés volt és elutasítás, a regény olyanféle luxusnak számított előtte, amit szegény ember nem engedhet meg magának.

Ha valakinek templomszolga az apja, az legalábbis két dolgot jelent. Az egyik a templom természetes vagy nyomasztó, de mindenképpen leigázó közelsége, a másik a szegénység.

– A tisztas szegénység fogalomkörében nőttem fel. Hogy ennek pejoratív jelentése is lehet, azt akkor nem is sejtettem. A szegénység nálam semmiféle táptalajt nem jelentett. Voltak nálunk szegényebbek is, s mielőttünk az úri világba való felkapaszkodás lehetősége lebegett, mint a legnagyobb és legtöbb, amit ember elérhet. A hét gyerek közül ketten hajósok lettek, egy postai alkalmazott, egy kereskedő, egy asztalos. Ketten kezdtünk tanulni, azzal, hogy pap lesz belőlünk. Valahogy úgy volt ez, hogy egyszer ceremónia közben anyánk elsírta magát: légy pap, fiam, ez olyan szép... Egyikünk se lett pap, de ez már későbbi dolog. Lényeg az, hogy az én világképem körülbelül olyan volt: a világ egy nagy gömbölyű dinnye, aminek a kisebbik felén helyezkednek el a gazdagok, s a gazdagoknak segíteniük kell a szegényeket. Ahogy a jó Tompa Mihály mondta: Isten a szegények részét a gazdagoknál tette le. –

A templom közelsége még tekintélyt is adott a többi gyerek előtt. Ötéves korától harangozhatott, aztán a viharúzó harangozás meg egyenesen az ő dolga lett. A templomszolgának úgynevezett lélekbúza is járt a viharúzásért, portánként fél zsák, minden őszön. A kisfiú sokszor a Dunapatról rohant fel a felhők közeledtén, hogy idejében szóljon a harang – micsoda komoly feladat ez egy gyereknek!

– Gondolom, irigyeltek is a többiek. Egyszer azt mondta az egyik: azt hiszed, tettek a templom? Kitüntetés volt, ha valakit engedtem harangozni. Ha valakit föl-rántott a kötél, jól kiröhögtük... Aki odavizelt a templom mellé, azt meg is büntettem. Aztán sokat ministráltam. Volt a faluban egy bolond lány, a Kuka Annus. Gyakran meditáltam azon, vajon fölsegítem-e szegénynek a lelkét a mennybe... Ma is emlékszem a régi litániákra: fenn kavargott a füst Szent Lukács szobra körül, s volt egy postás, a Prutscher József, az úgy tudta a kántor után mondani az Áment, csak úgy zengett a templom. De féltem is, különösen este, amikor zártuk a templomajtókat. Apám egyszer rálépett Kuka Annusra a sötétben, süketnéma volt szegény, most is beleborzongok abba a rémes nyüzítésbe. Egyszer meg fennmaradt a kóruson a Borsi Imréék Hikku nevű kutyája... először nem tudtuk, honnan jön az a szörnyű hang... Féltem egyedül a templomban, a zörejekre ma is nagyon érzékeny vagyok. –

A paksi harangozó-gyerek aztán Kalocsára került bögrés diáknak. A bögre akkor már nem volt divat, de maga a szokás igen: a szegény diák minden nap más családnál kapott ebédet. Evett ő a gimnáziumi évek alatt kanonoknál, csendőralezredesnél, parasztasszonynál, földbirtokosnál, malomtulajdonosnál, plakátragasztónál... Apjának az eklézsián 65 pengő volt a fizetése – ebben a toronyóra kezelése is benne volt – a konviktusban meg 80 pengő az ellátás. Maradt a bögrés diákság.

– Ez nekem akkor nagyon kellemes életmódnak tűnt. Be voltak osztva a napjaim, igaz, a péntek gyakran kimaradt, úgy, hogy a koplalást is korán megtanultam. Hogy ez a koldulás egy fajtája, az nem zavart. Valaki egyszer meg akarta magyarázni nekem, miért segít rajtam, s magamban azt gondoltam: bolond ez, hiszen én is tudom, miért. Ez a gazdagok kötelessége. Csak amikor eltévesztettem a napot, és szerdán mentem a csütörtöki helyre, a cseléd lány meg vihogott rajtam, akkor szégyelltem magam. No meg voltak kínos pillanatok, a kórházi főorvoséknál például, ahol hadilábon állván a késsel-villával, egyszer a nagy vagdosásban épp a főorvos orrára pöcköltem a húst. Vagy a zsidó földbirtokosnál, ahol gyertyafény mellett, nagy ceremóniákkal ettek – ott aztán bevezettem, hogy később érkezem, s elteszik nekem a sült libát... –

A bögrés diák egyenrangúnak érezte magát a többi gimnazistával, pedig zömmel úrifíúk jártak a jezsuitákhoz.

– Volt egy hórihorgas csillagász tanárunk, egyszer harmadikban fölvihogtam az óráján és nagyon dühös lett. Azt mondta: tudod, fiam, mi az, ha valaki paraszt? De kihevertem könnyen a sértést, mert mondhatott, amit akart, mégis én voltam tornaórán az előtornász. Gróf Gyurkovics Egont is fenéken billentettem, mert időtlen volt a futballhoz ... –

*Tékozló vagyok és nyugtalan: im e sok
Cifra virág. S hol a mag?*

Jó tornász, jó futballjátékos, jó szavaló, még jó tanuló is – a kalocsai gimnáziumban is megszerezte magának azt a tekintélyt, amit otthon a templom árnyékában megszokott. Ehhez járult még, hogy nagyobb diák korában megjelentek első versei a Kalocsai Néplapban. Minden úgy indult tehát, hogy köztisztelőben álló, problémátlan „tanult ember” lesz a paksi harangozó fiából.

– De az ötödikből pótvizsgával csúsztam át a hatodikba. Matematikából gyenge voltam, csak a szamarak hídja, a Pythagoras-tétel mentett meg. De közben erőt vett rajtam a kamaszkori letargia is, szinte beteges kételkedés gyötört: elhatároztam, hogy nem leszek pap. A későbbi életemben is jellemző skrupulózusságom akkoriban kezdődött. Otthon belenyugodtak: ha már nem leszek pap, tanító leszek, és átmentem az érseki tanítóképzőbe. Előrről kellett kezdenem, tehát négy évvel idősebb voltam az osztálytársaimnál. –

Kalocsa városában évekig ő volt az ünnepi szónok. Március 15-én a városi ünnepségen lelkesedéstől átfutott hangon mondta el a tanári segédlettel megírt beszédet: nem lesz többé 1918 ... Egyszer ugyan beírta a beszédbe a szépen csengő jelzőt: Szabadság, Egyenlőség, Testvériség –, de a tanár azt javasolta, hagyják ezt ki ... Már 11 éves korában írt a Regnum című diáklapba – az Árpád Nyomdában nyomták, a „valódi” újságokkal együtt – aztán szindarabot is gyártott: maga is játszott benne valami zsidóbarust, akinek funkciója már az emlékezés homályába vészett ... A tanítóképzőben ő volt az önképzőkör elnöke, ő adta át a zászlót a következő évfolyam elnökjelöltjének, annak a fiúnak, aki Somogyi Tóth Sándor író lett később ...

Még odahaza Pakson ragasztotta a nemzetiszínű kortesplakátokat, de amikor azt hallotta, hogy XY a „rongyosok képviselője”, az vizsgyággal töltötte el. Apjától megkérdezte, kire szavaz, ő azt felelte: ahol többen lesznek. Nagydiák korában sem tudott sokkal többet a politikáról.

Az irodalombeli tájékozottságában is volt bőven lemaradás. Már az indulás is csak a véletlenen múlt: asztaloslegény bátyja egyszer hazalátogatott, s magával hozta Tyúkos Lőrinc nevű barátját, aki ottfelejtett egy könyvet. A könyv Petőfi Sándor összes költeményeit tartalmazta. Iluskát megsiratta, a Talpra magyar megdobogtatta a szívét, de Józsi bátyjától azt hallotta, hogy a Fa leszek című vers egyik sora – „hogy egyesüljünk, én elkárhozom” – egyházi átok alatt van, s aki csak gondol erre a versorra, az a pokolra jut ... Később, amikor a gimnáziumban megismerte Ady nevét, akkor meg a Rendben van, Úristen című vers kavarta fel: így is lehet szólni az istenhez? Megint néhány év múlva József Attilában érezte meg a nagy költőt, de taszították az olyasféle kifejezések a versekben, mint burzsoá meg proletár ...

Ő maga így foglalja össze ifjúkora mérlegét:

– Volt már egy zsáknyi versem, csak éppen azt nem tudtam, mi a költészet, a művészet lényege. A verset inkább csak játéknak tartottam: ösztönösen csináltam, amit csináltam. Később, Babits Jónás könyvéből döbrentem rá, hogy nem lehet Tarsisba futni Ninive helyett, hogy „atyjafiáért számot ad a testvér”, s legfőképpen: „mert vétkesek közt cinkos, aki néma”.

A fiatal tanító Maglódon az iskolaablakból a mészárszékre lát, ahol Petrovics István forgatta száz éve a bárdot, az a Petrovics István, aki nőül vette az evangélikus pap kis cselédjét, Hruz Máriát... A fiatal tanító be-bejár Pestre, bekopogtat egy-egy szerkesztőségbe, versekkel a hóna alatt, vagy beül a színházba, és könnyesre neveti magát a Latabáron, aki két lábbal bújt a paraszttatya egyik szárába... A fiatal tanító gondolatai korai s véglegesnek bizonyult szerelmén, a szülőfaluból ismert kislányon, a későbbi zárdistán járnak, aki ekkor már Madocsán óvónő – s a fiatal tanító, ha csak teheti, lehajózik hozzá a Dunán.

Közben egyre eszeveszettebbül tombol a háború.

– Akkor jött életem legsötétebb korszaka, a bajai folyamőr laktányában. Egyszer kiosztották a puskákat, hogy ellenállunk a németeknek. Aztán visszajött a tiszt, sirt, és bedobáltuk a puskákat egy szobába. Ady kuruc verseit mondogattuk magunknak.

Aztán felhajóztak az aknásított Dunán, a fiatal tanító kiszállt Madocsán, hogy meglátogassa az óvónőt, aki akkor már a felesége volt. Aztán visszatment a hajóra. Nemcsak félt, irtózott is attól, hogy katonaszökevény legyen... Linzig hajóztak.

– Aztán a hidról leköpött a hajóra egy amerikai katona, átadtuk a fegyvereket. Orgonáltam egyet a jezsuitáknak, mert Virginia szivarért menesztett a kapitány. Őszszekadtam egy siklósi fiúval, aki pálinkáért lovat, kocsit cserélt. Azzal hazáig jöttünk.

1944-ben megszületett az első gyermekük. S a költő az összekuszált, rombadőlt országban, a fellángoló harcok, küzdelmek kellős közepén, egy alakuló rend viharos hajnalán – tanító lett Cseresznyépusztán.

Cseresznyépuszta 21 kilométerre volt Madocsától, az Űrgemezőn át vezetett az út, az ócska kerékpár gumiját gazzal tömték ki. A tanítót a parasztok tartották el, babban, krumpliban kapta a fizetését.

Bent mélyült a csönd

– Filozófiában, politikában teljesen járatlan voltam, akkor kezdtem volna ismerkedni a világnak ezzel a részével. De... akkor telepítették ki a dunakömlödi svábokat. Aztán a Rajk-per. S ebben az időben történt az az eset is, amit nem tudok kitörölni az emlékezetemből. Madocsa felé tartottam a biciklin, útközben fekete „nadár”-t szedtem a kacsáknak. Két lovas jött szembe, egy civil és egy egyenruhás, egyikük kezében rózsacsokor, s erősen imbolyogtak a nyeregben. Az egyenruhásban felismerem a madocsai rendőrt, de engem amúgyis arra tanítottak, hogy köszönni illik. Elkarikáztam hát köztük, illőn köszönve. Tíz lépésnyire jutottam, mikor visszaszólt a civil: hova-hova kiskomám? Fejembe szállt a vér. Mindig a fejembe száll az ilyesmitől. „Kiskomája az öregapja!” Megállítottak, nekem a revolvért, igazoltatás, így nyilas, úgy nyilas... A ló farkához akartak kötni, de csak megpöfoztak. A végén nevettek is: nem haragszol? A civil a kitelepítési kormánybiztos volt. Panaszlevelet írtam, de egyetlen sor választ nem kaptam rá. Fél év múlva lebukott az az ember, egyéni túlkapások miatt. De én egyetlen sort se kaptam. Azt gondoltam magamban: hát így bánnak egy tanítóval? És hat évig nem csináltam semmit... Sokat meditáltam azóta: hogy szélesíthettem egy ilyen ügyet egy alakuló rend általános hibájává... de hát így történt...

Újabb hat esztendő veszteség.

A Robinson-életben az jelentett változatosságot, hogy Pákolitz István beiratkozott a pécsi főiskolára. Éjjel, három gyerek mellett készült a vizsgáira. Akkor már Pakson, szülőfaluja államosított iskolájában tanított.

Tanítósa legnagyobb eredményének tartja, hogy a sokgyerekes Lednecki-famíliából egy tanárt tudott nevelni.

*Vivace
A volt-kocsmá beázott plafonja
belereszket
s valószínűtlen kupolává tágítja
a győzelmes kezdét*

– Lengyel Balázst Szegeden a továbbképzőn ismertem meg, előadott nekünk. Ahogy az ilyenkor lenni szokott, a hallgató szerényen a zsebébe nyúl, mert éppen van nála néhány vers... 1950-től jelentek meg újra verseim, előbb a Tiszatájban, majd a Dunántúlbán is. Különösen, mikor már Pécsre jártam be a főiskolára. 1954-ben jelent meg a hármas kötet, s 1955. május 20-án kerültem Pécsre. Művészeti előadónak a megyei tanácsra.

Az új munka egyik részét a hivatásos művészetekkel való hivatali teendők, másik részét a műkedvelő mozgalom szervezése, segítése jelentette.

– Eleinte a hivatásos művészekkel való bibelődés okozott sok problémát, volt ebben persze valami a faluról városba került ember kisebbségi érzéséből is. Meg aztán se a kultúrpolitikához, se a gyakorlati teendőkhöz nem sokat értettem. Dehát e téren többnyire amúgy is adva voltak a feladatok. Több fantáziát és örömet találtam az öntevékeny mozgalomban. Korán megéreztem, hogy lassúbb folyamatról van itt szó, mint amilyet mi szerettünk volna, vagy képzeltünk. Helyére tettem én az operettet, de nem tudtam – ma se tudok – egyetérteni az olyan módszerekkel, hogy egyszerűen levétetjük a műsorról, és azt hisszük, ezzel megoldottuk a problémát. Voltak nagyszerű élményeim is, a kezdetleges magyarországi hangversenyt meg is írtam Nyitány című versemben. Később az irodalmi színpadok jelentettek komolyabb munkát s érdekességet, természetesen főképp a verskultúra terjesztése, fejlődése, alakulása érdekelt. Több műsor szerkesztésében vettem részt, mindig ügyelve az esztétikai nevelésre. Úgy érzem, kora ifjúságomtól „népművelő” voltam, abban az értelemben, hogy hittem: vannak dolgok, amik „erővé válnak” a tömegekben.

Közben már 1959-től a Jelenkor szerkesztőbizottsági tagja, majd 1967-től –, amikor megvált a népművelői munkától – szerkesztője.

*Nem azért maradok itthon
mert máshová nem mehetnék
Senki se csinálná meg helyettem
a leckét*

Hogyan, mitől, miért lesz végül költő a költő? Különösképp, ha nem kap kívülről impulzusokat?

– Ha azt kérdi, kényszer-e az írás, azt mondhatom, hogy igen. Amikor évekig teljes magányban éltem, sokat gondoltam arra, hogy azt mondják: a tehetség nem vész el... Mégis éreztem, hogy sorvadás fenyeget. Sehol sem voltak még hajszálerék sem, amelyek az irodalmi élethez kötöttek volna, senki se biztatott – mégis írtam. Ilyen értelemben valóban kényszer az írás. De talán már eleve kényszerként jelentkezik, csak ezt nem mindig, vagy nem mindig lehet észrevenni... A bátyám nyomdokaiban kezdtem én először afféle kis rigmusokat gyártani. Játék volt, mégis nagyfóntosságúvá avatta valami rejtélyes erő. A bátyám temetésén azért nem sírtam, mert eszembe jutott egy régi versike, amit még gyerekkorunkban tőle hallottam: „Trombitált az arkangyal, végsőt rúgott Pap Antal, befődték a sírhanttal”... Aztán a régi vallási énekek, amiken felnőttem... Magam sem tudom, talán valami mágikus erő éreztem mindig a versben. S mivel játékból írogattunk, hát megtanultam észrevétlenül, mint ahogy megtanul harangozni, akinek harangozó az apja.

Mire elismert költő lett, túl volt a harmincon. Ez valószínűleg fokozottabb érzékenységgel jár...

– Rajtam maradt, mint számaron a fül, hogy panaszkodom. Pedig nem mondom, és sose mondtam, hogy a körülményeim miatt lettem olyan költő, amilyen vagyok... Lehet aztán, hogy tényleg érzékenyebb vagyok, mint mások. Ha például értetlennek, lekezelőnek, felületesnek érzem a kritikát, valósággal válságba kerülök, bár talán nem jobban, mint minden író... Tény, hogy engem nem „fedeztek fel”, én nem úgy kerültem az irodalomba, mint „tehetséges fiatal költő”, hanem egyszerűen ott voltam, elfogadtak. Ez is biztosan hátrány. –

És az, hogy „vidéki költő”?

– Ezt inkább hagyjuk... ettől a falnak megyek. Irtózom az ilyen epithetonoktól, s ha leírják vagy mondják: vidéki költő, akkor nekem már végem van. Olyan degradálás van emögött, hogy sokszor úgy érzem, egyesek legszívesebben valami körzetesítést hajtanának végre az irodalomban is, akár az oktatásügyben... Ne is beszéljünk a témáról, egyszerűen unom az egészet.

A hátrányoknál maradva: érezte-e annak koloncát, hogy viszonylag későn ismerkedett meg a társadalmi-politikai kérdésekkel, tehát későn vállalhatta meggyőződéssel azt a feladatot, ami napjainkban feltétlenül a költők előtt áll?

– A kérdés meglehetősen bonyolult. Meg kell mondanom, hogy moralista vagyok, mindig is az voltam, s korán rájöttem, hogy kell valami, amire az ember felteheti az életét. Babits sokat segített nekem abban, hogy felismerjem a költői feladatvállalás elkerülhetetlenségét. Másfelől viszont, s ezt elmondtam már máskor is, senki sem lett még kommunista az anyja méhében, s az én nemzedékem meg különösen nagy vargabetűvel közelítgeti a célt. Hitvallásomat végül is nagyon egyszerűen megfogalmazhatom: mindig az igazat írni. Én tudom magamról, hogy nem intellektuális, hanem érzelmi alapállású vagyok, nem tehetek tehát egyebet, mint hogy amit látok, hallok, tapasztalok, amit fontosnak érzek a világban, ami hatással van rám, azt igyekszem a lehető legigazabbul versbe foglalni.

Sokat ír vagy keveset?

– Keveset. Csak azt írom meg, ami megéri bennem, ami feltétlenül kikiváncsizik. Mást megírni – nincs értelme.

Verseiben minduntalan visszatérnek a bibliai képek, történetek, utalások. Mi a célja ezekkel?

– Ez az a kérdés, amittől kissé zavarba jövők, mert ezt a kritika is mindig kikerüli... Azt hiszem, részint nagyon tetszik nekem az archaikus jelleg, jól érzem magam benne. Másrészt a Biblia volt első nagy irodalmi élményem, fejemben van jóformán minden sora, akkoriban igen nagy hatást tett rám, s kíváncsi vagyok, mit tudok morálisan átmenteni belőle a jelenbe. Kisebb ügyekben nem jár-e úgy minden ember, mint Pilátus, mossa a kezét, nem tud dönteni? A „pilátusság”, mondhatnám, olyan fogalom, aminek maig érvényes vonatkozásai vannak. Vagy például Palmarum című versemben is olyasvalamit próbáltam kibontani a régi történetből, amit ma is tapasztalok; ahogy a nők akkor is szimatolták a prófétát: fura, örök jelenség. Ahol van egy alanyi költő, ott rögtön feltűnik egy ilyen szimatos nő is, akár egy dongó... És egyáltalán: ahogy a polgári „elit-népség” lesi a függöny mögül a prófétát, aki körül ott rajzik az utca nyugtalanító népe...

Verseiben az öröm mindig csendes és bánattal árnyékol, a tragikum mindig mély...

– Egész életemet végigkíséri a tragikum élménye. A mulasztás tragikumából tanultam meg „magánúton” az írástudó felelősségét is. Tanulságom is tragikus, de egyáltalán nem pesszimista: mivel az ember születik és meghal, s egyik felől sem kérdezik meg, az ember dolga az, hogy hazugságok, öncsalás nélkül, becsületesen, hasznos emberi tevékenységben élje le rövid életét...

*Ami lehet csak az vigasztal
és betölt csordultig malasszal
e sóhajnyi öröm*

LÍRA ÉS FELELŐSSÉG

Pákolitz István költészete

Amikor Pákolitz István 1954-ben először jelentkezett verseivel, viszonylag kevés figyelmet keltett. Igaz, hogy a Három költő című gyűjtemény nem is volt alkalmas erre: három ellentétes alkatú, különböző képességű költőt erőszakolt egyetlen vékony kötetbe a kiadói szeszély, s így a válogatásban is a jámbor közép-szer elvének kellett érvényesülnie. „Nemcsak a papiros minősége rossz” – mondta később Pákolitz, persze az egyértelmű elutasítás méltánytalan, induló költőknél egyébként is a lehetőségre figyelünk föl, a sorok közt bujkáló ígéretre. Pákolitz is érezhette ezt: Két sor között, – írta ciklusa fölé, s a szerény cím egyszerre jelent óvatos elhárítást és szerzői utasítást. Harmincegy vers, 608 verssor – ennyi volt a két sor közé foglalt első jelentkezés, s különösebb formai változatosságról sem beszélhetünk: néhány szonett, megízelt hexameterek, a versek legtöbbje pedig 7-6-7-6 szótagszámú strófából áll, s nem-egyszer mintha a címadó vers gyerekkori emléke csendülne ki belőlük: „Akkor már tudtam néhány Pósa-verset, / vonzott a vers.”

PAKSI HARANGOK

Pákolitz Pakson született, s nemcsak gyerekkora kapcsolja ide, hanem férfiévei egy része is. A táj szelid, a latin Pannonia határa ez, a Duna tükrében enyhe dombok árnyéka úszik. A lankákon bort termelnek, nem a vulkanikus hegyek tüzes borát, csak olyant, mint maga a táj, szelid örömekre hívót. Egy pontosan fogalmazott kép idézi a vidéket évek múltán is:

Aranysugarban csillámló napok,
vizzagú szél, fehérizzású fény!
szikrázó-tiszta ingek, lepedők
és csobbanó halak a víz színén!

(Évgyűrűk)

A tájba – Pákolitz egyik legmélyebb élménye – harangszó vegyül, s a harangozó-apa, akinek „varázsfonala a harangkötél”, egyszerre valóság és jelkép, a harangszó pedig megszámlálhatatlan dallamot tud:

Bár egyikótára szólt a nagyharang,
más színű-árnyú volt mindig a hang;
ujjongva zengett-zúgott fönt s alant
nagyszombat este, friss allelujára,
tompán jajongott, hogyha temetés volt,
s merengve hullott hangja a Dunába;
a vad „fölhők elejbe” gátnak állva
– így követelték Pakson a hivek –
a jeges felhőt riogva cibálta
a villámcsóvás nyári éjszakában.

(Évgyűrűk)

„Mit ér az, ami nem terem?” – kérdezi a Gyümölcsoltó-ban, amit a Mágiában így fogalmaz meg: „erő, valóság lesz a szó hatalma!” – Vigyének hát a szép szót diadalra! De az élesen, félreérthetetlenül megfogalmazott költői program mögött mindig a Dunamenti táj színei villannak föl, pontosabban, a paksi táj, mely az örök harangszóban ringatózik. Ez a díszlet alig változik, s ha Európa távolabbi tájain szólal meg, csak az otthoni emlék kap új zománcot, mint A rostocki lány balladájában is, mert a honi táj szuggesztív emléke mindent arra kényszerít, hogy hozzá hasonuljon:

Birskörte, töppedt szőlő keveréke
ez a gyerekkori illat: időt, teret
szűkít-tágít, míg a szürkés kékbe
rejtett dombsor lekerekített
hullámvonala kezd kibomlani
s kikönyököl a lassudó kanyarba
egy-egy kíváncsi domb. Mintha tolnai
tájon lebegnék.

(Ismerős)

Egy húron játszik a világ? Tulajdonképpen igen, s Pákolitz egyébként sem expanszív természet, a gyerekkori élmény messze kíséri, a férfikor erdőszűrőjéig elhallik a paksi harangok szava, s emléke néha váratlanul csendül fel, egy hasonlatban, méltóságos latin idézetben, föl villanó képben. Ez teszi hangját meghitté, otthoniassá, mert bárhol van, örökké a családi körben érzi magát. De más titka is van. Mert folyton újabb mélyrétegeket hódít meg: ahogy az évek múlnak, egyre aggasztóbban merül fel az elmúlás lehetősége, s egyre mélyebbre kell ásnia, hogy megleglje és megtartsa titkát.

AZ ELMŰLÁS LEHETŐSÉGE

Az elmúlás lehetősége a költők próbája, s itt voltaképp ahhoz sincs jogunk, hogy a kitapintható valóság adatait kérjük számon. Petőfi lobogó fekete üstökével a boldog fiatalság megtestesítője, amikor leírja a végzetes szavakat: „de íme, sötét hajam őszbe vegyül már...” Jól tudjuk, nem vegyült őszbe a haja, de az előre vetített lehetőség, bár – sajnos – soha nem következett be, a valóságot revelálja. A fiatal Pákolitz, miközben azt írja, „azt az áldott pillanatot szeretem, ha veled vagyok”, egy voltaképp jelentéktelen impresszionista képbe csempészi be a gondolatot, ami, mint bujkáló folyó, folyton fel-feltűnik lírája mappáján:

Most már tudod: a völgybe visz az út...
Versből fonok rád őszi koszorút.

(Október)

A látszólag sorkitöltő, henye szavak is funkciót kapnak e fiatalkori versben is: a „most” és „már”, azzal, hogy a sor elejére került, nyomatékot kapott, jöllehet a magyarázatot hiába keressük a korai versekben, erre csak később kapunk feleletet. Az 1955-ből keltezett *Solitudo* új gondolattal variálja a témát, de a válasz most is késik: „A hiányodhoz szoktatom magam,” – s a szonettzáró kérdőjel tulajdonképpen a szorongás jelképe, csak a rettegés csendül ki a fegyelmezett sorokból, s a hatást épp az növeli, hogy a szonett zárt formájában hangzik fel az örök emberi, és éppen ezért mindig időszzerű kérdés:

Mi lesz, ha majd a Nagy Kapun kilépsz,
s remény se biztat már, hogy visszatérsz?

(*Solitudo*)

Ugyanez a gondolat játékos-groteszken újra felmerül 1965-ös kötetében, a Mész-
szenézőben, ahol a köznapis és jelentéktelen kép (vacsorárávalóért szaladtál át a bolt-
ba) váratlanul tragikusba fordul, a harmadfeles jambusok a harmadik strófa első két
sorában előre idézik a végső bánatot:

ha nem leszel már, nem lesz
ki magányom föloldja, –

hogya a következő két sor látszólag játékos fordulata teljessé tegye a megidézett tra-
gédiát:

szívemet áltatom majd:
„csak átszaladt a boltba.”
(Csak)

A kérdés, amit a fiatal költő feltett magának, állandóan ott kísért a sorok között,
s az a szonettciklus is, amely az 1962-es Fény és árnyék kötetbe Hűség gyűjtőcímen
került be, s egyes versei 1950–1960 között keletkeztek, tulajdonképpen ugyanezt a
témát variálja, míg végül az Önző című vers két utolsó sora végre kimondja a meg-
fellebbezhetlent:

mert nem lesz mód, hogy nélkülöd kibíriam,
és meg akarlak előzni a sírban.

(Önző)

Nem Pákolitz az egyetlen, aki vissza-visszatér erre a témára; a fiatal Szabó Lő-
rinc, aki a Semmiért egészen kegyetlenségébe foglalta férfi-önzését, a halál árnyéká-
ban megenyhül, s szinte fájdalmasan vallja: „önzésem szeret”, – hogy a Huszonhato-
dik év embert őrlő fájdalmában feltámassza az önkínzó-örömteli emléket. Az egybe-
vetés nemcsak két különböző emberi-költői magatartást tükröz, hanem azt is bizo-
nyítja, hogy a tragikus kérdés Petrarca óta mindig időszerű és vallomásra kénysze-
ritő. De míg Szabó Lőrinc költészete megmarad az emberközponitű tragikumnál („üres
a vég, s mind hiú a gyász: Jaj, nincs holnap! Jaj, nincs föltámadás”), Pákolitznál a
jövőért érzett felelősségben oldódik föl. Persze, ez a legkényesebb út, mert mintha
már Arany kimerítette volna szókinsét: „Nem hal meg az, aki milliókra költi Dús
élte kinsét” – amit aztán az ötvenes évek lélektelen sémává koptattak. A könnyebb
ellenállás vonzásából a fiatal Pákolitz sem tud mindig kitérni, arra is van példa, hogy
pátosza túl hangos (Jövel tavasz, reményünk harsonása), de szerencséire ezek a rit-
kábbak. Mert az elmúlás lehetősége felett, mint a csillag, él az időtlen és emberi hit:

Mi benned jó, nem veszhet semmi el,
ne mindenestül menj, ha menni kell:
a szívbe ird az időtlen jegyet,
hirdetve tiszta emberségedet!

(Kavics)

Az élet szeretetétől átszőtt lírája ezen a ponton válik közéletivé, nem harsányan,
legtöbbször szemérmesen kitérve a nagy szavak csábításából, hirdetve a nemesítő,
szép igazságot:

Nem veszhet el a veszni induló világ,
mindig van Messzenéző, aki messzire lát.

(Messzenéző)

Az induló Pákolitz még túlzottan hagyománytisztelő: sorai szabályosak, a sorvégek elegánsan rimelnek. Néha nagyon is elegánsan: legtöbb verse rímre épülő dalvers, legfeljebb a szótagszámot nyújtja meg, de a 11–10 szótagszámon, vagy az alexandrinon túl alig merészkedik, s egy óvatos hexameter már távoli kirándulást jelent. Mégis, ezek a korai versek magukban rejtik későbbi formaművészetét, s bár a fiatal költő egyelőre szívesebben járja a biztosabb utat, már itt is teljes fegyverzetben jelenik meg. Ha néha át is vesz valamit a korábbi gyakorlatból (nála is felbukkan Kosztolányi leleménye: égbolt – kék volt – kék folt), rímei legtöbbször egyéniek, s tudatosan törekszik a tiszta hangzásra.

Igaz, hogy az ötvenes évek gyakorlata szinte megkövetelte a rimet, mert egy szerencsétlen félreértés a szabadversben polgári különbséget, álforradalmiságot gyanított, ha ugyan nem anarchiát, a Két sor között-ben Pákolitz mégis inkább azt bizonyítja, hogy a jó költő elválaszthatatlan sajátja a biztos formakezelés. Az ilyen rímlelemények, mint két heti por – szirmaiból, ég alatt – kék árnyalat, sápadni kezd – a dús gerezd, már a későbbi bravúrmegoldásokat sejtetik, a Hűség ciklusát, a De profundis szonett-füzért vagy a Melinda nevére írt csupa-rím-zene költeményt.

A zenének egyébként is nagy szerepe van költészetében: az öregharang Esz-dúrban kondul, Gabriella neve g-moll akkord, van, amikor a hasonlat idéz zenét: a fütty kékbe mártott friss zene, a napraforgó cintányérja cseng, a harangszó lilászöld füstszalag, az ibolyák lila andantéra mosolyognak, máskor a harangszó pántlikája libeg a völgy felett, a csend pedig okkersárga. Maga vallja: ki csak harangszót örökölt, – s ez a zene csendül vissza minden sorából.

De a kérdés rögtön fölmerül: nem elkésett jelenség-e ez az elsősorban zenei hatásokra törekvő költészet? A kérdést csak alátámasztja, hogy maga Pákolitz is az utóbbi években mintha igyekezne szabadulni a kimunkált formától, egyre jobban hajlik a kötetlen megoldások felé, sőt nemegyszer szinte már a próza határát súrolja, mint az ilyen sorokban is:

A külügyminisztereknek is szölok
legyen már végre foganatja
az egyszerű emberek akaratának

(Békét!)

Mégis: a szabadvers egy másfajta kötöttséget jelent számára: nem a forma nyúgábe kényszeríti a verset, hanem a vershez idomítja az oldott-kötött formát, hogy így érje el a zenei hatást. Példaként a Libera című vers néhány sorát idézem, melyet a katolikus rituálé szavaival indít s ezt a szavalókórusra emlékeztető hullámlást variálja. A latin idézetben (libera nos, domine, de morte aeterna) a dactilusok uralkodnak, s adják meg a sor zenéjét. A következő sor első fele („ne mások fényesítsék”) szabályos jambus, amit a folytatás másfajta zenével told meg: „helyettünk a / holnapot”, – hogy a következő sor elnyújtott prózáját („s a szalmaszálat keresztbe nem rakó langyos kényelem”) újabb jambikus sor sodorja vissza a zenébe („bivalymarasztaló posványa”), amit új zenei elem bővít dobpergésszerű ritmusával: „ne növelje / jóra való / restségünket.”

A példát folytathatnánk, de ez is bizonyítja, hogy milyen pontosan időzített zenei hatásokat rejt magában a vers, s a költői dikció hogyan kényszeríti a formát, néha félsonorként is, a legjobb megoldásra. Ezt a verset nem lehetne a szonett igájába kényszeríteni, a rím is fölös sallang lenne rajta, csak így, váltott ütemével valószínűleg az olvasóban a költői szándékot, hogy végül szívünkben visszahangozzék a Rituale Romanum könyörgése: libera nos.

De ez már egy másik kérdést is felvet: hogyan fonódik egybe Pákolitz költészetében hagyomány és jelen, hogy végül napjaink gondjaira feleljen.

AZ IDŐ VÁDLOTTJA

Néha úgy érzem: vacogva áll az Isten jobbán, az idő vádlottjaként. De ez nem a középkori misztikusok istenfélelme, nem is a neokatolicizmus aggodalma vagy egyezkedése a XX. század gondjaival, s még Ady prédikátori retorikáját sem lehet vele rokonítani: istenfélelem helyett az élet szeretete, mely a múlt időben a szépség oltalmára bízta magát, mert jól tudja, hogy az „igaz is igazabb lesz, ha szépen mondd”.

„Most kellene élnem s a gyilkosok ölni akarnak” – kiáltja. A sárga fal kétségbeesése, s a galambraj röppenése is azt juttatja eszébe, hogy „bombázó raj is lehetne éppen”, s ebben a látszólag szelid és békés, de a lélek mélyén apokaliptikus pillanatban

A galambszárny-mozdulat is arra
jó csupán, hogy lelkem fölkaparja

s minden ami másképp is lehetne
iszonyatot vetit a szemembe.

(Nyugtalan)

Persze nem az aggodalom új Pákolitz költészetében, hisz hasonlóval sűrűn találkozunk a kortársi lírában, hanem a hang, amellyel válaszol a kor aggodalmára. Legutóbbi verseskötve, a sok szempontból összefoglaló jelentőségű s eddigi eredményeit sűrítő kötet, az Ami lehet egész tisztaságában mutatja hangvételének újszerűségét, sőt megújuló-megújító jelentőségét. A gyerekkor istenélménye fölött a vita brevis tragikuma lebeg, melynek szüksége van a keresztény rituálé szókincsére, paraboláira is, de az istenfélelem jelképei emberi jelentést kapnak, néha könnyedén és játékosan, mint az Űrvacsorában, máskor az azonos rímek zsolozsmázó monotonijában fogva (Páska), majd a felidézett gyerekvers sorai kapnak immár kozmikus jelentőséget a kötet egyik legmegrendítőbb versében (Nokturno). Néha régi népénekek ritmusát halljuk:

Szent Ferenc konzultációja
szünet nélkül tart hajnal óta
A pintyek tenyerére szállnak
de a verebek odébbállnak

(Régi album félfalomban)

A Vesztes József bibliai története egy „macskanadrágos lány” köré fonódik, hogy csodává változtassa a természetet: „És nem állt meg a Nap.” Másutt egy latin mise-idézet olvad a magyar versbe, az ifjúság emlékét idézve: Laetificat iuventutem meam, majd a prózai sorok válnak litániás népi képletté (Mégse), de mind fölött a vállalt felelősségtudat szavai:

Senki se csinálna meg helyettem
a leckét.

(Szigorlat)

Mi az a lecke, amit Pákolitz magára rótt? Már a Két sor között felbukkan meghatározó élménye, de a későbbi valóban nagy versek pontosan mutatják az összefoglaló szándékot, mely nemcsak elmond, hanem figyelmeztet is, épp saját felelősségvállalásával. Goethe írja valahol, hogy bosszantja, ami csupán tanítani akar, anélkül, hogy tette ösztönözne. Pákolitz költészete felelősségtudatával válik serkentővé: em-

berségre tanító, tehát cselekvésre ösztönző költészet az övé, s egyre gazdagodó lírája nemcsak eddig megtett útját mutatja, hanem azt is, hogyan vált a homo humanus hitvallásán túl a szó legtisztább értelmében közéletivé, tehát korszerűvé. A Pilátus monológja a kézmosás előtt a nem-cselekvés végzetét mutatja fel: „Az én igazságom a kényelem; Zavartalan, langy-békességem óvom, A rangom, nőmet s gyermekem jövőjét!” A De profundis szonettfűzére a kiszolgáltatottság pokolra vettetettsége, amelyre A sárga fal sorai felelnek:

ha már örökké élni sehogysem lehet
tisztos halál kell vérmocskos háboru helyett,

amit végül az új kötet címadó verse old fel, bár tudja, hogy „a minden is kevés”:

ami lehet csak az vigasztal,
és betölt csordultig malaszttal
e sóhajnyi öröm.

(Ami lehet)

Beletörődés? Inkább az emberszabású öröm szava ez, melyben ott él a tett után sóvárgó remény:

Isten, Sors, szivem-eszem,
add meg a végső
kegyelmet: igazoljam magam,
amíg nem késő!

SISIPHUS

Kevés költőnk van, akinek oly egyenes volt az útja, mint Pákolitz Istváné: a Két sor között versei biztosan vezetnek a legújabb kötet, az Ami lehet összefoglaló költészetéig. Szerencsésen kikerülte a kortársi líra félreértéseit és csapdáit, s ahogy ma visszatekintünk művészetére, nyugodtan leírhatjuk, nincs egy sora sem, amiért szégyenkeznie kellene. Ami a Két sor között verseiben még csak virtuális, ám nagyon is valóságos lehetőség volt, lépésről lépésre valósult meg és teljesedett ki, azzal a tudatos feladatvállalással, amit a barackfa példáz egyik versében: „Azt tetted, amit tenni kellett.”

„Az a legszebb, ami lehetetlen” – írja másutt, de költészete mégis és mindig az emberre szabott valóság határain belül marad, s a vágy és szándék, ami az „eleve halálra ítéltet” élteti, sisiphusi kétségbeesésében is a mindig újrakezdés örömeivel vigasztalódik:

Minden tökéletlen emberi szerzet
s minden istenek szándéka ellenére
akarod csucsra görgetni a sziklát

És mindig újra kezded

(Sisiphus)

De ez nem Camus Sisiphusa, nem az egzisztencializmus abszurd hőse, aki – Camus szavával – „az égbolt nélküli térrel és a tartam nélküli idővel a hosszú erőfeszítés végén eljut a célhoz”; Pákolitz emberhez mért lírája fölött az égbolt kéklík s az idő is az emberéletre szabott, melynek kimértsége egyszerre jelenti tragikumát és költészetét. Sisiphus példája mögött is ott érezzük a célt, mert a mindig újrakezdés

Anno 1969

Igen!

*Én e huszadik század
sebzett-idegű, csak altatókkal alvó,
terjeszkedő rák indítól átszött-
gyomrú, -tüdejű gyermeke vagyok.*

*Csodáim és botladozó tudásom,
amelyekkel átlátom ezek titkát,
s már nem is ámulok,
kétszáz éve istenné tettek volna,
rettegett volna nevemtől a föld.*

*De ma már csak annyi van,
hogy fuldoklom a benzingőzben,
kevés a csönd, kevés a jó ivóvíz,
s irtóztató félelmek szorongatnak.*

*Már nem békés öregséget remélek,
csupán a békés h o l n a p o t szeretném,
csak „ez a hét” teljen el lövés nélkül,
csak „ez a hónap, év” bántatlanul.*

*Félve nyitom ki az újságot naponta,
nem hull-e ki a zizegő lapokból
csörömpölve a fenyegetés kése
útnak induló két lábam elé.*

*Ott tartok már, hogy egy cseppet se félnék
a regényekben írt hajótöréstől,
mely ismeretlen kis szigetre dob ki,
segítség nélkül és magányosan.*

*Elképzelem; a szelíd csörgőkigyók
amíg lábamnál tovasiklanának,
álmos jaguár dörgölődzne hozzám
s fogná egy tigris selymes üstökét;*

*nem messzire krokodilus napozna,
a habokból víg cápák intenének,
míg aludnék nyugodtan, biztonságban
termeszhangyák közt, mint egy kisgyerek.*

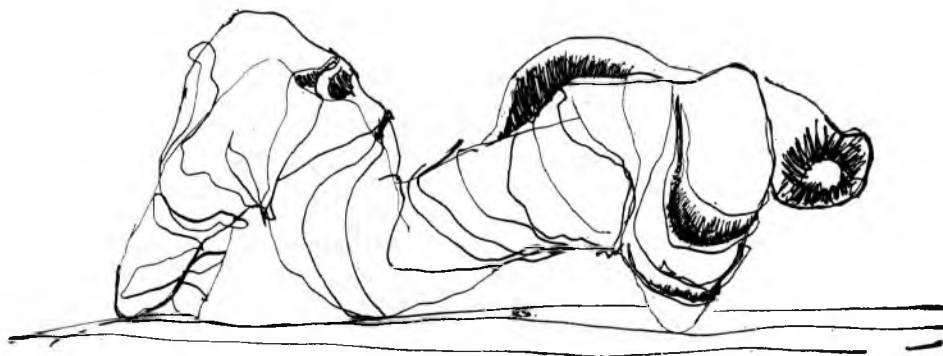
Győzelem

*Aki meghalt, már nem fél semmitől.
Nézzétek ezt a nemzedéket,
összeomlott reményeivel, álmaival,
ideáljai hulláin taposva,
keresgélve elvesztett éveit;
hiába mondott szavait szégyenli,
s megutálta lobogó ifjúságát.*

*Mit lehetne még mivelünk csinálni?
Mit lehetne még mitőlünk elvenni?*

*Tőlünk már csak félni lehet,
mert*

*irtózatosan megraboltan
nézünk szét
e lét
kincsein,
s kiválasztjuk magunknak mindazt
– érzelmek nélkül és hideg tekintettel –
ami még
a mesék
sugarán át
egy pillanatra
felvillantja
a gyermekkor elképzelt
boldogságát.*

Az álmos lány

Hátával a fali állványnak dőlve, nyitott szemmel szunyókál. Lát és hall: ez kétségbeejtő. A jövés-menés, meg a zsongás. Csikorog az agyveleje. Szűrősen zsibbad, mintha üvegpor szóródna bele. Üvegporral beszórt képek, hangok. Karcolják, felhorzsolják a szemét, a dobhártyáját.

Alakok lépnek a pulthoz, beszélnek hozzá, ő meg kiszolgál, megírja a számlát, viszi a holmit a csomagolóba a számlamásolattal. A mozgás barázdákat váj az üvegporba, csillogó álmögömbök gurulnak a vájatokban. Jajongó árny lebben a távolban. Látómezeje elsötétül, csak a jajongás neonvillámai lobbannak időnként.

Körnök piros páncélja villan, gombóccá gyúrt harisnyanadrág repül a mellének.

– Vigye innen ezt a vacakot.

– Értse meg, asszonyom, ha egyszer nincs sűrűbb szövésű.

– Nekem akarja bemesélni? A finom dolgokat maguk eldugdossák a pult alá.

– Nincs, ha egyszer kifogyott.

A melle táján sajgás keletkezik, és már nem biztos benne, hogy a pehelykönnyű harisnyanadrágtól, amit odadobtak. A lökés súlya hagy ilyen nyomot.

– Mit szomorkodik, baba? – Egy hosszú, csontos kéz nyúl át a pult fölött a csuklója felé. – Én majd megvigasztalom. Rendben? Én a vigasztalásra születtem, majd meglátja. Ágy kell magának, látom én azt. Egy prima kis ágy.

A kéz foltja foszladozik, húsában megújul a szűkülő sóvárgás, a bőr alatt, a rostok szálai között szivároghat szét az álmoság. Égeti, akár a savmarás. Csak időnkint hűti a kint a bódulat egy-egy irgalmas fuvallata, amelyből mindig felriad és ez olyan, mintha belül hasadozna.

– Most van időm, baba. Megvárom a bejáratnál. De lépjen olajra, ha lehet. Bulizza ki.

Egy szoba ereszkedik a szeme elé, lefüggönyözött ablakokkal. Belül sötétség s ujjongva fedezi fel, hogy rajta kívül senki sem lakik benne, se haldokló, se férfi. Vilyanycapcsoló sincs. Teljes háborítatlanság, akár egy doboz belsejében. Nekilát, hogy lefejtse magáról a ruhát, de a mennyezet egyszerre sípolva recsegni kezd a feje felett, aztán emberi hangon megszólal:

– Szolgálati közlemény. Bakos Ilona a tizennyolcas pulttól, azonnal jöjjön a telefonhoz az irodába! Azonnal jöjjön!

Tolongó sokadalom sodrában tör magának utat, vállak és könyökök ütközői között botorkálva ér be az irodába. A főnök utasítást ad, hogy az elhagyott pult mögé repülő fregolit küldjenek.

A hang kiabál a fülében: – Sürgősen jöjjön, csináljon vele valamit. Szünet nélkül vonít, veszékel itt nekünk. Vékonyak a falak. Ebbe bele lehet örülni.

– Injekció kell neki – motyogja a főnöki köpeny felé fordulva. – Injekció. Orvos kell neki.

– Sejtettem – szól a köpenyből a hang. – Ne késlekedjen hát.

Keringő suhogás. Körülfonja a csend s meleg áramok emelgetik.

– Na, menjen már – nógatja a türelmetlen hang. – Siessen.

Alighogy elindul, a kéz vezeti, a kézzel együtt lép ki az utcára, mintha közben el sem eresztette volna. A szemében tompa, opálos derengés.

– Hogy buliztat ki, baba? Mit mondtál a főnökségnek?

– A nyanya, haldoklik a nyanya.

– Kolosszális hanta! A szimatot nem csalt. Ne félj, jól fogod érezni magad.

A kégli klassz. Akarsz talán társaságot is? Csak úgy, miheztartás végett kértem. Némelyik lánynak az a hobbija.

Az öregúr – zörren a feje. Mindenben megértő. Nála lehetne aludni.

– Öreg palid van, igaz?

– Elutazott – feleli minden csodálkozás nélkül. Nem tudja már szétválasztani a kimondott szavakat a gondolatoktól. – A legrosszabbkor utazott el.

– Az a legokosabb, baba. Az öreg pali. Kevéssel beérik.

– Csuda rendes. Most kedvemre kialhatnám magam.

– Te kis kótyag! Talán aludni akarsz?

A lány bólogat, a haja előrebukik, belecsüng az arcába.

– Jó vicceid vannak!

Színes sugárövezetbe jutnak, lilára fakítja a kirakat előtt elhaladókat. Kísértetalakok.

– Mindenkinek van egy álma... – Dúdolva bilincseli magához a ragadozó kéz a lány csuklóját. – Feltesszük ezt a dalt. Ezzel kezdjük a műsort, bemelegítőnek.

A lány egyre rángatja a kezét, amely az idegen bilincs foglya. Szabadulni, szabadulni – kopácsol fejében a riadalom, felszakítja agyáról a ködöt. Pillanatokra kilát belőle és tisztába jön a dolgokkal. Nincs mit remélni ettől az ismeretségtől, egy cernaszálnyi reményt sem fűzhet hozzá, hogy megszabadítja kinlódásától. Hadarva rimánkodik neki, engedje már vissza, mert csak kiszökött, s ha észreveszik, kirepítik az állásából.

– Engem nem lehet átrázní, hallod-e. Begerjesztesz, aztán meg el akarod húzni a csikot. Hát minek képzeled te az embert?

Egy földalatti W. C. zöld korlátja mellett a lány hirtelen így szól:

– Engedj le, könyörgök, nagyon kell.

A gyanakvó tekintet fölméri a terepet, aztán kajánul beleegyeznek. Hiszen csak ott jöhet fel, ahol lemegy. A női oldalon.

– Oké – mondja. – Megvárlek ennél a korlátnál. El nem mozdulok innen, amíg fel nem jössz.

A lány odalent az anyóának könyörög, azt is elmondja, hogy haldoklóhoz siet, aki megosztotta vele a szobáját, magához vette, amikor feljött vidékről szerencsét próbálni, és most injekciót kell vinni neki. Az anyókat a fejét csóválja, aztán átmegy a férfi szektorba intézkedni s amikor már üres a helyiség, a lányt is átvezeti.

Elnyeli az utca forgataga. Arcok, nevek kavarognak a fejében, de azonnymban elenyésznek, annyira kába a feje, minden kiszóródik belőle. Bemegy egy presszóba kávé inni, hátha az rendbehozza a fejét. A retikül alján gyűrött cédula akad a kezébe, rajta telefonszám s mellette annyi áll: a tanár. Lassan dereng az emlékezete. Szép estét töltöttek együtt, sok érdekes dolgot hordott össze neki a tanár. Jó fej és széles rekamié van a szobában, dupla fekhellyel. Az odavezető út azonban sehogy se jut az eszébe, az út valahogy elveszett, így hát a telefonon keresztül meg is mondja neki. Ezzel alaposan elképesztette a férfit.

– Na jó, hát akkor lemegyek érted a bisztróba.

Ott bent csillogó duruzsolás, színes burkolat, mosott tisztaság. Az üvegfal behozza az utcát a járókelőkkel. Szinte meg lehet őket fogni. De gyorsan elillan ez a gondolat is. Bóbiskolva csuklik le a feje.

– Régóta vársz? – Égő cigaretta parazsa tűz a szemébe, bántón perzseli a tekintetét. – Nem tudtam pontosan jönni, dolgozatokat javítok. Én a tevékenység híve vagyok. Persze, ti, mai fiatalok...

A vastag férfiszájából ömlik a szó, korhol, magyaráz. Nem érti, miért kerít ekkora feneket egy kis késésnek.

– A szabad időt értékesen is fel lehet használni. Az önképzés, a művelődés körünk követelménye.

A lány meg úgy érzi, felfúvódik a feje, a nyakához kötve leng. Zsongó luftballon. Meg kellene kérdezni. Mit is? – Meresztgeti a szemét, hogy le ne csukódjon. Kód-fátylas, imbolygó presszó-táj.

– Figyelsz? Érted, amit mondok?
– Figyelek, persze, hogy figyellek – hadarja. – Sokmindent felszedek tőled.
Én ilyenkor tanulok.

– Okosan teszed. – A férfiarc akár egy nyirkos, meredek part az imbolygó tájban. – Minden fiatal lánynak így kellene megválogatnia a barátját. Ilyen hozzáállással. Mi ragadhat rád egy huligánról?

A lány feje megcsúszik, gyorsan azt mondja:

– Haldoklik. Nem hagy aludni. Folyton haldoklik, de az injekciótól újra feltámad.

– Kicsoda?

– A nyanya, akinél lakom.

– Miért nem viszed kórházba? Otthon, a lakásban haldokolni, nem egészséges.

– Én akartam, de fél, hogy a kórházban meghal. Nekem meg munkába kell járnom. Elalszom a pultnál. A főnök folyton szid.

– Látod! Mit mondtam a múltkor is? Képezd magad, ne fecseired el az értékes szabad időt. Vezető lehetsz, üzletvezető. Külön irodában.

– Irodában sem szabad aludni.

– Nem az alvás miatt.

– De nekem az kell.

– Akkor hát költözz el.

– Fizeted?

– Micsodát?

– Egy rendes albérlet négyszáz forint. A keresetem harmada. A nyanyánál ingyen van.

– Na, persze. Ti, pisisek mindenhez ingyen szeretnétek hozzájutni. Inkább eladjátok magatokat öreg pasasoknak.

Híg iszap hömpölyög a lány fejében, előnti az üregeket és a csatornákat. Azt várja, a fülén meg az orrlyukain folyik ki az álomosság.

– Neked nem adtam el magam.

– Én nem vagyok öreg.

Kiélt pasas – gondolja a lány. A bikinitől zsongott be. Addig folyton csak szövegett, de a bikinitől távra maradt a szája.

– Ötödik – zümmögő énekhangon szól. – Ez már az ötödik éjszaka egy jajgató hullával. Tudod mi az? A villanyt nem engedi leoltani. Folyton ég. Fél, a sötétől is fél.

– Egyszer majd csak befejezi – dűnnyögi türelmetlenül a férfi. – Most mindenesetre menjünk.

A keskeny szobában széles, barna rekamié. Jól vésődött az emlékezetébe: betölti, szinte egyedül uralja az összképet. Megvetve, lefekvéshez előkészítve, akár egy megterített asztal az étkezés örömeihez. Itt a perc, amelyben testi lényünk minden élvezete sűrítve felkínálkozik. Felcsigázott, mohó lendülettel veti le felső ruháját s elmerül a takaró puha melegében.

– Ez nem konfekciós holmi – suttog a férfi a melltartó sikos anyagát tapogatva. – Már a múltkor feltűnt. Konfekcióban nincs bikini fehérnemű. Te maszek varrónővel dolgoztatsz.

– Oltsd el a villanyt – mondja neki nyüszögve. – Égeti a szemem.

A fény kilobban. Süllyedő űr. A hátán, a kapcsok körül kaparászó ujjak.

– Igazam van? Rendelésre dolgoztatsz.

Puha, fekete gömbök gördülnek a süllyedő űrből, mind felé gördül, elborítják a testét. Az egyik hirtelen szétpukkan, s rúgva rándul a lába.

– Mondd, ugye örülsz, hogy velem vagy?

A gömbök felszállnak a mennyezetre, ő meg emelkedik, leng, lebeg illatos párák áramlatain. Szívében hálaérzések sarjadnak s készül, hogy elénekelje őket, amikor egy tátozó, rancos száj hajol fölébe. Hasogat a jajgatása: „Itt vagy, kislányom? Jön az orvos?”

Szemébe vág a fény, a vállánál fogva rázza a kéz:

Biztos voltam abban, hogy ha a karikámmal megjelenek az utcán, itt is kerülnek majd barátok.

Valóságos mestere voltam a karikázásnak. Olyanokat tudtam azzal a kemény dróthajtóval s azzal a küllő és gumi nélküli biciklikerekkel, amit senki más! Ha akartam, helyből indultam s pillanatok alatt elértem a legnagyobb sebességet. Tudtam egészen kicsi köröket rajzolni a földre s megálltam – egyik pillanatról a másikra. Ezt így hiába is mondom, ezt látni kellett volna, aprót, alig észrevehető fordítottam a hajtó fején, úgy csináltam. Ott, ahol laktunk, ott hosszú, keskeny deszkapallón is könnyedén végigkarikáztam, ezt egyedül én tudtam, senki más. Ezért még Krujcsik is irigyelt.

Az sem volt könnyű, hogy lépésben hajtottam. Talán ez volt a legnehezebb. Állandóan figyelnem kellett, nehogy megugorjon a karika, és aztán arra, hogy meg ne álljon, el ne dőljön.

Az eszemben még az járt, hogy az itteni gyerekek a házakból figyelnek és biztos voltam abban, hogy majd kijönnek és itt is lesznek barátaim.

De két hét után is egyedül karikáztam. Szomorú, rosszkedvű voltam.

Naponta többször is bemutattam minden tudományom, teljesen kiizzadtam, anynyira vigyáztam, hogy minden sikerüljön. Itt még újat is kitaláltam, azt, hogy mint-ha kihúzott spárga mentén mennék, nyilegyenes vonalat húzzak a homokba. Amikor ez sikerült, különösen sajnáltam, hogy nem látja senki. Jó lenne, ha most itt lakna valahol a közelben Krujcsik, mit szólna hozzá!

A karikám nyilegyenes vonalat vágott a homokba, de nem jöttek még erre sem barátok. Buzogányt sem láttam, pedig ő itt lakik valahol. Vele egy osztályba jártam, alig beszélgetett velem, mintha ezt az utcát mondta volna, hogy itt lakik.

Egyszer a verandás házból kijött egy varkocsos, szeplős kis ronda lány, és azt mondta, hogy ne verjem le a karikámmal a kerítésük oldalát.

– Még a kerítések közelében sem jártam! – kiáltottam oda neki.

– Akkor is! – mondta.

Legyintettem és továbbkarikáztam. Kis hülye, gondoltam, lányokkal különben sem játszom. Rövid ideig a kapuban állt és nézte, hogy mit csinálok. Elrontottam, a nyilegyenes vonalra hurkot tekertem. Dühös voltam rá.

A következő héten már elment a szemetesautó, amikor összetalálkoztam a gyerekekkel. Már három napja nem esett az eső, könnyű-homok volt az út. Öten voltak, s mert a vonalat figyeltem, a Szélesvállú térdének hajtottam a karikát.

– Állat! – szisszent fel és belerúgott a karikámba. Engem ellökött.

Megijedtem. Nem is attól, hogy ellökött, hanem... mert, hogy ilyen váratlanul elemkerültek. Felálltam, levertem a nadrágomról a homokot. Akkor láttam, hogy öten vannak. Elállták az utamat.

Ott volt Buzogány is, hátul. A földre nézett.

A karikámat kerestem.

– Hagyd!

Az árok szélén hevert, száraz, kemény kőrökre dőlt, ferdén.

– Jó helyen van ott!

Szorosan körülfogtak.

– Szevasz, Buzogány – mondtam neki, most közel állt hozzám. Morgott valamit, a hátam mögé nézett.

– Kezdhetjük, Szélesvállú?

Szélesvállú intett a szemével.

– Mit akartok!?

– Nyugalom, mester. – Szélesvállúnak már nem remegett a hangja, mint mikor a térdének ütődött a karikám, inkább, mintha gúnyolódott volna.

Kicsi a háta mögül előhúzza a kezét. Egy döglött varjút szorongatott, a lábánál fogva. Az orrom alá dugta, megszédültem.

– Pardon – mondta Szélesvállú és mélyen meghajolt előttem. Jó fejvel magasabb volt mindegyiknél, nálam is, barna anyajegy csúfította el a homlokát.

– Már elnézést.

Vigyorogtak. Lestem, merre tudnék elszaladni, de a testemhez értek, olyan szorosan fogtak.

– Mit akartok tőlem!

Felröhögtek. Aztán Szélesvállú megint intett a szemével.

– Mi ez? – kérdezte Kicsi és feljebb emelte a varjút.

Szélesvállúra néztem, megmozdult homlokán az anyajegy.

– Varjút!

Hümmögtek. Szélesvállú csendet intett, aztán felém fordult:

– Mester, nem találta el.

Nem értettem. Azt sem értettem, hogy mit akarnak tőlem. Megvernek...

– Mester – magyarázta nagyon lassan Szélesvállú –, ha szabadna segítenem, ez a dög egy: egér!

Megkönnyebbültem. Hát szóval ezért vigyorognak, tréfálnak velem. Én is felnevettem.

– Pszt – tette Szélesvállú szájára az ujját.

Hátulról meglökték a térdemet, megroggyantam.

Szélesvállú Buzogány felé fordult:

– Nos, Buzogány, mi ez!

– Egér, Szélesvállú!

– Mi ez, Kicsi!

– Egér, Szélesvállú!

– Félkarú!

– Egér!

– Egér! – mondta Söröshordó.

Szélesvállú a szemembe nézett, szomorúan sóhajtott:

– Bizony, bizony, mester, ez egér.

– De, idefigyelj! – kezdtem és a vállához értem. – Hát az egérnek négy lába van és szőre. Ezt meg, no, nézzétek meg... – A többieknek mondtam, de elfordították a fejüket.

– Nos? – várta kíváncsian a folytatást Szélesvállú.

– Ennek meg fényes a tolla...

– Nem!

Megtántorodtam. Oldalról ütés érte az arcomat.

– Ezek a kölykök folyton verekszenek – mondta egy férfi a járdán és továbbment.

Megint megütöttek.

– Egér ez te, Karikás. – Buzogány rámnézett, most először.

– Egér. – Csendesen mondtam.

Szélesvállú bólintott. Lassan megfordultak, Kicsi a lábamhoz dobta az állatot. Elindultak. Félkarú füttyült. Megvolt mindkét karja.

Én a karikámhoz mentem, felelemtem. A hajtót nem láttam sehol. Krujcsik jutott eszembe, s aztán a hosszú hetek, itt, a homokos utcán, a karikázások, ahogy egyedül voltam, meg a varkocsos lány.

Távolodtak. Nevettek és füttyültek. A házra néztem, ahol laktunk, a szürke ablakszemekre, aztán utánuk mentem. A karikám a vállamon volt, utolértem őket. Észrevettek, füttyültek, nem szóltak hozzám. Egyszerre léptek, igazítottam én is a lépéseimen.

– Te ne gyere velünk – súgta Buzogány.

– De!

Szélesvállú később gondolt valamit, megállt, megálltak.

– Idesüss, Karikás – mondta –, nem bánom, jöhetsz velünk, beveszünk mágunk közé. De törd össze a karikád!

Nagy követ vett fel és a kezembe nyomta.

És én akkor összetörtem a karikám.

Vizsgálat

1

*Fordulok – legalább azt hiszem,
még mindig szívvel a veszélynek.
Istenem. A hajdani legények
mosolyognak. Azt is már nehezen.*

2

*Elszállt a pirulás a szélben.
Ezerszer összetett mondatok
önbizalma üresen kavarog
köröttem. Most nincs kinek beszélnem.*

3

*Karom próbálja visszhangzani,
amit az agyam még kigondol
az egymást eltaposó napokból.
Derengnek kezem kiáltásai.*

4

*Árván kedvemre játszhatom, mert
még veszélyem is veszélytelen.
Gyufaszázból hobby az életem,
rajta gyufacimke-lobogó leng.*

5

*Barátilag azt mondta: balek
vagy – aki sohsem lesz barátom.
Üzletemet már meg nem csinálom,
hogy utáljanak vagy szeressenek.*

6

*Magamra végül én haragszom –
bűn lesz bennem a mocsoktalan
lézengés a kor piacaiban,
a szorongás félálma a placcon.*

*Ha megmenthet, csak ez a harag.
Hozzácsap arccal a veszélyhez.
Bőröm mögött a világ felvérez
majd elkerülhetetlen szavakat.*

Az ő keze

*Beszélek neki s mintha a tizenkilencedik
századot hallgatná – az ifjúságomat,
a hatalmat mondom el:
zöld szabadságát a kecskelegeltetésnek,
lélegző kulisszáival az éjszakai erdőt,
a lebbencslevest, amelyen el lehet élni
széltűjta himnuszokért.*

*Végiggondolom az egészet és elfáradok
a gondolattól, bele is szomorodom,
komolyságán látom az
arcomat, ahogy átsimul kemény derűbe,
karok, lábak, mellek és a tej tündéri aránya
s éppoly arányos hite figyel. – Odahajtom
s felemelem a fejem.*

*Szégyszenkezhethék, de nem szégyszenkezik a jövő
idő, akivé leszek vele, kinevez
keze a homlokomon,
gondommal nevez a szája, a mai napba
megszületik a tiú, aki, ha emlékszik, arra
csak, mi lesz; aki, ha kérdésként jött világra,
állja a feleletet.*

*Nem a merev dacért meg a hitért, mely keserű –
mint anyám utolsó pohara, úgy borul
a világ szüntelenül,
bennem és kívül – s hogy szívemben is verekszem,
s a hűség reflexe megtanulja a közelítő
zuhanást megfogni, azért van, mert a halálon
áttetszik az ő keze.*

Lázadás

A vízholdta, keskeny köz végetér a főútvonalnál. Az öreg megtorpan, kettőt köhécsel, csak úgy, megszokásból, és elnéz arra, amerre a vasútállomást sejti. Jobbról vonat robog – fene nem ette meg, mintha az országúton jönne! –, aztán látja, ott húzódik a sín pár a beton mellett. Ablaksor villog, tarka utasok folynak össze a szemében, hosszan hallgat a dübörgés után. A vágány biztos elvezetne – gondolja –, és átballag az úttesten. Körülötte járművek, vontató pufog az emelkedőn, széles kocsi előzik egymást. A Balaton merre is? – forgolódik. A fia, Józsi magyarázta többször, de ezzel a buta fejével rögtön elfelejti. Mindegy, el nem tévedhet, a vonat biztos jel, egy-egy hosszú fütty messzebről is eljut a füléhez.

Mikor kijött az utcára, nem tudta még, hogy el fog indulni. Hogy megpróbálja azért is, odatalálna-e az állomásra. Tavaly, már az ideköltözése napján azt kérdezte az új szomszédától:

– Aztán a vasút, az merre van?!

Magyarázta a szomszéd, ő bólogatott.

Bántotta, hogy nem ért semmit a szavából, pedig hányszor volt már a városban, csakhogy mindig Józsi vezette. Ő másfelé lakik, családotól, az anyósánál. Inkább oda költöztek volna ők is, Józsi beszélte le. „Ott nincs kert, papa, egész nap mit csinálna; itt akár malacokat is tarthat”.

Hát malacok nincsenek, de még malac sem.

Az a pár nyúl, amit hazulról hoztak, nyolc-tíz tyúk, és felnőtt a fészekaljnyi csirke, már többet tojnak, mint a vén tyúkok. Esznek sokat, a hozott szem régen elfogyott, méregdrága volt a kukorica a piacon. És meg se mérték, csak a gazda rávágta: ez ötven kiló, az meg hatvan. Mit tehetett, szükség volt rá, még jó, hogy nem kellett érte messzire menni. Az asszonnyal cipelte be, majd leszakadt a veséjük. Hanem hogy zöldféléhez olyan nehezen jut, nem hitte volna soha. Azelőtt fogta a kaszát, lement a kanális-partra, volt elég, csak győzte volna vágni. A nyulak még válogattak is, a vénebb fű mind alájuk került. Bezzeg megennék most talán még a csalánt is.

Ott a rét, a szövetkezeté.

Fene sem tudta, hogy így gazdálkodnak a városban is.

Igaz, Józsi említette egyszer, hogy tavaly ez a téesz termelte holdanként a legtöbb búzát. Az a kis fű – a nyüvek egyék meg –, amit a fák alatt összesarlóz időnként, nem ássa alá az elsőségüket.

Csakhogy jött egyszer valami csósz.

Mondta, figyelj régen, hogy róka jár a kertjük alján. És fenyegette, följelenti, ha még egyszer tetten éri. „Öreg korát nézem, különben máris bekisérném!” – hangzott ridegen. Három napig nem volt kinn a házból, aztán éjjel kelt föl, akkor sarlóz máig is. A nyulaknak enni kell, a kákicsfélét a tyúkok is szétcsipkedik, de fél mindig, hogy újra csúffá teszik. Látja, itt a töltés mellett is zöldül valami, kár, hogy a szütyőt nem hozta magával, de hát maga sem tudta, mire vetemedik. Az ajtóban mégis érezhetett valamit, mert visszaszólt a feleségének:

– Lehet, hogy megiszom valahol egy pohár sört, meg nézelődöm egy kicsit.

Az asszony nem szeret egyedül, mégsem ellenkezett.

Mióta ideköltöztek, azon emésztődik, őmiatta történt minden. De hát akkor úgy találták, nincs más megoldás, egyik kórházból a másikba kellett menni. Józsi mondta, költözzenek ide. Azóta náthás sem volt az asszony, hizott is valamennyit, csak az ő szemrehányásai miatt emésztődik. Hogy máig otthon lehetnének, jobb volna nekik is

– öreg fákat kár átültetni –, nem beszélve, Józsinak mekkora gondot szakajtottak a nyakába. Harmadnaponként kiugrálni ide, a város szélére, hallgatni az új és visszatérő panaszokat, valamit mozdít is néha – egyúttal megborotválja őt –, csoda-e, hogy ingerült volt délelőtt. „Magamnak sem kívánnék nyugodtabb öregséget”. „Mindenük megvan, akár a kisujjukat se mozdítsák”.

Türelmetlenség érződött Józsi hangjából, merően nézett rájuk, mint aki választ vár, – ők hallgattak. Jó-jó, nem halnak éhen, de hogy mindenük megvan...! – áll meg az öreg, és maga elé néz. Lassan egy éve lesz, hogy itt laknak, s még nem volt olyan éjszaka, hogy ne az elhagyott otthonról álmodott volna. Mindig, újra, sokszor ugyanazt, mint 14-ben, mikor a fronton volt. De ezek az álmok fárasztóbbak, nehezebbek, izdadt kimerülten ijed föl, mindig viaskodik valakivel, de a nevét elfelejti.

Most hány óra lehet, el sem tudja képzelni.

Legény korában volt egy zsebórája, nem jár évtizedek óta, de megvan ma is. Régebben gondolt rá, hogy meg kellene csináltatni, elmarad mindig. A határban nem hiányzott, a kastély üvegcserepére tizenegykor szokott rásütni a nap, arról tudták, nemsokára ehetnek. Otthon, a lakásban egy öreg falióra ketyegett, vagy harminc éve még ütött is, aztán csak kerrentett, ha a mutatója körülfordult egyszer. Hogy sajnálta, amiért Józsi nem engedte elhozni. „Csak nem akar csúfoskodni vele ott, a városban? Engem szólának meg!” Otthagyták hát, az új gazda kidobta a gödörbe aznap. Mert hogy külön játék van a gyerekeinek is. Igaz, Józsi rögtön vett egy vekkert, csak hogy ő ezekkel a mafla ujjával nem fért hozzá a csavarójához. Később a csörgő felhúzóját eltávolították, azóta boldogul vele, ha el nem felejt. Néha áll napokig, a felesége hozzá nem nyúl, attól fél, kiesik a kezéből. De minek is az az óra, akkor főz, ha kedve tartja. Illetve, ha úgy érzi, muszáj már. Mert inkább elvolna száraz kenyéren, csak a sparheltbe ne kellene tüzet raknia. Rossz a kémény – vagy a nyálva tudja, miért nincs huzatja –, így a tűzrakást már az első héten ő örökölte. Józsi vett szemet is, ott van mind a kamra sarkában. Mondják, a szénrel spórolhatná a fát, de ők úgy szokták kiszedni a sparheltből, ahogy belerakták. Nézte a szomszéd is, csak hümmögött. Azt megígérte, hogy a szemet átveszi, ha nekik nem kell. Ott egye a fene, többjük is elveszett, csak nem fogadnak el érte pénzt?! Fő, hogy a zsákokban hozott kukoricacsuta ne fogyjon le mostanában a padlásról.

Melegszik a levegő, az öreg fáradtan ásít.

Hanem az állomás messze lehet még nagyon.

Ördög vigye, inkább megy a főút mellett, itt, a sínek közelében még meg találják büntetni. A magafajtának esze sincs rá, mi mindenért szed pénzt az állam. Fizettek, jó, százalékot a házvétel után, de arra még Józsi sem gondolt, hogy azért is járt volna illeték, mert az otthoni vevőjük kétszerre adta nekik a vételárat. Józsi nagyon mérges volt, fellebbezést írt, visszaszabták. Nem hagyta annyiban, a megyei tanácshoz folyamodott. A büntetést leengedték ötven forintra, hanem a százalékot követelték ők is. Mondta Józsinak, fizessék be, a törvénnyel nem érdemes vitába szállni, de hiába, tisztára megbolondult, új papírt fogalmazott, okmánybélyeg is kellett rá, elküldte a bíróságra. Beleírta azt is, hogy neki 260 forint a havi öregségi járuléka, és igazoltatta a nyugdíjintézetrel, hogy az anyja meg negyvenet kap, házastársa segély címén. Könyörgött neki, inkább fizessenek, csak öneki ne kelljen elmennie a bíróságra, de Józsi hajthatatlan maradt. Még szerencse, hogy a végén elég volt egy meghatalmazás, amivel Józsi képviselte, – újabb húsz forintos bélyeggel. Hanem a pert nem nyerte meg a gyerek, azóta egyre a bírót szidja. És amennyi esze van, most a megyei bírósághoz fordul, mintha ott nem ugyanúgy az állam emberei ülnének. Józsi a járásnál még méltatlankodott is, hogy neki ne jogot, hanem igazságot szolgáltatassanak, mire – a menyé súgta meg – a tanácsvezető figyelmeztetésben részesítette. Izgága volt Józsi mindig, azért nem fért otthon sem a bőrébe, de majd egyszer megüti a bokáját. Hiába van olyan sok iskolája, nem tanulta meg, hogy az ilyen népnek mindig hallgass volt a neve.

Haragudna nagyon, ha sejtene, mit vett ő most ebbe a vén fejébe.

Nem vallotta meg a feleségének sem.

A télben egypárszor célzott rá, hogy szívesen körülnézne a falujában, Józsi min-

dig leintette. „Maradjon a fenékén, dolgozott eleget, ott a rádió, hallgassák. Különben sem régen hoztuk meg a krumplit, beszélgethetett akkor eleget a szomszédokkal”.

Ami igaz, igaz, ott volt három napig, de Józsi úgy vitte le autóval, meg érte is ment. Mit tudott ő aközben csinálni, mikor az eső is majd' mindig esett, és a napok is rövidek voltak, sötétedett, ahogy az ebédől felálltak. Jó, hogy arra a kis kertre nem akadt vevő, legalább maradt ürügy az utazásra. Józsi szerint ők eszik a legdrágább krumplit az országban, mert – bár nem fizetnek érte – közel száz kilométert kell utazni odáig. Kiadta ugyan felesben a szomszédnak, csak hogy a rakást is, a kapálást is végezhetette egyedül, mert a szomszédnak éppen sok volt a dolga. S persze, órá maradt a szedés is, a szomszéd éppen csak a felezésre dugta oda a képét.

A mehetnék most jött rá újra, ahogy a komájától egy ákom-bákom levelet kapott. A tél óta fekszik – tudatta –, a lába van oda, a nátha is elkapta a tavasz elején, a háztáji vacakokat meg vetni kellene. Nem kérte a koma, de érzi ő, hogy számítana rá, csak hogy induljon el, ha az állomásig egyedül még nem tette meg az utat. Igaz, volna busz, de nagyon messze áll meg, az idejét sem ismeri, és fizetni is kellene. Egyszer felszállt rá a nagyobbik unokájával, megkerülték a piacteret, restellte nagyon, hogy a perselybe az istennek sem tudta beledugni a viteldíjat. Inkább gyalog megy, még Tolnába is lemenne, ha nem félne, hogy Józsi összeszidja. Szerencsés esetben az egy-két napos kirándulást észre sem veszi. Most megtudakolja, mikor megy a vonat, mennyit kell fizetni, és aznap, mikor Józsi elmegy tőlük, fogja a tarisnyáját. Mert hogy azt a bőrdöjt, amit Józsi az őszön a szekrényük tetejére tett, ő nem veszi a kezébe, az biztos. Már a falu végén megkiabálnák az emberek: „Kocsis bácsi, uraskodik!” Hiába, na, őbelőle városi ember már nem lesz. Kötényt is azért hord, Józsi hiába szakálja. „Legalább akkor tenné le, ha hozzánk jön!” Beszélhet, lépni sem tudna anélkül. Megszokta. Annyi mindenre jó az. Pedig egyszer, odahaza, a tisztelendőné asszony is megszólta érte, hiába köszönt kezitcsókolomot neki. Először és utoljára életében. Mondta gépiesen a tanító meg a jegyző után, mikor a presbiterekkel beültek a pap lakásába. Amihez az emberben nincs érzék, kár erőltetni.

Magának megvallja, hogy ebben az új házban unatkozik rettenetesen.

A nyár még csak elment, de milyen hosszú a tél...!

Józsi olajkályhát állított a szobájukba, mert azt mondta, rendes kályhában, szénrel nem tudnának begyújtani. Ott a tükrös kászlin a papír, rajta, melyik csavart melyik után kell elfordítani. Egyszer megjárta, nem gyulladt el az olaj, csaknem az őszes elfolyt a tartályból. A szomszéd merte ki, egy pohárral ráborult a szőnyegre is. Petróleumozták, annál rondább lett. A szagát érezte még a felesége is.

Másképp megvoltak, ültek napszámra az ablak mögött.

Hazafelé igyekvőket láttak, mindig ugyanaz a kép. A szomszédasszony szidta az unokáját, a gyerek egy darabig visszabeszélt, a második pofon után törött el a szája. Szemben, a nagylány óránként járt vízért, bátyja a hőésésben is a motorját berregtette, a kamaszok hógolyóval dobálták egymást.

Ha sötétedett, rászólt az asszonyra:

- Bezártad?
- Be.
- A konyhát is?
- A konyhát is.

Ült tovább a kispárnán, hidegnek találta a széket. Azelőtt eszébe sem jutott ilyesmi. Dolgoznia kellett, ott volt a szőlő, a kert, a kis háztáji gyümölcsös, alig várta vacsora után, hogy ágyba dőlhesse, álmodni sem szokott soha. Na jó, egyszer-egyszer átmertek a szomszédba – vagy őhozzájuk nézett be valaki –, könyvet, újságot vett a kezébe, az öregasszony fölkapcsolta a rádiót, de hát mindez mellékesen történt akkor, itt meg ez a mellékes jelenti az életüket. Egy ideje ő rázza ki a szőnyeget is, söpri az ágyalját, feltörli a konyhakövet, ő, a hajdan húszholdas gazda! Az egy bolt még, ahova a felesége jár.

- Kenyeret hoztál?

- Hoztam.
- Szódavíz van?
- Van.

Hétről hétre, hónapról hónapra ugyanez...!

Még szerencse, hogy a szomszédok jó népek, ezért-azért átfutnak néha. Tepszi, fazék kell nekik, máskor zsírt vesznek és tojást. Józsi mondta, hogy a boltban drágábban kapnák, de mért fillérezzenek velük, így legalább nincs gond a szaladgálásra. Nekik alig kell valami, az asszony folyton tejet iszik, a pénzük majd' mind megmarad. Nyugtalan volt először, a nyugdíjintézet nem semmizí-e ki őket, mivel ideköltöztek. Józsi kinevette – a címváltozást megírta Pestre –, azóta is jön a postás minden huszonharmadikán. Jobb lett volna hát, ha az illetéket kifizetik, mért kell a bíróságon csúfoskodni.

Amúgy a ház megfelelne, van hozzá minden.

Szoba, konyha, spájz, kamra, még pince is – a kertben kis szőlő –, csak minden nagyon kicsi. Persze, elég nekik – a feleségének az volt az első szava, hogy ebben fognak megdögleni –, mindegy, az öregeknek ez a sorsuk. Az apja ennyi idős korában már nem élt. Rőzsét aprított a favágítón, egyszercsak elvágódott, pedig fiatal korában sem erőltette meg magát. A kártya, az ital, meg a kugli volt az istene, és a cigányasszonyokat szorongatta, ha engedték. Legtöbbre a kártyát becsülte. Napszámra verték az ultit az olvasóköri. Irtózott a nehéz munkától – megkereste a kibúvókat –, de a ház körül elvégzett mindent.

Az az élet, ami órá szakadt, de tetszene neki!

A folyosót befuttatná vadszőlővel, s pár év alatt a legszebb körtét termelné a környéken. Most egyetlen kisfa árválkodik a szőlő szélén, első terméséből visz a komájának is. Azt tartják, minél többen esznek belőle, később annál többet terem. Szemezne rőzsákat is, fűrna, faragna, ezerestere volt a zár- és lakatkészítésnek. Bezzeg ő a kaszát is mással kalapáltatta meg. Szeme elromlott a háborúban, a keze nehéz, s érzéke sem volt soha a finomabb munkához. Megtörténik ma is az új háznál, hogy egyik-másik zárat nem tudja kinyitni. Józsi mérges volt, mikor a pince lakatját baltaival verte le. Kiderült, a padlás kulcsát akarta belekényszeríteni. Hát így van, csak beismerni nehéz. Az asszonyon jól látja, mennyire megöregedett, legjobban az emlékezete veszett el. Pokoli, mikor percenként kérdezi ugyanazt. Józsi mondja, ő sem különb, de az nem lehet igaz. Neki van gondja a pár kis állatra, a konyhában összerakodik az asszony után, ő bontja, veti az ágyakat, melegít vizet a mosogatáshoz – hetenként egyszer lábat is mosnak –, nem való a felesége semmire. De csak látná be legalább! Hanem erről szó sincs. Állandóan körülötte lábatlankodik, azt akarja csinálni, amit ő már megcsinált. Pedig legszívesebben a főzőkanalat is átvinné tőle, hanem azzal már elkésett. De a konyhakert kiégett volna, ha idejében el nem kezdi az öntözést. Egy ölnyi az egész, aznap ásta föl, mikor tavaly ideköltöztek. Mi mindent palántált bele az asszony! Háromféle paprika, néhány tö paradicsom, káposzta, retek – ingyen adta a szomszéd –, még karaláb is, pedig azt nem szeretik. A nyulak ették meg, és elcsipkedték a levelét a tyúkok. Megvolt a nyári szórakozás, locsolgatott reggel, este.

Gyorsít a léptein, ha lehetne, semmivé zsugorodna, hogy a levegőnek se ártson. Az úttesten nem szűnik a forgalom, gépkocsidudálás, fékek csikorgása úszik a levegőben, fröcsög a frissen locsolt víz, egy motoros majdhogy keresztbe nem áll. Most már közelebb esnek a házak, megkérdezi az első szembejövőt, jöfelé tart-e.

– Az állomásra, bácsika?! Itt menjen a kerékpárút mellett, odatalál.

Megköszöni, baktat tovább.

Néhol félre kell állnia, egyre többen járkálnak, középkorú férfi szalad előtte. Sistergés, dohogás – ez már az állomás lesz –, nagy, kormos mozdonyt lát, ahogy kilép a saroknál. Mennyi ember! A paksi vásáron sem szoktak többen lenni – csodálkozik. Rohanás, nyüzsgés, igen, ott a bejárat.

Leülne egy kicsit, nincsen pad sehol.

Két-három helyen újságot árulnak, a jegypénztárnál hosszú sor, a hangszóró ért-
hetetlenül kiabál. Gyerekek lángost esznek, fagyaltot nyalnak, egy korsó sört meg-
inna ő is.

- Atyámfia - áll egy féllábú, egyenruhás, karszalagos férfi elé -, egy ital sört
mérnek itt valahol?

Az egyenruhás rápislant az elnyűtt, borostás arcra, megbámulja a kötényt is, az-
tán mordul valamit. Illedelmesen megköszöni, és odább ödöng. Nagy tábla előtt álló-
másneveket olvasnak az emberek - nézi ő is, de a betűket nem látja -, egy szűk aj-
tón, mások után, találomra befordul. Ez lesz az! - köhint elégedetten, kötényével el-
csípi az orrát, szájában összefut a nyál, és odaáll a sor végére.

- Egy korsó sört, kartárs - botlik a nyelve a hivatalosnak tartott szóra, va-
lahogy olyanformán, ahogy kezécsókolomot köszönt egyszer a tisztelendőné asz-
szonyinak - és mutatja a bugyellárisát.

- A pénztárhoz, papa! - int a csapos, és a következő blokkjáért nyúl. Sorbaáll
megint, de csak üveggel adnak, mire rákerül a sor. Jóval drágább, kettőt kér mégis,
hadd lássák, hogy komoly vendég. Na, a könyöklőnél van hely, szemben az ablakkal,
a vonatokat tűrhetően látja. Bezzeg, ha 14-ben ilyenekkel mentek volna a frontra...!
A Balaton-partján vitték őket, meg-megcsillant a víz, éjszaka volt. Később, 18-ban,
mikor átkerültek az olaszokhoz, még fűgét is evett, tulajdon kezével szedte le a fáról.
Most is mozdulnak az ujjai, valahányszor az unokáinak mesél róla.

Egymás mellé állítja az üvegeket, konok, hallgatag nézéssel néz, aztán a jobb kéz
felőlit kiissza egyhajtókára. Nem valami hideg! - törli a száját, kókadt karimájú ka-
lapja árnyékot vet a szemére. Hány éve is, hogy legutóbb sört ivott...?! A pálfai
búcsún voltak, ebédre a sógorasszony halat sütött, nagyon csúszott utána a sör. Ott-
hon gyerekkora óta minden nap bort ivott, úgy van az ember, az esik jobban neki,
amihez ritkábban jut. Amúgy jó sör ez - nyúl a másik üvegért -, a torka sem kap
tőle hurutot. Felét meghagyja, főlemeli többször, elfogy a maradék is.

Hozok még! - élénkül -, csak a pénztárnál aggódik kissé. Na, kifutotta - nézi
az aprópénzt -, az új üvegekkel visszamegy a könyöklőhöz. Hej, azért amit katoná-
korában ivott, jobb ízű volt sokkal! Szerbiából jött haza, első szabadságra. A vasde-
res kancákat meg sem ismerte, úgy lesóványodtak az apja kezén. Hogy szidta az öreg
- „döglöttél volna meg a fronton!” - amiért nem volt hajlandó felülni utánuk a ko-
csira. Otthon volt a komája is, elmentek a nagykoksmába. Az a sör valami fölséges
volt. De az asszony elrontotta az egészséget, mert érte ment estefelé. Éppen indult volna,
a csakóját kereste, s ahogy a feleségét észrevette, megmakacsolta magát. Reggelig
mulatott a komájával, aztán egyenesen kiment a határba. Szép idő volt, a rozs már
kötözködésig ért, belefeküdt, aludt egyet. Nem is tudja, hogyan engesztelte ki a fele-
ségét.

Korog a gyomra, kicsit szédül, ma még nem evett semmit.

Napok óta ez az út járt az eszében, az este kis híján elszólta magát az asszony
előtt. Bolondos jószág, vén korára hibbant meg. Nincs nyugta tőle éjszaka sem. Fél-
bódultan leszáll az ágyról, nekimegy mindennek, és ott horkol tovább, ahol elesik.
Csak legalább ne horkolna annyira! Józsi még gyerek volt, már nem bírta ki velük
egy szobában. A doktor úr. Állatorvosnak tanult. Az első gyerekük milyen más volt!
A torokgyík vitte el, alig múlt hatéves. Mindig az istálló körül sündörgött. Villa, se-
rű, gereblye, - húzta maga után a konyhába is. Neki biztos nem a város lett volna a
vágya, ha felnőhet... Egyszer megverte, mert a kisborjút kiszalajtott az utcára. Utá-
na jött az a betegség. Nincs nyugta máig, hogy talán az a verés is siettetette a halálát.
Józsinak ezért nézett el mindent, most itt van. A menyét is csak az iskola érdekli. Be-
iratkozott a levelezőkhöz, ha a kislány nagyobb lesz, be is fejezi. Józsinak meg újra
másik egyetemen jár az esze. „Otthon mi lehettem volna?” - vágta hányszor a fe-
jükhöz. Tehetett, amit akart, nem akadályozta, ha ellenezte is. Most ez a fizetség.
Míntha ők tehetnének róla, hogy minden a téeszbe került. Nemcsak nekik. A többiek-
ből mégis hány otthon maradt.

Vesztek volna ők is a régi házban.
 De úgy meggabalyodtak a múlt tavaszon.
 Ha egyszer még vissza lehetne csinálni...!
 Reménytelen.
 Vannak az ember életében ilyen, soha jóvá nem tehető dolgok.
 Nyúl a sörért.
 Langyosabb, mint volt.
 Az illemhely merre lehet?!
 Könnyebb volna egy vonaton elintézni – pislog kifelé, és újra fölveszi az üveget.
 Iszik, Józsi jár az eszében.
 Mért ellenzi, hogy ő akkor utazzék el, mikor kedve tartja?! Neki ők mikor szölkak bele a dolgába? Pedig... akkor most mindnyájan otthon lehetnének...!
 Otthon.
 Szőlő, nagy kert, a kanális-parton zöldell a fű. Ha meghalna az asszony – az isten bocsássa meg –, nincs az a hatalom, ami őt itt tartaná.
 Ketten mégsem mehetnek el.
 A felesége már nem keresi meg a kenyerét. Hiszen ha a menyének más természeze volna, elviselhetné maga mellett az anyósát.
 Mindig civakodtak.
 Ezen, azon.
 Ő ihatja meg a levét.
 Arra nincs törvény, hogy a gyerekek a szüleiket... kötelesek...
 Törvény, kötelesség.
 Az is sok, ami van.
 Érzés, tisztesség kellene.
 Hanem a vonat... Az indulását ne felejtse megkérdezni.
 Újra iszik, kiürülnek az üvegek.
 Nyomja valami a halántékát, a pálfai búcsún érzett ilyesmit.
 Vonatok mennek, vonatok jönnek, lám, öt-hat is.
 Ejnye – húzza lejjebb a kalapját –, alighanem Józsival is ilyen helyről indult tavalý.
 Ásítás kerülgeti, és nagyon köllene a vécé. Csupa nőt lát, restelli őket megkérdezni. Kimegyek a vonathoz – toporog –, nem látja senki, ha a fülkét magamra csukom.
 Az aluljárón botorkál le, mert zárva a peron. Jobbra, balra tekintget, üres az egész szerelvény. Nehézkesen fölkapaszkodik a legközelebbi kocsira. Szerencséje van, rátalál a fülkére. Hogy az ajtaja nyitva maradt, akkor veszi észre, mikor már elvégezte a dolgát. Nem siet, ügyetlenül helyére illeszti a reteszt, leül a deszkára. Meleg van, rászakad az ásítás, jó lenne aludni egy kicsit...! Szempillája nehezül, feje a mellére csuklik, és már horkol is.
 Az álom szárnyán hazarepül a falujába.
 Rakott szekerek zörögnek az úton, a kanász disznókat hajt, nagyokat durrant az ostarával. Malacok sivalkodnak, bozontos puli ugat, ráugrik egy süldőre. Zaj, kiabálás, éppen, mikor a komáját meglátja. Kiált neki, hadonászik, keze nekiütődik valaminek.
 De mitől ez a hirtelen rázódás?! – nyitja ki hunyorogva a szemét, és csodálkozva körülnéz. A csuklója véres, kötényéhez törli. Balról, a keskeny ablaknyílás mögött mintha egyre gyorsulna a szomszéd sín pár, a kormos vasúti kerítés, csaknem összeérnek az oszlopok. Feje bódult, nem érti, mi történt, álom és valóság kusza szálait bogozgatná, csalódás ül az arcán.
 Ha legalább még a komájával beszélhetett volna...!

Akár a gyors puskalövés

Akár a gyors puskalövés, akár a hirtelen halál,
oly váratlanul, oly vadul ért engem az a nyár:
Sűrű csomós tévháló, mit a birkózóra vetnek,
úgy hullt rám az a nyár, s a nyárban, hogy szeretlek.
S úgy bújtál hozzám, oly szelíd, oly bizalmas odaadással,
lásd, mennyire lehetsz enyém, s hogy mennyire enyém vagy, lássam.
S hogy magaménak tudjalak, s te is magad enyémnek érezd,
tánc közben szinte észrevétlen megszorította térdem térded,
s nyiló-csukódó combjaid közt, mint szerelmes hullámverésben,
úgy szálltam, hulltam, hogy ma is a csontjaimba érzem.
Aztán a hajnal! kék galambraj tornyok párkányára röpönt föl, –
szitakötők a szökőkútnál! – ittam medres szép tenyeredből.
A sarkon hirtelen kinyílott s felragyogott az üres utca,
akár a végeláthatatlan hajnalok arany alagútja.
Mi úgy indultunk rajta el: e nyárnak nem lesz soha vége, –
s akkor ráléptél hirtelen egy perdülő platánlevélre:
esett, sirtál s én tehetetlen álltam a karodat szorítva,
mert tudtam, az a régi reggel, a régi nyár nem térhet vissza.
Sötét utcák, sötétlő kertek, tele váddal, viaskodással,
s mennyi dac, mennyi keserűség abban a végső elválásban!
Én tudtam nem lehetsz már boldog, te hittél még s harcoltál érte,
s a régi reggel elmerült kegyetlen napok gyötrelmébe.
Hány évem múlt már nélkülöd? Nélkülöd s mindig rád gondolva,
hogy lassan azt érzem derűsen, mintha a lelked nálam volna.
Nálam is van jobbik fele s megőrzöm, ha kell veled szemben,
őrzöm valami gyönyörűsége, nem evilági szerelemben.
És mert a világot veled és oly sokszor csak benned láttam,
most, mikor elveszítelek, mindenütt ott vagy a világban.

Ha nem rettensz

Mert engem szeretsz, úgy szeressél,
éhezem, – hússoddal etessél,
szomjazom, – bontsd ki sikos melled,
magány űz hozzád, éhség kerget.

Ínyem csordítja két szép holdas
csipőd, követlek, mint az ordas,
várok, szívednek szegezett kés,
még egy lépés, és nincs menekvés.

Ha nem rettensz, hússodon, véren
táplálni édes teljességem,
újjászülethetsz s újjászülhetsz,
– vagy menekülj, míg menekülhetsz!

BALATONI TÁRLATOK — 1969.

A balatoni képzőművészeti kiállítások közül évek óta kiemelkedik a tihanyi: Borsos Miklós, Egry József, Bene Géza, Rippl-Rónai József műveinek bemutatása esemény volt, úttörő vállalkozás. Egy-egy nyáron át tömegek látogatták mindegyiket, a szakma a modern magyar művészet egyik szószerzőjének tartja a múzeumma előlépett öreg kolostort.

Az idén az úttörő szerepről lemondott a múzeum, egy nagy sikerű budapesti kiállítást ismételt meg. Szintén pesti bemutató ismétlése volt a keszthelyi tárlat: Kokas Ignác képeit a kora tavasszal mutatta be a Múcsarnok.

Visszalépés az idej program? Vagy a két „utánjászás” is ér annyit, mint két eredeti bemutató? Talán felesleges is ezt bogozni, hiszen rangos képzőművészeti események színhelye volt a Balaton északi partja az elmúlt nyáron is.

AMERIGO TOT TIHANYBAN

rendezett kiállítása is igazolta, hogy ma már próféta a hazájában. Az a gyanúm, hogy a zajos ünneplés csak részben szól a műveknek és alkotójuknak: egyúttal magunkat is ünnepeljük, hogy sikerült „felfedeznünk” idegenben naggyá nőtt hazánkfiát. Tóth Imre próféatasága nem hazai keletű, nemzetközi sikerének hullámai csaptak át határainkon.

A legnagyobb méretű két szobor – Ófelsége a.kilowatt, és A föld füle – Tihanyban a múzeum előtti téren fogadta a látogatókat, tucatnyi másik pedig a füves-fás zárt kolostorudvaron. Ezzel a rendezői leleménnyel É. Takács Margit olyan előnyt adott a műveknek, amivel a Múcsarnok termei nem versenyezhettek. Az 54 plasztikát és 57 grafikát bemutató tárlat Amerigo Tot szinte teljes életművéről áttekintést adott.

A művész 1909. szeptember 27-én született Fehérvárcsurgón. Tanulmányait a budapesti Iparművészeti Főiskolán kezdte, majd 1930-ban Dessaubá ment, ahol a Bauhaus két nagytekintélyű mesterétől, Moholy-Nagy Lászlótól és Paul Klee-től tanult. (Tíz kiállított kompozíciója ebből az időből elsősorban Klee hatását árulja el.) Még ugyanebben az évben pár hónapot Párizsban töltött Maillol tanítványaként. Európai útjának következő állomása Drezda volt, ahol az Otto Dix által vezetett baloldali művészcsoporthoz csatlakozott. 1933-ban, a fasizmus hatalomrajutásakor őt is internálták. Szökése után Olaszországba gyalogolt – azóta második hazája Itália. Művei tanúsága szerint első nagy élménye Itáliában a korareneszánsz szobrászata volt. A tárlaton bemutatott munkái közül a Judit, Salome, Táncoló bacchánsnők I–II – mind 1938-ból – témában is és a megformálás módjában is a művészetnek ezt a feltörő korszakát idézi. Kifejezésteljes portréi: Celestine (1939), Dr. Lénárd (1940), Donatella (1940) – biztos mintázókészségről, átélő lélekábrázolásról vallanak. A természeti formák harmonikus előadásának korszaka A szép Partenopea (1940) című, párnákon fekvő női aktot ábrázoló művel zárult, és egy sokkal vaskosabb, tömörebb, szenvedélyesebb szoborfogalmazásba csapott át a negyvenes évek során.

Amikor Olaszország a németek oldalán belépett a háborúba, Tóth Imre az ellenállókhoz csatlakozott, és partizánként harcolt. A világfelfordulás megváltoztatta formarendszerét is, 1945 után keletkezett művei erősen eltérnek a reneszánsz szellemet idézőktől. A változásról ezt mondja a művész egy interjúban (Nők Lapja 1969. június 7.) „Dessaubá a modern művészet vonzott, Olaszországban megígéztek a klasszikusok. Amikor hittem a klasszikus formában, hittem az élő múltban, az idillben, a harmóniában. De éppen a háború után, Auschwitz és Buchenwald után azt éreztem,

hogyan széttröktek a formák. Az átélt trauma a művész számára nem csak külső behatás, hanem egész valóját megváltoztató, pszichológiai sokk is. A homo sapiens sem függetlenítheti magát sem a természettől, sem a világtól. Amikor a háború földrengése maga alá temette a múltat, a tegnapok idilljét, azt éreztem, hogy újra kell teremteni a világot. Akkor találtam rá újra a természeti formákra, akkor születtek a naturától elforduló és mégis természeti képződményből származó, zárt egységbe torlódó „Kavicsasszonyok”. Az embert is másként láttam – azután. Talán nem olyan szépek és nem is olyan nagynak: félelmetesnek és megfélemlítettnek.”

Kavicsasszony I–IV, és Holdkóros I–II című, földön ülő nőalakjainak zárt tömbjét alig-alig bontják meg a testrészek kövéren dudorodó-hurkázó formái. A vaskos idomok, a pózok és az arcok, az egész figura kifejezése a primitív faragások áhítatából is őriz valamit. A sorozat legerőteljesebb darabja, a súlyos formákat harmóniába rendező Ülő nő (1946) a hazai természetből Goldman György nagyerejű szobraival tart rokonságot. A velük egyidőben keletkezett Városi látogatás (1945) és Falusi üdvözlés (1946), továbbá a Pletyka (1946) és a Veszekedés (1946) újra a reneszánsz szellemét ébresztette, de a korábbiakénál teltebb plasztikával. Az ugyanakkor keletkezett portrék – Professor Birnbaum, Külföldi tudósító, Nyugalmazott birkózó – az ember esendőségéről, korlátoltságáról és szánalmasságáról vallanak – a szoborkarikatúra határát érintve.

Az ötvenes évekből való néhány kiállított szobor – Az alma mítosza, Európa elrablása I–II, Hommage à la Venus de Willendorf – az elvont formanyelvre való áttérést mutatja Amerigo Tot művészetében.

A bemutatott nagyméretű fényképek Tot épületplasztikai munkáiról tudósítottak. Első igazán nagyszabású munkája, a Termini pályaudvar (Róma) homlokzati fríze a geometrikus absztrakció kifejező eszközeivel készült. Más dekoratív szobrászi megbízásai is az elvont alakzatok alkalmazását követelték meg, ami körplasztikáira is hatott. A szerves idomok helyébe új formarendszert épített ki a művész, aminek uralkodó eleme a korong, a hasáb és a szögletesített – mélyülő és magasodó – spirálforma.

Az absztrakt művek egyike, a Komarov emlékére című, a féltengelyek és korongok közti részből előnyúló kézzel olyasmit jelenít meg plasztikai eszközökkel, ami a hagyományos szobrászattól távoli, korunknak viszont jellemző vilósága: a kozmoszba hatoló ember küzdelmét ismert és ismeretlen erőkkal. Az elvont formarendszer alkalmazásának egyik telitalálata a Hommage à Karinty – Olivecrona (1969) című szobor. A kettébontott tojásra emlékeztető idom külseje sima, fényesre csiszolt, a feltároló belső viszont az agytekevénységre utal mértaniasított pozitív-negatív mintázatával. A Geometrikus gordiuszi csomó című szobrán is ezt a dinamikus hatású formát alkalmazta a művész.

Reliefjei jellegzetes módon mélyülnek, ugyanakkor alakjaik erőteljesen domborodnak. A kétirányú felületbontás feszültsége teszi vonzóvá és hatásossá őket.

1969-ben keletkezett művei egy kivétellel nonfiguratívak. A kivétel a Csurgói madonna, melyet szülőfalujának szánva készített a szobrász – 30 év előtti „realista” modorában.

A kiállított grafikák között egy sorozat Aretino-illusztráció erőteljes figuráival a szerelmet, a Kivégzett partizánok, a Drótsövényember, a Harc címűek pedig a háborút idézik. Más lapjai tanulmányok szobraihoz, domborműveihez.

A mértani és szerves formákkal való kifejezés mesterének mutatták Amerigo Totot hazai kiállításain látható művei, példát szolgáltatva a figurális és nem-figurális kategóriák merev szétválasztásának tarthatatlan gyakorlata ellen.

A tihanyi kiállítást É. Takács Margit rendezte elmélyült munkával. A minden kiállított plasztika reprodukcióját tartalmazó reprezentatív katalógust Katona László tervezte.

az Annabella szálló csupaüveg óriási előcsarnokában állította ki képeit. A nagy számú akvarell és gouache legtöbbje balatoni témát dolgoz fel: vitorlások, hajók, halászok, halak, víz, nádas, vízpart, fürdőzők, szivárvány, – mások virágot, aktot, ezzel-azzal foglalatосkodó embert ábrázolnak. Méretben is nagy a változatosság a tenyérnyitól az olajfestménynek is terjedelmes méretűig.

Csebi Pogány kiállításán egy jó felkészültségű festőnek a Balatonhoz való vonzódását láthattuk. Képein a szép táj, az üdülőélet sok kedves mozzanata, az emberek életének kedélyes, hangulatos része tűnik elénk. „Működése Füredhez kapcsolódik – írja a festőről Pogány Ö. Gábor –, emlékanyaga a tó felett, körül jelentkező tünteményekből, zajló életből, a magyar nyárból halmozódott fel. Bár a víztükör csillogása, a nap sugárzása, a nádasok zizegése, a szőlősorok végtelenje vizionárius káprázatként vibrál az ő képein is, oeuvre-je nem rokonítható Egry József hagyatékával. Vékony ecsettel rajzolt vonalai, karcsú foltjai grafikusabb összképet eredményeznek, érzékibb krónikává sorakoznak.”

Csebi Pogány képeinek erőssége a gazdag színhasználat. Szép megoldásokat találunk azokon, melyeken kissé visszafogottan, megszürtten váltotta át színre a látvány ragyogását. Akvarelljei között vannak puhán, rétegesen felrakottak, de találhatók friss, „egyérintős” festésmódúak is. Technikai fölénye tudatában hajlik a hatásos, behízelgő modorú megjelenítésre.

A kiállítás az élet derűjét igyekezett dokumentálni képekkel. Nézői főképpen az Annabella szálló vendégei voltak, akiknek a nyaralását még kellemesebbé tette a festményekkel díszített környezet. A hatásról már a megnyitón mutatkozó komoly vásárlási érdeklődés is tanúskodott.

KOKAS IGNÁC KESZTHELYEN

mutatta be budapesti kiállításának egy részét. 1968-ban a Velencei Biennálén szerepelt önálló anyaggal a művész, aki két Munkácsy- és számos más díj tulajdonosa. 1926-ban született, tehát viszonylag fiatalon jutott a legsikeresebb magyar festők sorába. A Balatoni Múzeumban egyértelműen figuratív és már-már nonfiguratív művek voltak Kokas tárlatán.

A falu világa ma is sok festőt vonz. Kokas Ignác is hosszú ideje meríti témáit – gyerekkori és mai – falusi élményeiből. Az emberek életével való közösségvállalás, az érzelmi azonosulás és az objektív megfigyelő, a tapasztalatokat mérlegelő filozófus tárgyilagossága ötvöződik képeiben, – kissé fanyar festői modorban megjelenítve. Az idillikus faluképek ugyanúgy csak részigazságok, mint a mindent tragikusnak, halódó öregek sírnivalóan szomorú gyülekezetének láttatók. Kokas mindkét buktatót elkerüli. Este a falun (1964), Téli udvar (1965), Enyészet (1965), Elmúlás (1966), Néma ház (1967) és más képeken a világ egy kis szelete látható, tárgyak, állatok, emberek – szándékoltan bizonytalan hatású együttesben: a falu (egyben egy idejétmúlt életforma) elégikus idézése. Ezt a sajátosan megjelenített világot nagyobb körre vetítette ki a festő újabb képein. Elhagyom a falum (1968) című nagyméretű festményén két részre osztottan jeleníti meg feszültségekkel teli élményeit. A kisebb felületen a falu sejlik fel mai, fölboldult valójában, a nagyobb rész nonfiguratív felülete dinamikájával éreztet valamit a zárt közösségen kívüli világ zaklatottságából.

A látvány csak jelzésekben tükröződik Kokas újabb festményein. Nagy erők járják át jókora méretű képeit. Festői eszközeivel képes feszültséget teremteni rajtuk, amivel az élet feszültségeit, küzdelmeit idézi (Küzdelem, Colombre I–II.)

Az elvonatkoztatás a látszólag nem-elvont képeken a legteljesebb, ezek az újmitikus témájúak. A sor az Orfeusszal kezdődött, és A nap fiai, Napbélyegzett, Sine solitudine címűek követték. Hozzájuk tartozik a Tékozló fiú, a bibliai téma felélesztése, – a tárlat egyik legjobbjá.

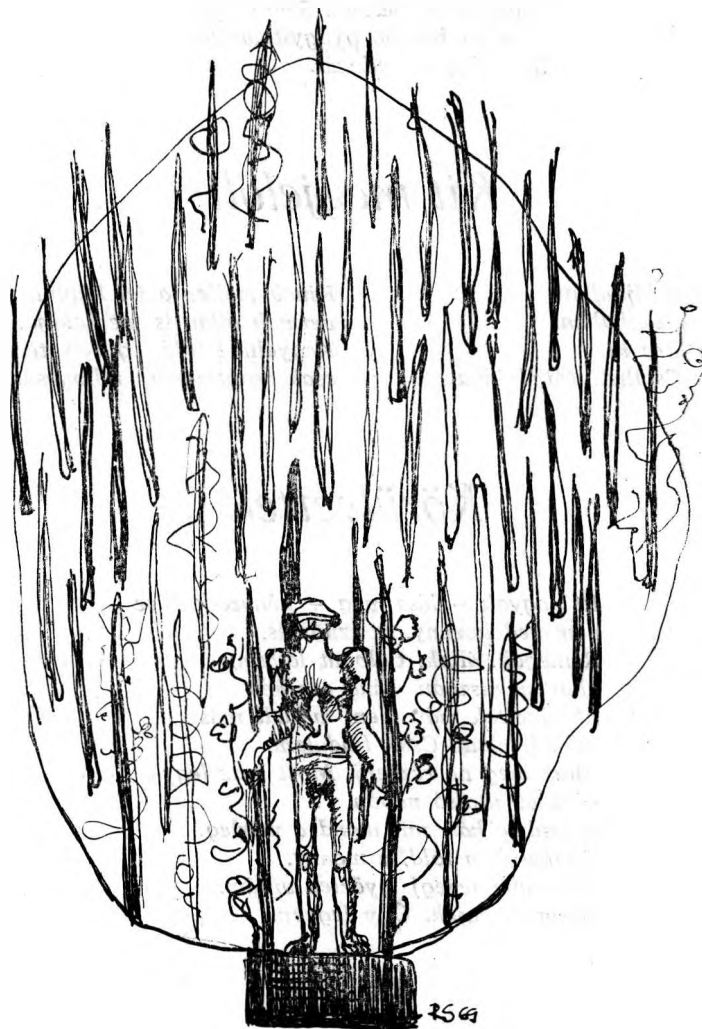

AMERIGO TOT: *Kavicsasszony*, 1946

AMERIGO TOT: Hommage à Karinthi — Olivecrona, 1969

Kokas képei izgalmasak a langyos kiállítások anyagához hasonlítva, „nem érdektelen piktúra” amit művel. A bennük formát kapó életérzés, az élet fogalmakkal nehezen megfogható részének festői megragadása, vagy legalábbis a megragadás szándéka vonzóvá teszi a világ komolyabb oldalára figyelő és figyelmeztető festő munkáját. „A néző számára kétségtelenül nem könnyű feladat birtokba venni ezt az összetett s bonyolult festői nyelvezetet – írja a kiállítás katalógusában Csorba Géza. – De akit nem untat általánosságban az emberi lét, de ennél sokkal közelebből is, korunk egynémely sarkalatos kérdésének művészi értelmezése, amely szép, mert küzdelem eredménye, az megtalálhatja számítását ennek a még koránt sem befejezett, de máris gazdag gyűjteménynek a körében.”

Pusztaság

*Minden hegy mögött pusztaság.
Csak napról napra, egyre-másra.
Sose lesz vége. Mind fölött
közönyöd győztes ragyogása.*

*Nem sebezhet már tüske sem.
Már nincs közelben ág, s az ég se.
Ez a végleges idegenség,
a minden dolgok messzesége.*

*Itt már nem is gyűlölhet senki.
Csak én maradtam. Senki más.
Minden bűnöm gyógyíthatatlan.
Se ítélet, se oldozás.*

Kit megjelölt

*Kit megjelölt a fájdalom,
hiába zárkózik szobákba.
Hiába fut az útra ki.
Színt vallhat. Csalhat. Mindhiába.*

*Kinek mellén a jel kigyúl,
vermek alján is megtalálja.
Kegyelmet föld, ég nem terem,
csak csontja pöre villogása.*

Körülvettek

*Itt vagyok – láss meg – kényre-kedvre
nem véd közöny, se színlelés.
Remegek, állok. Célpont lettem,
akár cirkuszban. Láng s a kés
körülvettek már. Nem maradt más
csak félelem. Csak fájdalom.
Most meg ne rezzenj. Most igaz légy
ezen az utolsó napon,
olvasd le hát: mit mond a mérleg.
Elfeketült a föld, a menny.
Szívembe rezegj, győztes villám.
Hamuvá égjek. Úgy legyen.*

JEAN GIRAUDOUX

(1882–1944)*

Maholnap negyven-ötven éve hozzánk is eljutott Jean Giraudoux nevének és népszerűségének a visszhangja, bár talán lassabban és nehezebben, mint a megújult francia regényirodalom vele egykorú nagyjaié, holott Párizsban azonnal, legelső könyvei alapján, egysorban emlegették Mauriac-kal, Arland-nal, Montherlant-nal, Cocteau-val, s még Proust is kedvtelve elemezte a fiatal Giraudoux friss képeit és merész képzettársításait. Míg a párizsi „jótársaság” éveken, évtizedeken át bálványozta, főképp mint legjobb tulajdonságainak képviselőjét és kifejezőjét, műveltségéért (hisz végigjárta a tanárképző École Normale-t és a diplomataképző Politikai Főiskolát), világismeretéért, az akkor még otthonülő francia írókhoz képest (mint nevelő és diplomata sokáig tartózkodhatott a németek, az angolok s a dél- és észak-amerikaiak között) sportérzékeért, jókedvéért, személyes varázsaért éppúgy, mint prózája, mesélő-vénája, iróniája bonyolultságaért – Párizson kívül s nálunk is csak vonakodva fogadták ezt a máshol mindenütt túlzottnak érzett kedveltségét. Giraudoux ugyanis kezdetől fogva korának, kora társadalmának, pontosabban kora egy bizonyos társaságának az írója volt, s egy kis rosszindulattal s esetleg némi pártossággal oly közepes elődökkel lehetne párhuzamba vonni, mint Octave Feuillet, aki III. Napóleon úrinéjét szórakoztatta, vagy mint Paul Bourget, aki meg a III. Köztársaság nagypolgárságát –, ha Giraudoux nem lenne mindkettőjüknél szárnyalóbb, korlátai közt is szabadabb s önmagával szemben is elfogulatlanabb. Szerencsés természete révén s talán mert, adott körülmények között, a „jótársaság” is fejlődhet, annak a kétes helyzetnek, hogy csak egy bizonyos körhöz szólt, nem annyira a hátrányait, mint inkább az előnyeit érezte és éreztette. Így például tudta, hogy kik olvassák, kik szeretik, kik hajlandók vele járni – s mivel a „jó társaság”, egy bizonyos értelemben, nemcsak s nem is elsősorban a gazdagokat, a kiváltságosokat, a főképp külsőségeikben finnyáskodókat jelenti a franciáknál, hanem a lelkiileg finnyásokat, a szellemileg tájékozottakat, a maguk szűkebb életén vagy mesterségén felülemelkedetteket, a művelt vidéki tanárt, az elszigetelt könyvkedvelőt, a nyílt ész és a biztos ízlés játékaira hajlamos jogászt, orvost vagy mérnököt éppúgy, mint egy művészt, egy nagykövetet, egy eleven érzé-
kű tudóst vagy egy gondolkozó szépasszonyt – Giraudoux egykettőre megbízható híveket, biztos olvasótábort teremtett és tudott maga körül. Egy ily író s egy bizonytalan közönségű alkotó közt majdnem annyi a különbség, mint egy dédelgetett gyermek s egy világgá taszított lelenc között; igaz, a sors tréfáinál fogva, a lelenc géniusza is kitörhet, s a család kedvence is megínoghat – de Giraudoux esetében, a szülőhelytől az iskolán, a külföldi utakon s a diplomácián át az irodalomig, ez a dédelgetettség, ez az érzelmi biztonság nemcsak védelmül, hanem biztatásul, ösztönzésül is szolgált egy ritka írói pálya zökkenőtlen befutásához. Így, hogy mindjárt egy példát is mondjunk, Giraudoux legtöbb regényében, amelyek egyébként elragadó és tudatos monotonossággal mindig ugyanazt a témát, a szeretet százféle változatát ismétlik, a szerelmet és a barátságot, a szenvedélyt és a gyöngédséget, a hódítást vagy az önfeláldozást – a „hős” majdnem mindenütt (mint ebben a regényben Jacques) egy mindenképp rokonszenves és méltán rokonszenves fiatalember, aki testi, szellemi, érzelmi s erkölcsi harmóniájával szinte mindenkit meghódít, – aki tudja, hogy szeretik, sőt ezt meg is kívánja s mintegy természetesnek tartja, s aki e ráirányuló szeretetnek a melegét a maga szeretetreméltósága fényében sugározza széjjel, vonzalom, hála, ragaszkodás vagy pajtási kötekedés formájában, a megértés, az együttérzés ellenállha-

* Utószó Jean Giraudoux-nak az Európa kiadásában megjelenő regényéhez.

atlan mosolyával s ugyanakkor némileg zavarban és bocsánatkérőn, hogy egyszerre annyi igényt s illúziót kénytelen kielégíteni. Egy ilyen hős megjelenítése minden más írónál feszélyezné, sőt gúnyra ingerelné az olvasót, míg Giraudoux, bár még azt a kockázatot is vállalja, hogy, mint ebben a regényben is, bátran első személyben beszélteti hasonmását, s hetykén önmagával azonosítja, csak elvétele kelti bennünk az öntetszég, a narcisszizmus veszedelmes képzetét. Ugyancsak ebből a tudatból, ebből a szeretettségéből fakad (egy természetes adomány tudatos erősítéseként) Giraudoux sajátos derűje, kétarcú optimizmusa. Ő maga mondja valahol, hogy már az iskolában is habozott a sztoikusok és az epikureisták tanai között, s valóban míg egyfelől majdnem minden könyvében az emberi boldogságról van szó, másfelől ez a boldogság, mint a mi regényünkben Malénáé, majdnem mindig veszélyben van, hol a külső körülmények, hol az emberi természet belső törvényei miatt, s éppen ezért sose válhat gondtalan pásztorjátékká. Az ő fiataljaiban, a nőkben méginkább, mint a férfiakban, éppen kiválasztottságuk, kivételességük révén, van valami felelősség, már-már büntudat az emberekkel, a nem-boldogok, a nem-védettek roppant többségével szemben, ez pedig az ő mulékony biztonságukra is árnyat vet. „Az Éden forráskutatója vagyok”, mondja magáról Giraudoux, ahonnan viszont az emberi végzet őt magát is bármikor kiűzheti. A boldogság nála nem ősi idill, hanem a civilizáció terméke, amelynek törekeny csodáját és veszendő szépségét ezer gonddal és tapintattal, több csellel, mint erővel, több értelmes gyengédséggel, mint szenvedéllyel kell megóvni, – s egy ily témakörre is csak egy szeretett író vállalkozhat. Mindkét példa, a hősnek és a mesemagnak a megválasztása, Giraudoux és közönsége spontán összejátszását mutatja: az író éppúgy inspirálja olvasói érzékenységét, mint ahogy az olvasók inspirálják az íróét, ami nem kölcsönös függés, nem az olvasó megbabonázása, nem is az író kiszolgáltatottsága, hanem önkéntes, természetes, mintegy testi-szimbiózis.

Giraudoux másik vonása, káprázatos párizsiassága, ugyancsak ennek az összjátéknak, az író és közönsége kölcsönös szeretetének egy újabb arca. Párizs apoteózisa az irodalomban majdnem oly régi, mint maga Párizs, mint maga a francia irodalom. Csakhogy míg Giraudoux elődei, ugyanúgy mint kortársai, a tényleges, a valóságos, a kézzelfogható Párizst festik, Párizs népét, történelmét, munkáit és örömeit, hétköznapijait és ünnepeit, Giraudoux azt szereti, azt keresi Párizsban, ami a legmulékonyabb, a legmegfoghatatlanabb benne, az évszakokat, az estéket, a tünékeny arcokat, egyes utcák, terek vagy városrészek légkörét és hangulatát, a változó divatokat művészetben, eszmékben, boltokban, ruházatban, illatszerekben, oly játékos és ugyanakkor oly lexikoni pontossággal, mintha egy történeti regény vagy dráma külső kelleit rögzítené. Talán, mivel vidékiből alakult át párizsivá, és így duplán párizsi, a kívülről vagy messziről jöttek túlzóbb, mert sóvárabbb érzékenységgel, nem annyira belülről való bírálója Párizsnak, mint inkább fölényes hódítója vagy udvarló szerelmese. Úgy érzi Párizst, mint az emberi civilizáció legmagasabb, legbonyolultabb, legméltóbb és legmulóbb alkotását, amelynek, mint egykor Montaigne, még a „kinővéseit” is dédelgeti, s a pillanatnyilag legkedveltebb éttermeknek, márkáknak, bároknak vagy divatszalonoknak látszólag s mintegy mulatságból legalább annyi fontosságot tulajdonít, mint egy-egy sokat vitatott regénynek, irányzatnak vagy elméletnek, mert hisz magát a változást szeretné egy percre megrögzíteni, magát az egyre tűnő Időt szeretné megállítani. Semmi se jellemzőbb e tekintetben, mint egyes hol felkapott, hol elejtett jelenségeknek, egy itálnak, egy ruharemeklőnek, egy jelzőnek, egy kirándulóhelynek minden újabb kiadásban való újrazvizsgálása és átírása, s egy-egy utolsó, Giraudoux életében utolsó szöveg csak azért „örökíthette” meg Prunier vagy Chanel vagy Bugatti pillanatnyi hírét, mivel az író, mulandóbb lévén ezeknél az időt és ízlést rögzítő részleteknél, nem tudott velük lépést tartani, s bizonyos tekintetben a mulandó így győzte le a maradandót, kivéve a szellemibb hóbortok és epidémiák esetében, amelyek lassabban múlnak el, s elmélet, eszme, magatartás címén jobban belevésődnek az egyéni és társadalmi emlékezetbe. A párizsiak s mindazok (legalább annyian, vagy még többen), akik próbálnak annak látszani, hogyne fogadták volna

az ily író azonnal a szívükbe, hisz eleven, csipős és vig krónikásukat láthatták benne, aki nem papol, nem érzeleg, nem súlyozózik mázsás módszerekkel, hanem mint jólnevelt, tapintatos, szabad és egyenrangú társuk enyelegni, feleselni, ingerkedni is mer olvasóival, akik tudják, kivel van dolguk, nem homályos szerkesztőségek vagy kávéházak robotosával, sem be nem vallható mániák beteg vagy fellengős rabjával, hanem dupladiplomás, rangos és előkelő diplomátával, aki – meglepő ellentétben a romantikus alkotótípussal – épkezláb, sőt jóképű, sőt jómodorú társaslény, akivel személyesen is találkozhatnak sőt beszélgethetnek, luxusvonaton, tenispályán, miniszternék, bankárnék és hercegnők szalonjában, s ily módon személyes varázsa éppúgy növelte írói hírét, mint ahogy regényei, majd színművei még vonzóbbá tették magában is oly vonzó egyéniségét.

Az írói hírnév, legalábbis az író földi életében, annyi, nemcsak irodalmi tényezőből tevődik össze, hogy már-már igazat kell adnunk Jules Renard kegyetlen megfigyelésének, amely szerint egy kortárs tehetségét csak halála után tudjuk igazában értékelni. Már most, minden korbeltől és izlésbeli változástól függetlenül, maga Giraudoux, megfordítva, halálával csak árthatott életbeli népszerűségének – amiből viszont a félreismeret s az utókorra apelláló naiv vagy büszke romantikus a sors késő igazságtévését olvashatja ki önvigaszul, holott nemcsak Giraudoux-nál, hanem a legtöbb nagy írónál inkább valami természetes napfogyatkozásról lehet csak szó, mintsem hogyha az olvasó, rövidebb-hosszabb idő után, szabadulni szeretne egy varázslattól...

Mindegy, Párizson kívül Giraudoux végletes párizsiassága inkább csak zavarta az olvasókat, s ezen nem mindig segíthetett regényeinek és novelláinak tartalmi, légköri, stílusbeli derűje és szeretetreméltósága, s az író minden vagy majdnem minden sorából kiáradó kedvessége. Nagyjából s nyersen azt mondhatnánk, hogy Giraudoux egy nagy francia áramlatnak, sőt szemléletnek, a „kényeskedés”, a „finomkodás” a „préciosité” hagyományának a folytatója, egy Molière-től kicsúfolt, de – Molière ellenére – Marivaux-ban és Musset-ben újratámadó hagyományé, amely az irodalmon túl a zenére, a festészetre, a nyelvre, a modorra, a mindennapi életformára és gondolkodásmódra is áttért, s akár szeretjük, akár nem, egyik jellemző vonása a francia életnek. A naturalizmus, az amerikanizmus, a szekszualizmus és annyi más izmus illúziótlan, nyersen egyszerűsítő s szinte indulatosan lemeztelenítő világában, amely, igaz, elsősorban lázadás és tiltakozás az előző kor képmutatásai, gátlásai és tilalmi ellen, de amely, nemes hevében, nem egyszer az álarcával együtt magát az archéot is letépi – Giraudoux képei, árnyalatai, műveinek hangneme, egész írói megjelenése már-már, akár a régiek muzsikája, afféle divertimentónak tetszhetnének, ha nem volnánk képesek kellő fényben s kellő távolságból nézni s időtálló értékeit közvetlenül élvezni és értékelni. Egyelőre még nem tudjuk, hisz csak huszonöt éve halt meg, „nagy író” volt-e Giraudoux, méltó-e Proust vagy Martin Du Gard vagy csak Gide és Valéry társaságához, mint ahogy már tudjuk, hogy Marivaux Voltaire-nek, vagy Nerval Victor Hugónak ha nem is éppen egyenrangú, de ma is eleven kortársa, – viszont érdemes megvizsgálni, maradt-e és mi maradt meg a mai olvasó számára az ő egykor teljes és kétségbevonhatatlan varázssából, s mily élvezetet nyújthat annak, aki Sartre vagy Freud tanain s Kafka vagy Hemingway prózáján nevelődött. Mindez talán egyik legszebb, utolsóelőtti regényének példáján is lemérhető.

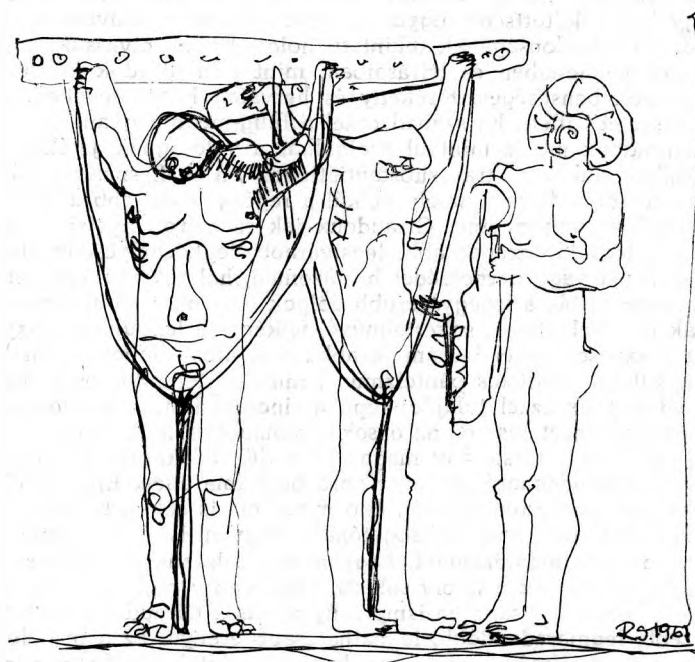
Mikor a *Harc az Angyallal* ez előtt több mint harminc éve magyarul is megjelent, Giraudoux-t már inkább mint drámaírókat emlegették, s a húszas évek végétől egészen a háborúig, a *Siegfriedtől* az *Elektrán* s az *Amphitryonon* át a *Sellőig* és az *Intermezóig*, az ő darabjai jelentették Louis Jouvet és a színházi évad legmagasabb teljesítményeit. Nálunk a harmincas évek végén került csak sor Giraudoux bemutatására, s kiadó és fordító jóideig ingadozott, melyik regényét ajánlja a magyar olvasók figyelmébe: a *Suzanne et le Pacifique*-ot, az író első nagy regénysikerét, egy fiatal lány hajótörését a robinzoni életét egy csendes-óceáni szigeten? Vagy a *Bellát*, ezt a Romeo és Julia-szerű történetet, két ellenséges nagypolgári család gyermekeinek szerelmét, amely egyben kulcsregény is, az egykor oly hatalmas Berthelot- és Poincaré-dinasztia

versengése az uralomért? Végül is az olvasó, a magyar olvasó szempontjából a *Harc az Angyallal* lett a győztes, mivel mintegy egyesíteni látszott Giraudoux legjobb, legvonzóbb, legeredetibb tulajdonságait s kiküszöbölni, vagy legalábbis nagymértékben fegyelmezni az író nálunk kevésbé élvezhető s kevésbé értékelhető vonásait, a szeszélyes meseszöveget, a szavak, képek, tirádák s rögtönzések mindent elárasztó zuhatagát, az állandó mitológiai, történelmi, földrajzi és irodalmi célzásokat, amelyek folyondár módjára szövik át a történetet, valamint azt a minden más íróénál tudatosabb ragaszkodást a francia nyelv, a francia ízlés, a francia civilizáció mind felszíni, mind pedig alapvető jellegéhez. Mindez, ami a francia, még tájékozatlanabb olvasót is annyira elbűvölte Giraudoux-nál (ha másért nem, hát azért, hogy ily módon ő is bejuthasson a bennfentesek, a beavatottak fölényesen zárt körébe, vagyis hogy ne maradjon ki a játékból – mint ahogy nálunk egyidőben, ha hihetünk Kosztolányinak, az Ady-rajongás volt a belépőjegy a magasabb műveltség s a haladóbb ízlés hajlékába) – a magyar olvasót, még a sznobot is, inkább meghökkentette, mint gyönyörködtethette, főképp ha már a kezdeti nehézségek is elkedvetlenítették. Amellett ne felejtsük el, hogy még a leggondosabb, legsikerültebb fordítás is csak fényképe s legjobb esetben hű másolata az eredetinek, s hogy Giraudoux varázslata nagyrészt nyelvi varázslat, amelyet a fordítás csak részben képes átmenteni. Szerencsére ez a műve Giraudoux legérettebb korából való, amikor, valószínűleg a szinpadí követelmények pontosabb ismerete révén, a regényben is, mint egy józan kertész, mindjobban alkalmazkodott egy bizonyos ritkításhoz, bizonyos rendhez a bőségben, az utak, a távlatok és a pihenők kedvéért, anélkül, hogy kárt tenne fái és virágai szépségében – másrészt a regény szövege, tónusa, mondanivalója itt olyan erős, hogy mint egy kert illata, amelyben sokáig tartózkodtunk, a fordítás réseiben és közeiben is megmarad. A *Harc az Angyallal* e tekintetben Giraudoux talán legkerekesebb, „legregényesebb” regénye: sehol másutt nem találunk nála ilyen egységet és folytonosságot, ilyen lebegő egyensúlyt az egész és a részletek között, ilyen tiszta világosságot a jelképek erejében, ennyi logikát a játékosságban, ennyi gyengédséget az ironiában. Maga a cím első pillanatra a bibliai Jákóbra emlékeztetne, aki, mint Delacroix nagy freskóján, egész éjjel birkózik az angyallal, hogy áldását kicsikarja, – azonban ha végig gondoljuk Maléna szerelmi történetét, inkább Pascal sommás ítélete ébredezik emlékezetünkben, amely szerint az angyali lét vágya könnyen az állati létbe billentheti a vigyázatlant, s tudjuk, Maléna addig-addig szárnyalna mind magasabba a szerelemben, míg végül is visszahull a földi szerelem korlátoltabb, de könnyebben elérhető valóságába. Vagyis itt is, mint mindenütt Giraudoux regényeiben és színműveiben, a szerelem és a boldogság újabb kanyargóiról, újabb kilátóiról olvashatunk, ezúttal egy dél-amerikai, szép, fiatal, naiv és gazdag asszony s egy ugyancsak fiatal francia diplomata viszonya kapcsán: ahogy a racine-i tragédiák szereplői mind királyok, királynék és rangos udvari népek, Giraudoux alakjai is majdnem mindig fiatalok, jómodorúak, épek és szépek, hogy így annál szabadabban s elszántabban vethessék maguk egyetlen, kizárólagos és szakadatlan kalandjukba, a szerelem és a boldogság szívós meghódításába, abba, amit Giraudoux távoli rokona, Stendhal „boldogság-vadászat”-nak nevez. Maléna úgy érzi, nem méltó az ő tökéletes Jacques-jához, nem méltó ahhoz a boldogsághoz, amelyet Jacques révén élvezhetne, s ezért hol a szegények és a betegek istápolásával próbál önléte fölé emelkedni, hol Jacques-ot tenné próbára különböző barátnőivel, hogy ezzel a lemondás fennkölt erényét gyakorolhassa, s ezen a szinten már-már a hűtlenségbe sodorná mindkettőjüket, hogy aztán az örvény szélén s a végletek csillapultáival beérje, ha beéri, kezdeti viszonyuk jóízével. Giraudoux nem volna Giraudoux, ha ezt a szeretetremlétön gúnyos és kétkedőn erkölcsi mesét nem foglalná nem is egy, hanem legalább három keretbe – olyan hármas keretbe, amely, a baudelaire-i recept szerint, csak növeli a festmény szépségét. Az első maga a szerkesztésmód, amely első pillanatra tiszta rögtönzésnek tetszik, bár folytonos kitérőivel, tekervényeivel, arcképeivel, tréfás felsorolásaival, egyszerű szinten epikai bőséggel sose rejti el egészen ennek a szerkesztésmódnak zenei és logikai egységét: a téma mindig újrhangzik, egyre tágul és gazdagodik, hogy azután legvégül eredeti forrásához térjen vissza. A másik keret: Párizs, a nagyvilág, a „kivá-

lasztottak" életszférája, a vacsorák, a fogadások, az ékszerboltok, a lóversenyek, mindaz, amit Maléna, önkínzásból? öncsalásból? oly szívesen cserélne fel a szegények, a szenvedők, az egyszerű emberek világával – dehát ha még ezek is, mint Amparo, Maléna elragadó dajkája, vagy sofőrje, vagy kéregetői, szintén csak parazitái, alsóbbrendű parazitái ugyanannak a gazdagságnak, s ha már egyszer mindnyájukba, urakba és kiszolgálókba, beleivódott ez a légkör, egy bizonyos felsőbbtség, egy bizonyos biztonság, egy bizonyos túlteltség s egy bizonyos önteltség légköre? A harmadik „keret”, Brossard külügyminiszternek, Jacques szeretett főnökének végső tevékenysége és agóniája, egyfelől tágas egységbe foglalja a másik kettőt, másfelől tartalmat, távlatot, mintegy mélyebb zengzetet ad mind a szerelmi történetnek, mind a párizsi sürgés-forgásnak, amellel hitelesíti a légkört, a harmincas évek kezdetének aránylag önzőn nyugalmas nagyvilági légkörét. Brossard-hoz az író valószínűleg Aristide Briand-t választotta mintaképnek, ezt a maga korában joggal népszerű államférfit, akit békepolitikája és a németekkel való locarnói szerződése miatt mind Genfben, mind Párizsban a béke lelkes és sikeres apostolaként ünnepeltek, s aki éppoly híres volt zengő és bársonyos hangja miatt, mint gazdag és változatos szerelmi élete okából. A regény nem egy szép fordulata Brossard e végső periódusához, emberi, nagyon is emberi gyengeségeihez fűződik, s az utolsóban, Jacques-kal s az odahívott Malénával valóságos zenei, schuberti trióvá emelkedik, mint ahogy az egész regény egy-egy kiemelkedőbb jelenete – Amparo vígoperája a csalók és kéregetők kórusával, vagy a lóversenyi kvintett a tábornokokkal, Malénával, barátnőjével és a jóistennel, már-már a zene világába emeli a történetet.

Mindezek után próbáljuk még egyszer felvetni a kérdést, érdemes-e, szabad-e egy korában olyan kedvelt, de már negyedszázada halott íróval s az író egy több mint harmincéves regényével jelentkezni a mai magyar olvasó előtt? Az első érv inkább csak műveltségi és adatbeli: kár volna, ha egy ily életmű kiesne az olvasó világirodalmi ismeretköréből, mert hisz a maga idejében komoly helyzete, külön hangja, jellege s jelentékeny hatása is volt, főképp mint egy nagy hagyomány folytatójának és átadójának, akinek mondatzövése vagy beszédhangja nem egy mai regény- vagy drámáirónál is újraéled... Még frissebb vonzóerőt jelent Giraudoux regényvilágának korhűsége vagy korhoz kötöttsége, ugyanaz, amit a kritika művészete legkétesebb, legkevésbé időtálló tulajdonságának tekintett, holott ha ma olvassuk, éppoly örömet találunk társasági jeleneteiben és leírásaiban, mint félmúlt idők képeinek, bútorainak, csecsebecséinek bensőséges, törékeny és hervatag kedvességében. Ami viszont műveinek „költészetét” illeti, ha szabad ezzel a félig-meddig gyanússá vált fogalommal élnünk, Giraudoux ma is mintául szolgálhat a valóságnak játékká és illúzióvá való átformálásához, ahhoz a „transzsubstantiációhoz”, a shakespeare-i földtől az égig, égtől a földig való röpködéshez, amely nélkül a regény legfeljebb a fényképpel vagy a dokumentummal versenyezhetne. Giraudoux-nak száz írói, nyelvi és poétikai eszköze van, hogy a legföldhözragadtabb, legsivárabb, legközhelyesebb alakot, helyzetet, epizódot, arcképet vagy párbeszédet hol azonnal, hol fokról-fokra abba a régióba emelje, ahol a legprózaibb, a legegyszerűbb dolgok is – még a bürokrácia, még a politikai szócsaták is – jelentőssé, sokértelművé, jelképesé lendülnek, hogy így ringassák az olvasót a szépség zenei hullámain abba a sajátos állapotba, amely alapjában nem más, mint valami „végtelen panteizmus”, mint „a teremtet irányában tanúsított udvariasság”. Giraudoux ezzel tulajdonképp a finomkodást, a preciozitást határozza meg a maga módján, mert hisz ez az ő sokat támadott s néha valóban végtelen írói magatartása a pallérozott társaslény magasabbrendű védekezése a nyersség, a durvaság s egy kissé a mindennapi élet ezer apró bántalma ellen. Épp mivel a mai életstílus oly messze van a Giraudoux-étől, épp mivel ma is sokan tartják, legalább első pillanatra, körmönfontnak, hajszálhasogatónak, nagyon is érzékenynek és „irodalmasnak”, igen könnyen megtörténhet, hogy a mai túlzások és végtelenségek orvoságaképpen egyszer, talán nem is oly sokára, talán épp e regény révén, a mai olvasó is kedvet kap rá, hogy olvassa, s ha ismeri, újraolvassa Giraudoux-t, s kihámozza belőle, ami legszebb, legmaradandóbb, leghatásosabb erénye. Ez a ma oly ritka erény nem a szellem, nem a jókedv, nem a képek és fordulatok majdnem mindig találó s

kifogyhatatlan játékossága, hanem a dolgokkal, a jelenségekkel, az élőkkel való gyengédség, az érzelmi jólneveltség, a szív civilizációja, amely, valljuk be, hanyatlóban van, de előbb-utóbb újravirágzik, amikor majd megúnjuk a laposságot, a szemérmertelenséget, a faragatlanságot és a pőreséget, s mint nyáron egy korty tiszta forrásvízre, úgy vágyódunk a tapintatra, a fegyelemre, a választékosságra. Lassankint újra felfedezzük az igazi nemességet, amely nemcsak a válogatott étkezésben és ruházkodásban, nemcsak a külső megjelenésben, nemcsak a puszta felszíni finomkodásban mutatkozhat, hanem talán elsősorban abban a hatodik érzékben, amelyet a jó példák, a jó könyvek, a jó környezet fejleszthetnek bennünk legbiztosabban, ha legalább csírájában megvan a kellő érzékenységünk a nagy élmények s az apró árnyalatok közvetlen felfogásához. A mulatságos Giraudoux így válik komoly nevelővé, nem hiába ismeri oly jól nemcsak Marivaux és Musset érzelmi s lélektani tündérekertjét, hanem a francia moralisták szinte véghetetlen sorát, akik hosszú századok óta tanítják népüket emberségre – s a *Harc az Angyallal*, ezen a szinten s a regényíró eszközeivel, éppoly hathatósan érvel a népi és tudós bölcsesség, a spontánság és a jólneveltség mély és derűs egysége mellett, mint a vigan kételkedő Montaigne, mint a csípősen gúnyos Voltaire, vagy mint az utazva, csevegve s mesélve elemző Stendhal legragyogóbb lapjai. Az olvasó, miközben Giraudoux útját követi, úgy érzi, mintha egy mesebeli elvarázsolt kastélyba jutna, amelynek körvonalai, kincsei és titkai csak lépésről-lépésre világosodnak meg előtte, amikor aztán hirtelen ő maga is megvilágosodik, mintha ő is résztvenne az író felsőbbiséges játékaiban, s egy-két órára maga is ugyanabba a gyengéd tündérvilágba tartozna, mint az író és alakjai – mivel a legjobb Giraudoux, ha nem is mindig, de legtöbbször nemcsak elbűvölni tudja, hanem meg is okosítja, meg is finomítja olvasóját...

Zord valóság

*Megriadtam s kétségbeestem,
a világ megvolt s mégis megszűnt.
Kutatni kezdtem elveszetten,
hogy mért hagyott el, hiszen ettünk*

*s beszélgettünk előző este
a boldogok szeretetével,
mert boldog az, ki felfedezte,
hogy van az ágy és van az étel,*

*de ezen túl van az a másik
ember, aki számára szükség,
szereti látni, hogyha ásít,
s úgy véli, hogy az szebb és büszkébb*

*a többieknél, ezért édes
a kezét fogni, nézni hosszan,
odahajolni a szívéhez
s elábrándozni. Almodoztam*

*én is, de ma kétségbeestem,
letaszított a zord valóság
a mélységekbe, s elveszetten
éreztem, hogy számomra rózsák*

*nincsenek többé, nincs varázslat,
paradicsomi eltökéltség,
hogy szikláról sziklára hágjak
s magamban hordozzam a békét.*

Üresség

*Belőlem visszahúzódott a tenger.
Minek örülnék? Ásítok.
Nézegetem hunyorgó szemmel
a simára nyírt pázsitot,*

*a palántákat dugdosó lány
maszatos, pucér combjait.
Arany kezelő gombom, órám
úntat. Élet-e ez? Alig.*

*Inkább lennék fa, mely tavasszal
kizöldül, majd gyümölcsöt ad,
vagy lennék az étkező asztal,
hordozva jó falatokat,*

*lennék az ágy, amelyben alszik
a fáradt ember, inkább lennék
mezíten tetőtől talpig
s a dzsungelben vadászni mennék.*

ÉNEK A PUSZTULÁS ELLEN

Juhász Ferenc: *A szent tűzözön regéi* (II.)

KÜZDELEM AZ ÉLETÉRT

Juhász Ferenc a pusztulás látomásaival viaskodik, de minden esetben az *élet* mellett tesz hitet: *Az éjszaka képeinek* feloldást kereső katharizálásban, *A Szent Tűzözön regéinek* fájdalmas elégiájában és a *Gyermekdalok* tragikus mítoszaiban egyaránt. Bármilyen különösnek tetszik talán, a halál és a felzaklatott biológiai létezés látomásainak énekese egyúttal az életöröm és az emberi boldogság, sőt a kozmoszt átlengő „mindenség szerelmének” hírnöke. „Ő, amíg élek, zengjen énekemben: / szabadság, munka, öröm, szerelem” – hangzik fel egyik korai versében, az *All még a házban* az a fogadalom, amelyhez valójában a halál-víziók és a pusztulás-eposzok ellenére is mindvégig hű maradt. Költészettana, amelyet a *Tékozló ország* verseiben fogalmazott meg, az értelem és a hit eszményeit – Juhász eszmei szótárában talán az emberi létezés legjelentősebb fogalmait – szegzi szembe a természettel és a történelemmel.

*Az értelem! Mert azt akarjuk, hogy ne vak ösztönök uralják szívéinket,
ne az anyag ös-törvénye, láza, ös-bűne, vérengzése és bujasága,
ne a mindenség szállni-vágyó virágpóra, az ágyék paráznasága,
az egymást találó, s egymásban-boldog érzékiség igázzon le minket.*

*Ne a buja kristályok násza, csillagok tapadása, sejtelmek rettenete,
a sejtek kocsonya-láza, a világűr mibennünk, babonák varázsa,
ne a táltosok hazudozása, idegzetünk fény-érzékeny máza,
de a rendezésben rejlő értelem legyen az ember végső igézete!*

*Az ember legyen urrá a mindenség magányán: ez a sorsa!
S az ember magányát oldja fel a mindenség hite.*

S ugyanilyen élet-himnuszok, közvetlen vagy közvetett reménység-vallomások hangzanak fel az új könyv verseiben. Ma már különösnek tetszik, hogy *Az éjszaka képeit* megjelenésének idején pesszimizmussal vádolta meg a kritika, s hogy a költő magyarázatra kényszerült. Magyarázatát azonban érdemes idézni ma is. Juhász szavai szépen és igazul világítják meg a költemény reménykedő, a léthez ragaszkodó indulatát. „*Az éjszaka képeiben* – írja *Természet és költészet* című esszéjében – nincs pesszimizmus. *Az éjszaka képei* a konok világ-szorongásnak, a lét-szeretetnek, a világ-egyetem-aggodalomnak mámoros kimondása”. S ez a gondolat illik *A Szent Tűzözön regéire* vagy a *Gyermekdalokra* is. Juhász felidézi ugyan az emberiség pusztulásának rémképeit, de sohasem egyezik ki velük, sohasem fogadja el őket; mindig a siratás és a tiltakozás hangfekvésében közli látomásait. És ahogyan a létezésről beszél, az mindenképpen az emberi világ szépsége és fenntarthatósága mellett mozgósítja a szíveket. A létezésről – a kozmikus, a biológiai és az emberi létről – írott himnuszok az élet védelmének imperatívuszát sugallják. Ezért hiheti ő is, hogy rémképeit sohasem fogja megismételni a valóság, hogy az emberiség elkerüli a legfőbb rosszat, hogy világunk és kultúránk minden fenyegetés ellenére fennmarad. „Nemcsak agyam – írja már többször idézett *Halál a halandókért* című vallomásában –, de minden idegszálam és sejttem vallomása, hogy az emberiség békében fog élni még hosszú évezredekig...”

Az emberiség pusztulásának fenyegető problémáját a költői és etikai helytállás szférájában, s az emberi szívek mozgósításának feladatában – legalábbis a személyes magatartásra vonatkozó érvennyel – megoldotta tehát, illetve előre lépett a megoldás felé. (Hiszen az egyes ember ezt sohasem oldhatja meg.) A személyes halál kihívása – az a kérdés, amelyre valamiképpen minden művésznek, sőt minden gondolkodó embernek meg kell felelnie – azonban továbbra is adott. Ezt a kihívást Juhász két módon próbálja leküzdeni: a gondolkodás – egy racionalista életfilozófia – és a költészet – egy szakrális cselekvés – révén. A gondolkodás arra kényszeríti, hogy a halál tényét az élet kiegészítőjének tekintse, amely éppúgy beleilleszkedik a létezés hatalmas rendjébe, mint a születés vagy az életadás. Sőt arra a gondolatra is eljut, amire az egzisztencializmus etikai gondolkodása már logikusan eljutott (pl. Sartre filozófiájában vagy Simone de Beauvoir bölcséleti regényében: a *Tous les Hommes sont mortels*-ben); tudniillik annak felismerésére, hogy az ember számára az etikai értékek kialakításának s egyáltalán a cselekvésnek a lehetőségét az élet végessége adja. Vagyis a halálnak alapvető szerepe van az erkölcsi értékek hierarchiájának kialakításában. A *költészet hatalma és reménye* című esszévers ezt így fogalmazza meg: „a folyamatos haláltudat nem a rossz, de éppen a jó cselekvés biztosítéka.” A *Gyermekdalok* pedig ekként ad alakot Juhász felismerésének: „halál nélkül nincs bizonyosság, halál nélkül / nincs lehetetlenség, halál nélkül irgalom hiába, halál nélkül / a Mindenség gyáva...”

A személyes halál másik „ellenszere” pedig a költészet: a Tiszta Dal. Juhász világában a költészet komplex értelmet nyer, egy szakrális-orfikus szertartás és önmegváltás eszköze lesz. A költészet Juhász számára is – mint annyi modern költőnél – többek között metafizikai aktivitás, s mint ilyen, küzdelem a pusztulás, a semmi ellen. „A költő az életért beszél, a szép reményért s a mégsebb-lehetetlenért – mondja A *költészet hatalma és reménye* soraiban. – Beszél a Pusztulás ellen, a sivatagbanat ellen. A halál ellen a szép halálért.” A két áramkör, amely a halál ellen termeli az élet energiáját – a filozófikus és a szakrális-orfikus – az imént idézett gondolatban zárul: Juhász számára a költészet, vagyis a küzdelem és a cselekvés, a méltó élet feltétele. Általa lesz az emberi sors értelmes küldetés és az elkerülhetetlen vég – ha már a küldetés betöltötett – emberhez illő szép halál.

AZ EMBER A KOZMOSZ FELŐL

A *Szent Tűzözön regéinek* kötetébe gyűjtött eposzok eligazítanak Juhász Ferenc filozófiája, belső drámái és megoldási kísérletei felől; de nemcsak ilyen – a költői ideológiát érintő – tanulságuk van, hanem rávilágítanak költőjük poétikájának és műhelyének – gyakran vitatott – természetére is. Vitathatatlan, hogy Juhász költészete külön világ, s ennek a világnak immár kialakult a sajátos geográfiája, életrendje, szervezete; kialakultak a törvényei. Juhász maga is azt vallja, hogy a szuverén művésznek önálló világot kell teremtenie. A *költő hétköznapijaiban* írja: „minden költőnek meg kell teremtenie a maga új világképét, világegyetemét: embereivel, őseivel, állataival, fáival, virágaival, madaraival, ősellataival, ősnövényeivel, múltjával, csillagaival és erkölcsével.” Ez a „világegyetem” Juhász költészetének esetében valóban a *világegyetem*.

Minden bizonnyal ő az első magyar költő, aki tudatos és módszeres munkával haladta meg a geocentrikus szemléletet. A modern tudomány a kozmoszba helyezte át az emberi gondolkodás és fogalomalkotás terepét, a költészet azonban még mindig a Földön időz. Nem is lehet ez másként, hiszen a tudomány tárgya a világ, a művészeté az ember; a tudomány még az embert is a létezők rendjében vizsgálja, a költészet még a világot is az ember érzékein és fogalmain szűri át. A tudomány személtelen, a költészet személyes. Ennek ellenére a költészet is megközelítheti bizonyos mértékig a tudomány ontologikus és kozmikus látásmódját. Anélkül természetesen, hogy feladná saját természetét. Juhász éppen ezzel a megközelítéssel kísérletezik. Olyan módon, hogy részben kitágítja a művészet humanisztikus természetét, részben pedig határozottabb karaktert ad neki. Az embert a kozmosz intelligens lé-

neyei között helyezi el, mint egy lehetséges, de nem szükségszerű megvalósulását az anyag legfejlettebb-legbonyolultabb formájának. Vagyis nem az ember felől, hanem a kozmosz felől tekintti át a humánium és a művészet fogalmait. „A költő – írja A költészet hatalma és reményében – a mindenségből nézze önmagát és a Földet, mert a mindenség nem önmagát látja benne, de meglehet, önmagát keresi az ember költészetében.” A költészet tehát üzenet is, amellyel az ember felmutatja magát a kozmosz előtt, s tanúságot ad sorsáról a kozmosz értelmes lényeknek. Mindez a költészet fogalmának és funkciójának tágasabb értelmezéséhez vezet.

Juhász többször is figyelmeztet arra, hogy le kell mondanunk „Föld-központú büszkeségünkéről, világ-centrikus gögünkről”, hogy az ember csak esetleges létező, egyik – bizonyára nem is legtökéletesebb – alakja az intelligenciává finomodott életnek. De minthogy intelligens lények lettünk, vállalnunk kell önmagunkat, s egy újfajta „emberi méltóság” kialakítására kell törekednünk. A „méltóság” ugyanis nem velünk született, hanem ki kell küzdenünk, meg kell teremtenünk. Már A virágok hatalmában jelen volt ez a gondolat:

*Csak azt tudom, hogy ember vagyok, hináros ösztönök
forró ős-mocsarából kikelt, halandó és örök,
emberré-érdemesült sejt, lángban megtisztult tudat...*

Ennek az „emberi méltóságnak” a műhelye és tartalma a költészet, a művészet lehet. S ez a lehetőség ad a humánium és a művészet fogalmainak karakterisztikusabb értelmet, a költészetnek humanisztikus feladatot. Az ember elveszíti korábbi gögjét és biztonságát, de talán többet nyer helyette: kiküzdött méltóságot és hivatást. Juhász Ferenc így foglalja össze ezt a problémát *Válaszok a költészeletről* című nyilatkozatában: „mivel az embert nem látom a világegyetem, a létezés centrumának, csak egyik lehetségesnek és megvalósultnak... követnem kellett azt a felismerést, hogy a világ valóságos arányainak megfelelően költészetemben is jelét adjam ezeknek az arányoknak. De mivel ember vagyok, azt a hatalmas agyvelővel és agykaponyával beburkolt agyú lényt, amely képes a fölismerésre, rendezésre és az önpusztításra, amely legszebb példányaiban képes határai megismerésére, az önismeretre és a szerepet gyakorlására... legtöbbre mégis az embert becsülöm. Érte aggódok és érte élek. Legelső föladatát: a felelősségtudatot fölismertem és vállalom.”

A nyilatkozatnak ezek a szavai ars poeticát fogalmaznak szinte. Valóban Juhász költészetének, e költészet természetének két legfontosabb tulajdonságára világítanak rá: arra, hogy e líra magába akarja olvasztani a világ valamennyi felismerhető összefüggését, modellje kíván lenni a létezésnek és arra, hogy minden gondolatában és indulatában, sejtelmében és vállalkozásában az ember mellett kötelezi el magát. Juhász költészete a kozmosz felé terjed, de az ember a fókusz.

LÁTOMÁS ÉS VALÓSÁG

Közismert, hogy Juhász Ferenc költészetének egyik legfontosabb sajátossága és problémája a költői képzalkotás. Dúsak ezek a képek, bonyolultak, burjánzóak, eredetiek. Már maguk a fogalmak, a szavak – Juhász híres kötőjeles összetételei – is ilyenek. Ezek a gyakran négy-öt elemű összetételek egyszerre meghatározások és jelképek. Bonyhai Gábor *A Szarvas-ének szerkezetelemei* című tanulmányában (Kritika 1968. 1. szám) érdekesen elemzi ezeknek az összetételeknek a természetét. Véleménye szerint ezek a szóösszevonások az ősi finnugor fogalomalkotás közvetett parafrázisai. „Az ősnyelv – fejtí ki – a világ komplex jelenségeit nem analizálta, mint a mai nyelv, a dolgokat egységben fogta fel. Ez a szemlélet csak az ember és a dolgok közvetlen, gyakorlati viszonya következtében alakulhatott ki...” Valóban, Juhász költészetének egyik sajátossága a költő és a dolgok természetes, közvetlen viszonya. Ez a viszony a költészet egy ősi – és ugyanakkor modern – funkcióját érvényesíti: a megnevezést. Juhász, miként minden nagy költő, új és saját rendszerben

helyezi el a világ dolgait, jelenségeit: szóösszevonásaival őket jelöli meg, új viszonyt építve ki a valóság és a nyelv között.

Ennek az új viszonynak és a költészet megnevező feladatának hatására jönnek létre Juhász komplex képei. Összetettek ezek a képek: elsősorban nem is abban az értelemben, hogy a szóösszevonások, a metaforák és a hasonlatok bonyolult szervezeteiből jön létre a költői kép; hanem úgy, hogy a legváltozatosabb vizuális hatásokat építik egyetlen – akár rövidebb – alakzatba is. *A gyötrelmem órái* például így érzékelteti az elnéptelenedett, az emberi léttől megfosztott Föld látomását: a földgolyó „az Emberiség levágott feje, a hús-dália-nyakcsontjából vérszoknyát kiökrendő”. Hány szemléleti váltás, távoli elemeket szerves rendbe szervező mozdulat, hány képsík-váltakozás sűrűsödik össze ebben a rövidebb alakzatban! A terjedelmesebb képstruktúrák voltaképpen több ilyen komplex kép szintetikus elrendezése révén keletkeznek. Csak egyetlen példát lássunk, a *Gyermekdalok* első sorait:

*A pátrány-erdő zöld kristály-tollai, a szőrös zöld-tollu kristály-gerendák,
a kristály-szűrű ágak, erek, erecskék, üveg-izom recék, az óriás
növényi éjjeli halálfejes-lepke-csápók, az iszonyu szőr-legyezők,
rezgő zöld szőrcsipke-tollak, növénylepketű tollbóbíta-óriások
zizegő, rezgő, üvegyszőrös sűrűsége, a kristálykő-szemű moha-lepkék,
a zöld bunda-koponyájú csönd növénycsipke-tollu csótárai rezegtek.*

E képalkotás egyik tulajdonsága tehát a komplexitás, a második a látomásos technika. Juhász képei – a nagyobb vizionárius alakzat részeként – maguk is látomások: természettudományos-biológiai vagy mitológikus víziók. Ez a technika szerfelett hasonlít a szürrealista festészet álom-montázsaira. Juhász költészetét különben is erős festői hatások érték, részben a klasszikusok – Hieronymus Bosch, Brueghel, Altdorfer, Grünewald – művészetéből, részben pedig a modernektől – például Salvador Dalitól. Tehát általában azoktól a festőktől, akikre a szürrealizmus hivatkozni szokott vagy maguktól a szürrealistáktól. A *Gyermekdalok* atompusztulás utáni genetikai és biológiai borzalmainak képe például jól emlékeztet Bosch híres festményének a *Gyönyörök kertjének* bizzarr alakzataira. *A Szent Tűzözön regéinek* egyik komplex képében pedig Dali *Lángoló zsiráfok* című munkájának költői parafrázisára ismerhetünk: „levegőben a zsiráf, uszott a zsiráf lángoló pettyekkel, tüzes viráguszással, / lángoló szőrrel, lángoló moha-kancsó orlikakkal, / és nyakából és szűgyéből a barna fiókok füstölve kiponyogtak, / s izzott a fiók-helyek sötétje...” Ugyancsak ennek a látomás-technikának egy másik jellegzetes változata az a metaforikus alakzat, amely valamely konkrét képből és valamely elvont fogalomból alkotja meg a rendkívül evokatív erejű víziót. Például *Az éjszaka képeinek* azokra a szóösszevonásaira gondolunk, amelyek a pusztulás utáni lét borzalmát sűrítették néhány fogalom értékű szimbólumba: „növény-dodekafónia, állat-szürrealizmus, rovar-egzisztencializmus, madár-atonalitás”. Hasonló funkciót töltenek be *A Szent Tűzözön regéinek* menekülés látomásai: „Szálltak, / mint egyetlen éposz-sikoly, / mint a levegő lángoló Bibliája, / égő Ujszövetségek, égő Ószövetségek”. Ez a néhány igen komplex metafora a menekülés és a pusztulás hatalmas méreteit van hivatva érzékelteni.

A látomásos képalkotás és a komplex metaforákban alakot öltő szabad asszociációs technika gyakran vetette fel azt a megállapítást, hogy Juhász Ferenc költészete szürrealista jellegű. Bori Imre úttörő tanulmánya (amely a *Két költő* című kötetben került az olvasó elé) azonban meggyőző érveléssel mutatta ki, hogy nem szürrealizmusról van szó Juhásznál, inkább arról, hogy ez a líra „aktívva tette a tudományos névadás szürrealista vonásait... továbbélezve asszociációiban a tudományos meghatározásból eredő lehetőségeket”. Vagyis legfeljebb azoknak a forrásoknak a felhasználásáról beszélhetünk, amelyeket a szürrealista irányzat nyitott meg a modern költészet előtt. *Az éjszaka képeiről* beszélve Juhász maga is kijelenti: „A versemnek nincs köze az izmusokhoz. Az atomháború utáni állapotot megfogalmazó létben nyelvilag is megkísértem az Elképzelhető-lehetségest kifejezni.” A szürrealistának te-

kintett technika tehát ebben a vonatkozásban realiztikus. De más vonatkozásokban sem nélkülözi a valóság elemeit vagy kapcsolatait: az anyag és a létezés végtelen mennyiségű információját és összefüggéseinek bonyolult hálózatát akarja nyelvi közegeben újateremteni Juhász költészete. Ezt a nyelvi fegyverzetet természetesen rengeteg megfigyelés és tanulás alakította ki. Ő maga is beszél erről *A legyőzött csillagszörű bárány* címet viselő vallomásában. Valóság és stílus eme kölcsönössége valóságos nyelvi forradalmat idézett elő. Juhász költői stílusa nemcsak vívmány, hanem a magyar nyelv gazdagításának kísérleti műhelye is. De erről talán idézzük őt magát: „Most kezd nyelvünk élni csak igazában – olvassuk a *Válaszok a költészetről* soraiban –! S nekünk, magyar költőknek kötelességünk ezt a virágzást segíteni: minden lehetséges mutációt létrehozni, keresztezni és szaporítani, új szó-létezőket kitegyesíteni, akár szó-kentaurokat, hattyulovakat, rákiliomokat, rózsacsöndöröket... új-szavakkal-terhes kozmosz-csikóhalakat nemzeni, kihordani, szülni.”

A DÚSÍTÁS ALAKZATAI

A másik stílusirányzat, amellyel Juhász költészetét – a szürrealizmus mellett – meg szokás határozni, a barokk. Verseinek zsúfoltsága, feldúsított stílusalakzatai, hatalmasan burjánzó grammatikai formái miatt használják kritikusai ezt a kategóriát. Ez a zsúfolt, halmozó és sűrű világ valóban különös karaktert ad eposzainak. Ennek a karakternek azonban költői funkciója, sőt információs szerepe van. Juhász a létezés komplex halmazainak és szerkezeteinek költői újáteremtésére utal: „verseim – mondja – nem zsúfoltabbak, mint az élet és nem is rejtelmesebbek, mint egy pillanatuk.” Egy más helyen pedig így beszél: „A létezés mérhetetlen sokaságban és változatosságban egymásra-halmozza a dolgokat: a költői-halmozás a létezés gyönyörűsége. Nem a lét utánzása, de azonos-rangú lét teremtménye.” Ez a módszer tehát összefügg Juhásznak azzal a poétikai elvével, amely a valóság és a költészet kölcsönösségét és alapvető különbözőségét, a tükrözés és a teremtés szintézisét hirdeti.

A halmozás technikájáról tanulságos megjegyzések olvashatók abban az esszé-költeményben, amellyel Juhász az amerikai beatnik-költő: Gregory Corso atomháborús versének átköltését vezeti be. „Gregory Corso BOMBÁJA – írja – csontváza az enyémnek. Egy mámor vázlata. / A fájdalom fossziliája.” Vagyis csontváznak, vázlatnak tekinti az eredeti verset, amelyre a szavakból és képekből kell testet, húst, idegeket raknia. Valóban ezt teszi: Corso versének sorszámát nem változtatja meg, a versben alakot öltő érzést és gondolatot is érintetlenül hagyja, mégis új vers jön létre az eredetiből. Ez a dúsítás a parafrázis módszerének egy újfajta értelmezésével és használatával azonos. E fogalmat – a parafrázisát – már eddig is többször használtuk fel Juhász költeményeinek elemzése során. (Magának a fogalomnak Juhásznál érvényesülő értelmét Bonyhai Gábor már idézett tanulmánya dolgozta ki.) A parafrázis művelete azt jelenti, hogy a költő egy már készen levő kifejezést bizonyos szempontok alapján átfogalmaz, feldúsít, vagy erősebb szavakkal helyettesít. A műveletnek ezt az értelmét azonban – hogy Juhász költészetére alkalmazható legyen – ki kell egészítenünk, ki kell tágitanunk. Juhász parafrázisai ugyanis nemcsak kész kifejezéseket dúsítanak (mint a Corso-vers esetében), hanem tudományos megállapításokat, mítoszokat, költői szerkezeteket, stílusalakzatokat is, tekintet nélkül arra, hogy ezek a struktúrák „kész” anyagot, költői örökséget jelentenek (ilyenek például az archaikus finn-ugor mítoszok, a népköltészeti alakzatok) vagy a költő saját teremtményei.

A parafrázis halmozó módszere változatos és jellemző technikai eljárásokban jelentkezik. Hadd soroljunk fel néhány példát a sok közül.

I. A „kész” anyag parafrázálásának technikai eljárásai:

1. A kifejezés parafrázisa. Vagyis az az eljárás, amely az irodalomtörténeti örökségben készen talált költői képet dúsítja fel. Szép példája ennek a *Gyermekdaloknak* az a részlete, amely Homerosz híres metaforáját: a „rózsaujjú Hajnal” szerkezetét bővíti ki: „mire eljőve vala újra a Hajnal, a Rózsa-isten, a Rózsaláng- / istencsöndör s rózsalépteivel a Földet bejárta, s rózsaszemével a Földet / vigyázza,

és rózsá ujjáival a zöld kristály-kalászokat kiegyenesíti, virágok / kék szirom-erét lágyan megnyomkodja, a levelek pórús-szörkutjait megigazítja..." Nagyszerűen jellemzi ez a parafrázis Juhász dúsító módszerét és látomásos költői technikáját.

2. Nagyobb struktúrák, de még nem teljes műalkotások parafrázisa. Ilyen a *Gyermekdalok*ban olvasható Mária-litánia, amely az egyházi szöveg bizonyos részleteit gazdagítja új változatokkal. Ugyanezt a formát képviseli *Az éjszaka képeinek* – már elemzett – Vörösmarty-parafrázisa.

3. Teljes műalkotások parafrázisa. Ennek példája a Gregory Corso szövegének feldúsításából keletkezett *Bomba* című költemény.

4. Szélesebb körű – több változatban ismert vagy egymással kapcsolatban levő kompozíciókat felölelő – irodalmi, illetve népköltészeti struktúrák parafrázisai. Ilyenek a mítosz-parafrázisok, pl. *A Szent Tűzözön regéinek* az ugor tűzözön-mitológiára épülő epikus parafrázisa. Ugyanezt a formát képviselik azok a látomások, amelyek a tudományos-fantasztikus szorongás-víziókra építenek személyes változatokat.

5. Bizonyos tematikus kompozíciók irodalomtörténetileg kitüntetett alakzatainak parafrázisai. A *Gyermekdalok* középkori hangnemet idéző hatalmas halottsírátórája vagy Mária-siralom parafrázisára gondolunk.

6. Műfaji elemek parafrázisa. Elsősorban az eposz műfajának bizonyos állandó elemeit parafrázálja Juhász költészete. Már Somlyó György utalt arra, hogy költeményeinek hatalmas természettudományi katalógusai az enumeráció eposzi funkcióját töltik be: „csak felvonuló seregek és fegyverek helyett a természet seregleteinek és az élőlények fegyverzetének tombolóan biológikus felsorolásával, amely egy-egy téma különálló himnuszává formálódik a szöveg látszólag megszakítás nélküli, csüggesztő tagolatlanságában; s csak: a naiv költészeteknek a maguk anyagával azonos régebbi szövegeket aggálytalanul használó módja helyett, éppen a saját szövegével legellentétesebb szövegek éles bevágásával.” Ugyanígy – műfaji elemet feldúsító – szerepet töltenek be *Az éjszaka képeinek* a görög tragédia kórustechnikájára épülő megoldásai.

7. Műfaj-parafrázisok. Olykor egész műfajok – a sirató, a ráolvasás, a litánia, az oratórium és az eposz – nyerne bővítő és átfogalmazó parafrázisokat.

II. Az önálló költői stíluselemek parafrázálásának technikai eljárásai:

1. Felsorolások és katalógusok. A teljességet érzékeltetik a költészet „megnevező” funkcióját juttatják érvényre. Ilyenek *A Szent Tűzözön regéiben* alkalmazott hatalmas – szintaktikailag egységes – rendszertani halmazatok. A felsorolásokat gyakran az alliteráció akusztikai vonzása is egymáshoz köti: „Jaj / hogy futottak / ... a tapirok, tigrislovak, tevék.” Máskor pedig lexikai formák hozzák létre a szorosabb affinitást: „És égtek a szájcimpák, orrcimpák, fülcimpák...” Végül pedig szemantikai erők is megteremthetik a felsorolásban alakot öltő szorosabb kapcsolatot: „És égtek a szügyek, hátak, hasak, tomporok, nyakak.”

2. Komplex felsorolások. Ezekben nem a pusztá fogalmak, hanem a hasonló funkcióban levő képalakzatok rendeződnek katalógusokba. A *Gyermekdalok* ember-sárkányának vagy természeti jelenségeinek (élőlényeinek, vegetációjának, hang- és szag-orgiáinak) leírására gondolunk.

3. Hierarchikus felsorolások. Ezek kapnak szerepet *A Szent Tűzözön regéinek* a biológiai rendszertant tükröző katalógusaiban. A költemény először a törzset vagy a nemet állítja elénk: „Mit vétettek a boldog madarak, ... a nehéz vadak, ... mit vétettek a hüllők, a kételtűek, a rákok, skorpiók, csigák.” Ezt követően pedig részletesen sorolja fel az egyes fajokat, sőt alfajokat.

4. Fokozások. A felsorolásban a fokozatosság elve érvényesül. *A Szent Tűzözön regéiben* ilyen fokozás fejezi ki a menekülés és a pusztulás iszonyatát: „egymásra-áradva és egymásba-fulldva, / egymásra-taposva és egymásba-ragadva, / egymásba-dagadva és egymásba-gomolyodva, / egymásra-égve és egymásba-belesülve.”

5. A konkrét felsorolások absztrakt összegzése. Ez az összegzés fokozást és lezárást jelent. Ilyen például *A Szent Tűzözön regéinek* az a költői alakzata, amely a nagy menekülés konkrét katalógusait elvont összegzéssel zárja le: „Mert a Tűz alatt

most a Lét szaladt! / Mert a Tűz szent Lángcsipke-szoknyája alatt / most a tegnap-gyönyörű Világ rohant.”

Mindezek a technikai és stiláris eljárások a vers feldúsítását szolgálják, a teljesség művészi újrateremtésének szándékát valósítják meg. Vagyis Juhász egyik karakterisztikus vállalkozásának eszközei.

SZINTÉZIS ÉS EPOSZ

Juhász Ferenc költői univerzuma, amelynek néhány tulajdonságát az imént szertettük volna megvilágítani, annyira különleges és személyes, hogy valójában a magyar lírának egy új típusát képviseli. Nem illeszkedik költészetünk hagyományos fejlődési alakzatai közé, noha természetesen nem függetleníthető a folytonosságtól, a hagyományban testet öltő alakzatoktól. A magyar vers, miként általában az európai, a kifejezni kívánt anyag (érzés vagy gondolat) legfontosabb elemeit választja ki, s ezeket valamilyen verslogikai szabály szerint struktúrába szervezi. Ez a vers tehát *analitikus*: a költő válogat és komponál. Juhász „hosszú versei” ezzel szemben *szintetikusak*: költőjük a teljesség valamennyi – vagy megközelítőleg valamennyi – elemét sorakoztatja fel, s ezeknek nevet ad. Két különböző lírai típusról van tehát szó. A szintetikus alakzat általában a keleti költészetben – az ind eposzban, az Ószö-vetségben, a finn-ugor és szamojéd mitoszokban, a Kalevalában, a türk és kazah hősi énekekben – otthonos. Ismeretesebb Juhász költészetének és a finn-ugor archaikus örökségnek kapcsolata; a *Szarvas-éneket* elemezve Bori Imre és Bonyhai Gábor egyformán rámutat ezeknek a kapcsolatoknak a fontosságára és termékenységre. A szintetikus modellnek azonban nemcsak az ősi keleti örökségben lehetnek forrásai, hanem a modern költészetben is. Juhász maga arról beszél, hogy a költészet hivatása az összefoglalás: „Igen, jó lenne – olvassuk *Válaszok a költészetéről* című nyilatkozatában – (és kellene) hatalmas összefoglalását adni versben minden tudásnak és létezésnek, hiszen a lírai összefoglalás semmiképpen sem azonos a természettudományival, vagy filozófiával. A líra: összefoglalás.” Az az enciklopédikus lírai igény szólal meg itt, amely a modern európai költészetből már ismerős. Ezra Pound *Canto*-i, Eliot nagy verskompozíciói vagy az amerikai beatnik-költők, pl. Ginsberg (az *Üvöltés* hatalmasan feldúsított mellérendeléseire gondolunk) és Corso művei igazolják ezt az igényt. Juhász ugyanezt a vállalkozást folytatja a maga módján: személyes univerzumának komplex és szintetikus összefoglalásában. S ezzel egyszersmind azt a – leg- hangsúlyosabb formában Németh Lászlónál megfogalmazott – várákozást is betölti, amely költészetünket „bartóki szintézisre”, vagyis az archaikus és a modern elemek, hangnemek, technikák és poétikák egyesítésére kívánta mozgósítani.

Juhász a lírai eposz műfaji alakzatában valósítja meg a szintetikus poétikát. Az eposz az antikvitásban, de a barokkban vagy a romantikában is, a világmagyarázat vagy a nemzeti történelem-magyarázat eszköze. Tehát mindenképpen a totális összefoglalás, a szintézis műfaja. Ezek az eposzok – Homerosztól Tassóig és Zrínyitől Vörösmartyig – azonban epikusak, történetiek. Juhász eposzai viszont líraiak: a lírai világ totalitását fejezik ki. Mint legutóbbi nyilatkozatában (Esti Hírlap 1969. március 4.) olvassuk: „Az eposz műfajmegjelölés nálam nem értelmezhető a régi módon. Az én eposzaim, ha hordoznak is anyagukban némi *cselekményszerűséget*, ha rendelkeznek is a *történet* elemi vonásaival, mégis lírai versek, személyes *vallo-mások*, *eredendő himnuszok és síratók*.” Az eposz lírai átalakításával Juhász voltaképpen egy hosszú fejlődési folyamatot tetőzött be. Arra a – mű és olvasó kapcsolatának közegében végbemenő – műfaji átalakulásra gondolunk, amelynek során az utóbbi évszázad alatt megváltozott az eposz információs töltése, evokatív hatása s ennek megfelelően egész természete. A klasszikus eposz ugyanis epikus információt vagy látomást adott. A *Zalán futását* úgy olvasta a reformkori magyar, mint a honfoglalás történetét vagy legalábbis az „ősi dicsőség” költői vízióját. Vörösmarty eposza ma már epikus mű gyanánt valóban élvezhetetlen vagy érdektelen alkotás. Egészen más azonban a helyzet, ha nem epikus dimenzióban, hanem líraiban köze-

ledünk hozzá: megnyílnak előttünk a hatalmas költemény szépségei. A nagy eposzok – főként a romantika egyébként is áradó személyességgel átszőtt alkotásai – lassanként átértelmeződtek az idők során. Shelley, Keats, Blake, Vörösmarty eposzai – függetlenül az alkotó szándéktól – lírai költeményekké váltak. Juhász pedig már tudatosan használja fel ennek a műfaji átalakulásnak lehetőségeit.

Totális lírai univerzumot alkot tehát eposzaiban. Már említést tettünk arról, hogy a *Gyermekdalokban*, vagyis az eposzi műfajnak és a szintétikus poétikának legkarakterisztikusabban megformált alakzatában a katedrálisok architektonikus és szobrászati struktúráját követte, egyszerre épített szerkezetet és mintázott részleteket. Mondottuk azt is, hogy e két elem – a szerkezet és a részlet – a legszorosabban összefügg, mint építészet és szobrászat Chartres, Reims és Köln templom-óriásaiban. A kettő egymás nélkül el sem képzelhető: a rózsablaknak vagy a vízköpőnek a szerkezet ad funkciót; a szerkezetnek viszont a részlet ad életet. Ez a kölcsönösség érvényesül Juhász „hosszú verseiben” is: az eposzi kompozíció és a szintétikus poétika szervesen összefügg, egymástól el sem választható. A kettő együtt teremti meg a Juhász-vers érvényes, szuverén alakzatát.

KISS FERENC

AZ ÉDES ANNA

(II.)

A MÁSIK PÓLUS TANULSÁGA

A konfliktus másik pólusán, Anna gazdáinak rajzában még érdekesebben, még tanulságosabban jut érvényhez az imént megnevezett művészi szándék. Ahhoz, hogy az Anna sorsában formát öltő elementáris tiltakozás kirobban hasson, különös urakra, a zsarnokság sajátos formájára volt szükség. Kosztolányi egyébként se hitte, hogy az osztály-helyzet elhatározó lehet egy ember jellemére nézve. Anna gyötrelmeit sem eredeteti tehát egyértelműen és csupán urai osztályindulatából. Víz Kornél méltóságos úr például csak immel-ámmal osztozik felesége cseléd-gondjaiban. Nem is osztozhat benne, mert az már nem is cselédgond, hanem komplexum, mánia. Szenvedély, mely a betegség és a szerelem jegyeit egyesíti. Gyökerei mélyen személyesek, mondhatnók: privát jellegűek. Egyetlen gyermeke volt, az meghalt, ura családja, egyensúlyát rég kikezdte a hisztéria. Gyermekeének fakuló emléke és az okkultista szeanszok kietlenségei közepette a kóros aktivitás egyetlen tárgya, oka és partnere: a cseléd. Egy üres élet narkotikuma. „Életük nagy, soha nem szűnő gondja”. Forradalmak buknak, ország omlik, őt csak ez érdekli. Férje is „döbbenet” nézi, s a cselédközvetítő iroda vezetője is betegként kezeli. Víz épp az államtikárhoz készül vacsorára, mikor felesége beavatja a maga cseléd-mizériájába. Az ilyen helyzetekben óhatatlanul komikussá hígul ez a mánia. Ilyen irányba stilizálnak azok a mozzanatok is, amelyekben a harcászat, a küzdelem és a szerelem szótárból vett szavakkal, kifejezésekkel érzékelteti Kosztolányi a mánia hőfokát, a tét nagyságát. Mikor Anna elődjét, a „lajhár, és szemtelen és közönyös és erkölcstelen és közönyös, főképp közönyös” – Vízyné szavai ezek – Katicát elküldi, a létbizonytalanság kozmikus riadalmával tör rá a cseléd-hiány: „A kocka el volt vetve. Úgy érezte, hogy az úr veszi körül.” Ficsort, a házmeztért, akit a Kommün alatt okozott bosszúságokért legszívesebben felakasztatna, abban a reményben, hogy segít a cselédszerzés műve-

letében, karonfogva vezeti lakásába. A Ficsor elbeszéléséből kirajzolódó Anna „aranykeze” látomászerűen jelenik meg képzeletében. Érkezését nem bírja kivárni. Elmegy, odalopózik a ház elé, ahol Anna szolgál, s mohón lesi, majd jöttét, mint a messiásét, várja. Az érkezés híre az egész házban elterjed, a fogadásra úgy készül Vizyné, mint egy jelenésre. S mikor Anna végre megérkezik, a méltóságos asszony majdnem elszédül az izgalomtól. Úgy éli át a találkozást, mint egy életbetöltő, furcsa, döbbenetes és boldogító eseményt. Nem tud betelni a látvánnyal, nem tudja befejezni rögzítésének különös mámorát. „Egész lényében pedig – Annát látja így Vizyné – volt valami, amit nem tudott kifejezni, valami, ami vonzotta ami egy kicsit vissza is rettentette, de rendkívül érdekelte.”

– „Letette a lorgonját – És amikor már nem is vizsgálta, csak hatni engedte magára amit tapasztalt, egyszerre érezte, hogy ez az, akit évekig keresett mindhiába. Belső sugallatot hallott, mint élete döntő fordulataikor, azt a gyámolító, biztató hangot, mely annyiszor szólalt meg benne, valami parancsfélét, hogy ne sokat okoskodjék, hanem fogadja föl, tartsa meg s vággy fogta el, hogy azonnal itt marassza, hogy birtokolja, és karját máris kinyújtotta feléje, mintha meg akarná ragadni, hogy többé sohase engedje el.”

Kíméletlensége ezeken a pontokon nevetségességgé, már-már szánalmassággá enyhül. A jellemzés eme mozzanataiban már a játékos kajánság is szóhoz jut. Valami élvezetig izgalom, mely nem indulatból, hanem a furcsa jelenség tulajdonságainak mesteri kifuttatásából, kibontakoztatásából ered. A színesség, az érdekesség iránti fogékonyság, a játékmester teremtkedve itt is meglegelte tehát a maga alkalmát. Író, akit írás közben egyetlen szenvedély tölt el, sohase volna képes erre a játékos kegyetlenségre. Mert a rajz, azért így is irgalmatlan. Anna kálváriájának mégiscsak Vizyné, mégiscsak ez a mánia az elsőrendű intézője. Ez a szerelmes Vizyné alázta meg Annát, már a belépésekor, amikor egy lókupec szakértelmével vizsgálja az árunak tekintett lány vonásait. Amikor elnézi, hogy a lelkét kidolgozza értük, amikor örömmel nyugtázza az iszonyú igénytelenséget, amikor oktanulni bünteti, s főleg mikor zsarnoki erővel tartja vissza Annát a menekülés lehetőségeitől.

S az egészben az a legérdekesebb, hogy Vizyné kegyetlensége, akár Anna iszonyata nem célirányos. Nem is lehet az, hiszen Annát főnyereménynek tudja, személye ellen nincs semmi kifogása. Mégis megalázza a halálig. Kegyetlensége forrásainak egyike, a messzebből eredő: a beidegzett szokás, a cseléd tartók normáinak tudatos és önkéntelen érvényesítése. A cselédet gyanúval, szigorral, a cselédet cselédként kell kezelni. Érthető, ha az amúgyis félbolond, a cseléd-gyötrés módozataiban kifogyhatatlan Vizyné túlteljesíti az osztály átlag-normáit. Közben azonban észbe se jut, hogy vét valamely törvény ellen. Tettei és az ösztönös osztályerkölcs teljes összhangban vannak, s így a bennük nyilvánvaló embertelenség önkéntelenül is egy nálánál nagyobb maffia, ismétcsak az úr-cseléd viszony fejleményének tetszik. Ahogy cselédeit számba veszi, emléküket felidézi, az utálat és düh közönséges szavaiban évszázadok szokásjoga kísért.

A heveny töltést azonban a *mániától* kapja a düh is, az utálat is és a ragaszkodás is. Az úr-cseléd viszony szokványos ellentéteit ez a mánia látja el rendkívüli hajtóerővel. Ahogy Annát a baromi türelem, Vizynét a megszállottság képesíti olyan kegyetlenségekre, amelyek a legkeserűbb népi író képzeletét is felülmúlják, mégis meggyőzőek. Hogy az úr-cseléd viszony mennyire szoros és kiélezett formája urak és szegények ellentétének, arra már Bálint György is rámutatott:

„A cseléd bent él a családban, és mégis kívül él, részt vesz életében, és mégis ki van rekesztve: a cselédszoba a lakás gyarmata, a cseléd a lakás bennszülöttje. Nincs elég távol a család életétől, de nem is lehet hozzá közel! A belső szobákban, az „európai negyedben” csak akkor jelenhet meg, ha különböző szolgálatokat kell végeznie, de az ő szobája a cselédszoba, mindig nyitva áll parancsolói előtt. A legsilányabbul fizetett üzemi munkás is hazamehet este, és magánéletet élhet – a cselédnek nincs otthona, nincs magánügye, nincs magánélete.” (Im. 294.)

Igen, ez volna az úr-cseléd viszony törvénye, alap-képlete, de Édes Anna a kiszolgáltatottságát sajátos tényezők is fokozzák. Egy normális úriasszony figyelmének csak töredéke irányul a cselédre. (A szabadulás dolgában ezért lehet a rab mindig okosabb, mint a vármegye.) Vizyné azonban egész lelkével ösztöneivel és idegeivel is Annára figyel. Ezért képes olyan félelmetes hézagtalansággal bekeríteni. Szívóssabban rossz, mint bárki, mert megszállottan „pedagógiai” célzattal, eltervelten óvja a bekerített zsákmányt. Örömet, vonzódását elleplezi, részben mert így kívánja az ősetikett –, de főleg hogy el ne kényeztesse Annát. Belefojtja a munkába, s bünteti, hogy el ne romoljon. Kipróbálja, hogy lop-é, tehát megalázza, mert nem tudja elhinni, hogy annyira tökéletes. Féltékenységből tiltja el a többi cselédétől, a házasság lehetősége pedig teljesen megbolondítja.

S ezzel elérkeztünk e mánia esztétikai hozadékának másik csoportjához, az ábrázolás egyik legizgalmasabb sajátosságához. Az *Édes Anna*, más érdemei mellett, elsősorban azért emelkedik ki az úr-cseléd viszonyt leleplező korábbi és későbbi művek közül, azért elevenebb, mélyebb, nemesebb Bródy Sándor *Dadá*-jánál, gazdagabb Nagy Lajos (Novellák. I. 180. II. 325) vagy Veres Péter rokon-jellegű novelláinál, mert motivációja többágú, emberlátása színesebb, találékonyabb; cselekményvezetése dinamikusabb, érdekesebb. Legjobban éppen Vizyné jellemzésénél figyelhetők meg ezek az adottságok. Vizynét a mánia állandó izgalomban tartja, s ez az ajzottság és koncentráltság a regényt is folyton új impulzusokhoz, meglepő fordulatokhoz juttatja. Anna már a megjelenés előtt betölti a teret, akár a *Holt lelkek* Csicsikovia, akit előbb a mende-monda avat legendássá. A jön-nemjön? – talánya egy detektív-regény izgalmát kelti fel, s ez a feszültség a továbbiak során mindig új tápot kap, s lüktető nyugtalansággal látja el az akciót. Vizyné lelkiélete végig e színjáték előterében zajlik. Zajlik a szó szoros értelmében: várakozás, öröm, az öröm elleplezésének megfontolt gesztusai; az állandó vizsla-figyelem, a cselek és színlelések kalandos mozzanatai mind-mind a mánia jóvoltából bontakozhatnak ki. Egyszer például meglesi Annát alvás közben. Parasztok figyelik így az újonnan vett becses állatot, kémlelik rejtett tulajdonságait. Vizyné kísérteties jelenésében is van valami állatnéző szándék és kíváncsiság. Jellemző órá és a viszonyra is, de ezenkívül a rémregények izgalmát is fellobbantja egy pillanatra. Anélkül, hogy a kegyetlen jelentés értelméről egy percre is elvonná a figyelmet. Így juttatja új izgalomhoz, új lendülethez a cselekményt Bátor úr, a kérés feltűnése is. A veszélytől, amit Vizynére jelent, egyszerre új hőfokra izzik a konfliktus, Vizyné minden zsarnoki készsége felkorbácsolódik. Újra jön a színlelés, kétségbeesés: olyan küzdelem Annáért, ahogy csak kiérdemesült nő küzdhet utolsó szeretőjeért.

Jancsi úrfi alakjában ugyanilyen többrétűség, szerepében ugyanilyen funkciógazdagság tanúi lehetünk. Akár Vizyné, ő is magátólértetődő nyíltsággal, ezért kinos gyanútlanossággal játssza el a cseléd-kezelés ráosztott szerepét: az úri hím szerepét. Még hozzá abban a változatban, amely a Neróban zsúfolva prezentált dekadenciát is magába tudja foglalni, s fontos esztétikai funkcióhoz tudja juttatni. Meglepőnek tűnhet, de tény, hogy Jancsi úrfi Nerón át egyeneságú leszármazottja Dorian Grey-nek és Esseintes hercegnek. Már külseje is a „Rossz baba...” és Poppea szeszélyes szabálytalanságát idézi, épp csak hitványabb, nem a démon, hanem a bűnöző felé mutató változatot. (Legközelebbi előképe Kosztolányinál a *Tömeg* c. versben bukkan fel: „Úrifiú sétál, előkelően, leverve cigarettája hamvát, / nyírt körme ragyog, sápadt-gonosz arca / görbén mosolyog a titkán, melyet senki se tud még, de pár nap múltán egy képeklapban látjuk tán, számmal / a nyakában, / mint többszörös rablógyló, vagy mint enyhészívű sikkasztót.”) Élveteg szépítkezése, piperkőcsége azonban még ennyi eltérést sem mutat, perverzió dolgában pedig épp oly találékony, mint elődei, ami már csak azért is jeles teljesítmény – írói teljesítmény –, mert merőben más terepen és más szereposztásban kell kibontakoznia. Jancsi úrfi egyik ősi ábrándja pl. hogy a Kornél bácsi mozgó füleit „két ujjá közé csippentse, fölemelje és húzza mindaddig, míg le nem szakad, s Kornél bácsi föl nem ordít.” Fel van szerelve azokkal a riogató, cirkuszi instrumentumokkal, – csodakanállal, mely a levesben elolvad, cigarettával, mely robban, pisztollyal, amely nyávog stb. – amelyekkel

mint Nero a maga brutális hecceivel, vagy Esti a maga szelídebb játékaival –, elképeshető a jámbor halandókat. A *Tréfa* diákjainak anarchikus nyugtalansága él benne, de az ő aktivitása nem iránytalan, ő már „kiforrt”. Ha nem is császári arányokban, de a Vízylakás kereteiben épp úgy élvezi a korlátlanság mámorát, mint Nero a maga keretei közt: „valami mámor bujtogatta, valami ifjú, vandál ösztön, hogy rugdalózzék, hogy fölfeszítse a zárat, hogy mindent kinyisson, mindent besározzon, elrontson, szétrepasszen és összetörjön.” A romlottság, a förtelem épp oly erővel vonzza, mint Oscar Wilde, Huysmans vagy A. Gide hírhedt alakjait a lebűjók rondasága. Annában, a cselédben ez a szomjúság vél megelégtülést találni, hiszen az öröklött és beidegzett úri tudás szerint a cseléd csak koszos és ronda lehet. Így, e tudás jegyében képzeleg róla: „A cselédet ilyesmivel szokás fogni. Hopp Sári sarokra... Ráugrani, fölemelni a szoknyáját. Mi történhetik? Legföllebb a kezemre üt. Nagy eset. Egyéb-ként se szűz. Elekes mondja. De azért jó kis ringyó lehet. Édes kis szotyka. Afféle paraszt-szajha.”

Ebből a képzelgésből természetes könnyedséggel bomlik ki Jancsi úrfi tehetségének új árnyalataként a dekadencia szublimáltabb kedvtelése: a trágár szavak élvezete, „melyeknek édessége úgy karcolta a torkát, mintha köcsögből mézet nyalna. Köhögött tőle.” S mindez csak az Annáról való képzelgés, tehát a külön-színjátékká kerekedő megejtés expozíciójában. Maga a kifejtés, mint egy prizma, árnyalatokra bontva vetíti elénk a Jancsi-úrfiba oltott romlás új és új vonásait. A rondának tudott cselédi ágyban a „tilalmas forróság” „véres és undok” csodájának alantas örömet éli át. Végigpróbálja az olcsó győzelem him-manővereit: a hazudozás, a kérélelés, a hízélgés, az erőszak, a dicsekvés és önszánatás fogásait. A célnál pedig torkig tölti el a beteljesült bűn perverz boldogsága: „Förtelmes volt és gyönyörű” – Ezután még a birtoklás és az élmény utóéletének jeleneit is eljátssza, hogy természete a kapcsolat minden szintjén és fázisában kimutassa önnön lényegét. Jönnek a rafinált élvezet képsorai: a szeretkezés eltervelt furcsa helyzetei, a felbontott, lelassított, élesen kivilágított részletek, s a külön-gyönyör, mely ezek mohó szemléléséből ered. Aztán a szennynek tudott kéz csókdosása, vakmerő és részeg kortyok a tegezés „dura”-üvegéből; (dura = népies neve a denaturált szesznek) kikívánczolás a nyilvánosság elé, hogy közönsége is legyen ennek a sohasem-volt szenzációnak; – majd újra a tilalmas, nemi kaland szűrcsőbe ízelt italai. S mindebben a betelni nem tudás, a betöltetlenség ziháló mohósága.

A figurának ezt a képletét – noha minden ízében igazolható – joggal találhatja egyoldalúnak az olvasó, mert válogatás műve: a romlottság egybeillő jegyeinek kiemelése révén lett összeróva. Azért így, hogy a teljes képlethez mérten majd kitesék az alak megalkotásában érvényesülő író szándék. A távolság, ahová Nerótól s a *Tömeg* c. vers úri bűnözőjétől Jancsi úrfit Kosztolányi viszi. Hiszen Jancsi úrfi igazán lehetne rutinos nő-hódító, jártasabb a cseléd-szerelem dolgaiban. Lehetne egésze-ségesebb és becsületesebb is, és lehetne hitványabb. S ami a legfontosabb: hitványsága lehetne idültebb, hiszen a regény szerint is züllésre rendeltetett. Néhány hónappal későbbi megjelenésekor már ilyennek is festi őt az író: romlott világcsavargónak.

Am az Anna sorsában betöltött szerepe idején még egészen egyetlen, majd hogyan nem zsenge legény. Csélcsep és bolondos, Vízycék sem veszik egészen komolyan, hiszen Vízynét rég elhangzott családi hahotákra, a költő által is oly sokra becsült családi mitológiára emlékezteti.

A romlottság lehetőségei az ismeretlenség varázserejével vonzzák. Anna megejtése, ami az imént kiemelt mozzanatok szerint a meggyalázással volna egyenlő, a regény teljes szövevényében az első kaland kamasz-izgalmaival elegyül. A kaland bizonytalansága, az újszerűség szenzációja, a járatlanság, az ügyetlenség, a szorongás itt is óhatatlanul a játék színeit keveri az imént kiemelt dekadens vonásokhoz. A ferde hajlamok kipróbálása a felfedezés jegyében zajlik. A transzponáló készség, mely Nero ábrázolásában is olyan fesztelen biztonsággal tudta a személyes élményt a legszemélyesebb tudást a kívánt szerephez stilizálni, itt is remekel. Jancsi úrfi egész

szellemével, idegrendszerével a vállalkozásra koncentrált. Nemcsak csinálja a kalandot, de át is csap felette a helyzet és az események izgalma. (Ebben Noszty Ferire emlékeztet). Fölénye félszeg dadogásra vált, eklépzése csúfos ügyetlenségbe fúl. Képzleg, taktikázik, nekilendül, meghátrál. A birtokolás mámorában pedig néha úgy elmerül, mint ha igazi szerelem részegitené. A szem, az emberi látás metafizikáját (Amit egyébként Goethétől kölcsönöz. *Lángelmék*. 214.) itt, e szeretkezés rajzában veti papírra Kosztolányi, s itt adományozza Jancsi úrfi képzetének az Anna névhez fűződő érzéseit: „Halkan ismételte a nevét, a legszebb női nevet, melyben az örök ígéret van, kacér föltételes módon. El tudott lenni mellette órákig, anélkül, hogy mást beszélt volna. Mielőtt megcsókolta, alázatosan megkérdezte, hogy szabad-e.”

Ez a líraiság valamint az éretlenséggel járó csúfos, sőt bohókás színezet azonban mindig a hitvány alapanyaggal összeszöve ölt alakot. A beleérzésnek már a *Nero*-ban megfigyelt készsége a valóságos élet szerű jegyeivel hitelesíti a romlottságot, emberivé avatja, de egy percre sem oldja el a hitványság porázáról. Ha igen, csak annyira, hogy emberi gesztusaiban, gyermekét izgalmában annál önkéntelenebbül fejeződhessen ki a gyalázat sorsszerűsége. Éretlenségének voltaképpen ez a legfőbb értelme: szárnyakat ad a gátlástalanságnak. A komoly felnőttek aggályai nélkül, tettei emberi következményeinek sejtelme nélkül követheti el a legaljasabb vétéseket Anna ellen. Mint Vizynét a mánia, Jancsi úrfi a súlytalanság, az éretlenség teszi képessé arra, amit művel. Anna emberi lényéhez igazában egyikőjüknek nincs köze, s a bennük ordító éhes állatot mégis vele etetik meg. Másképpen szólva: csak így, ilyen patológikus – infantilis szenvedélyek révén hozhatják össze a robbanás abnormis állapotát. A történetet, melyben a normális emberi érzékenység az úr-szolga viszony képtelenségét és fel nem mérhető gyalázatát minősítheti.

A REGÉNY TELJES JELENTÉSÉNEK ÚJ ÖSSZETEVŐI

S itt lehet a regény megítélése körül támadt nézeteltérésekre visszatérnünk. Az elemzés során Kodolányi, Bálint György és Bóka László nyomán, Kosztolányi megoldásának igazolására törekedtünk. Ennek során az is kitetszett, hogy a kiélezett megoldás, a robbanáshoz vezető indulatok rejtett felhalmozódása, a közeledés jeleinek balladás sejtése milyen szervesen következik az alakok természetéből. Továbbá az is, hogy a regényesség, a drámaiság szempontjából Anna lényének animális vonásai, Vizyné mániája s Jancsi úrfi infantilizmusa mennyire termékenynek bizonyult. Az is feltűnt azonban, hogy ezeket a természetes, a mű alapjaiból eredő megoldásokat a hatás-keltés alkalmi eszközeivel is fokozni, élezni igyekszik Kosztolányi. Azon van, hogy a közelgő szörnyűség minél sejtelmesebben adjon hirt magáról, hogy a felszín minél nyugodtabb, hogy végül a megdöbbenés minél nagyobb legyen. Ezért festi Annát együgyűbbnek, mint ügyessége és finomsága alapján hinni lehetne, némábbnak és türelmesebbnek, mint amilyen embersége alapján lehetne. A piszkót elutasító gesztusa pl. önérzetet sejtetett, de a Jancsi úrfi hitvány ajándékát azért ismét együgyű megnyugvással fogadja. S végül még a gyilkosságot jó késve követő tárgyalás rajzában is új mozzanatokkal – méghozzá a koronatanú, Noviszter dr. szavaival – igyekszik igazolni Anna tettének magatudatlan rejtelmességét. („Egy ilyen öntudatlan, szerencsétlen teremts” – mondja róla Noviszter.)

Mindez aligha teheti kétségessé, hogy a váratlan és nem célirányos gyilkosságban a körülhatárolható, konkrét okoknál nagyobb gyalázat, átfogóbb érvényű embertelenség minősítése fejeződik ki. Felkelti azonban azt a gyanút is, hogy ennek a megoldásnak nem az elementáris tiltakozás az egyetlen célja.

Arról volt már szó, hogy a levegőtől és a fénytől irtózó Vizyné megszállottságában, Jancsi úrfi gátlástalanságának rajzában, módosult alakban bár, de ugyanaz a személyiség védi érdekeit, aki Nerót és az *Aranyrákány* banditáit életrehívta. Arra azonban itt kell rámutatnunk, hogy az *Aranyrákány*ban olyan fontossá váló kontaktushiány is épp olyan elhatározó tényező itt, mint a húszas évek derekán termett művekben általában. Az osztályidegenség formáiban, de ez a főoka Anna tragikumának is. S a szemlélet folytonosságára vall, hogy a kontaktushiány s a költő szomorú hitetlensége itt is összefüggő, egymást motiváló és magyarázó erőként működnek. Abban a monomániás vakságban, amellyel Vizyék Annát kezelik, abban, ahogy Anna végül magára marad, ugyanannak a magánynak az iszonyata szólal meg, amely Novák Antal tragikumában is vétkes. Az emberi kapcsolatok végső minősítése szempontjából oly igen fontos tárgyaláson, Anna ügyének tárgyalásán, mindenki, még saját apja is ellene vall, mert mindenkinek fontosabb a maga érdeke, mint Anna élete. Az ügyvédnek a védőbeszéd sikere, a bírácoknak az ügyrend, a rokonoknak a bűnrészesség gyanújától való sunyi és ostoba félelem, az uraknak a még ostobább osztály-elfogultság. Hiúság, félelem, zavar, szereplési viselkedés stb. mind-mind képtelenül bagatell érdekek Anna bajához képest, s együtt a teljes emberi közonyt jelképezik. Ugyanazt az öntudatlanul embertelen érdektelenséget, amely Novák temetéséről jövet ifjú Ebeczkýt eminens voltának demonstrálására készíti. A vádban, amelyet ez a regény képvisel, mint a Teljes világkép eleme, jelen van tehát az előző regények reménytelensége is: a gyötrelmek mérhetetlenségének állítása mellett, pontosabban azok összetevőjeként a lélektől lélekig terjedő térség irdatlanságának tudata, s az emiatt való „jaj” keserűsége is. A bírósági tárgyalást ábrázoló fejezet monoton részletességének is ez a legfőbb értelme: Anna és környezetének iszonyú távolága fejeződik ki benne.

AZ EL NEM KÖTELEZETT HUMÁNUS DEMONSTRÁLÁSA

S ha e felismerés felől újra átgondoljuk azt, amit a bántások rejtett felhalmozódásáról tudunk, akkor Édes Anna együgyűségében, Vizyné monomániájában, Jancsi úrfi infantilizmusában s a regény egész alkatában az elementáris tiltakozás érdeke mellett más szándék működését is fel kell ismernünk. Azt a meggyőződést, melyet az Ady vita jegyzeteiben egyenesen e regényre vonatkoztatva majd így rögzít Kosztolányi:

„Hiszen ennek minden sora éppen azt hangoztatja, hogy nincsen szociális következtetés, csak emberség van, csak jószág van, *csak egyéni szeretet van*, és a gyilkosságnál is nagyobb bűn, ha valaki embertelen, ha valaki durva, ha valaki fennhéjázó, amiért egy kés sem elég megtorlás, és a legnagyobb erény a lényegbehatoló, figyelmes tisztaszívűség (?), *mert többet, győkeesebbet (?) úgy se tehetünk ezen a földön.*” (Írók, testők, tudósok. II. 319.)

A kiemelt részletekre azért kellett felhívunk a figyelmet, mert az *Édes Anna*-ban formát öltő írói bizonyosság-tétel eddig elhanyagolt sajátosságát nevezik meg: az apolitikusság szándékát. Pontosabban szólva, ama szándékot, hogy a regény politikuma ne kötődjék se konkrét politikai elvekhez, se intézményekhez. Atekintetben, hogy Vizyék vétke úri bűn, kétséget így sem hagy Kosztolányi, s abban sem, hogy Anna tettében mérhetetlen bántalmak s egy rendszer képtelensége fejeződik ki, de ugyanakkor azoktól is elhatárolja magát, akik az intézményes megoldás elvének vállalását követelik tőle. A kommunistáktól is tehát, s elsősorban azért tőlük, mert az árulás vádját vele szemben ők képviselték a legszigorúbban. Mikor üldöztetésükről ír, velük is szolidárisnak látszik, s a Vizyék düheiben felőlő rossz emlékek önkéntelenül is a Kommun mellett tanúskodnak. Önkéntelenül, mert ugyanilyen önkéntelenséggel, a semlegesek szavaival nevezi ő is „terroristák”-nak a letartóztatottakat.

s a Kun Béla elrepülését felidéző fejezet (az I. fejezet), a rabolt ékszeres pletykájával együtt, miközben a Krisztina-beli polgárok észjárásának alacsonyását gúnyolja, (Illyés Gyula szóbeli közléséből tudom, hogy Kun Béla maga is ezt a gúnyt érezte az írói szándékra jellemzőnek) az antibolsevik kajánságot sem hagyja egészen szomjan. Van ilyen éle annak is, hogy a Víz-ház erőterében Ficsor, a stréber házmester az, aki a kommunistaság látszatába keveredik, s van él az ilyen részletekben is: „Ez a ház itt, a Mozdony utca tözsomszédságában különben is szemet szúrt a Lenin-fiúknak. Druma Szilárdot túsznak vitték, s két hónapot ült a gyűjtőfogházban, az öreg Moviszternek, a klerikális orvosnak folyton kellemetlenkedtek...” S ezt már nem a Krisztinabeliek emlékezete rögzíti így, hanem az íróé, ami azért is fontos, mert Moviszter a regény legemberibb, az íróhoz legközelebb álló figurája. Seneca és Novák Antal utóda s a *Számadás* szonettjeiből ránknéző szenvedő s a szenvedőkkel szolidáris költő rokona, sőt képviselője. Az egyetlen ember, aki a tárgyaláson kimondja az igazat. Azt, hogy Annával „Nem úgy bántak (...) mint egy emberrel, hanem mint egy géppel. Gépet csináltak belőle – és itt kitört, majdnem kiabált. – Embertelenül bántak vele. Cudarul bántak vele.”

Ennél a vallomásnál – mint Bóka László megfigyelte – (Im. 37.) az író ki is lép a hol ironikus, hol szarkasztikus, hol megrendült személytelenségből, s úgy bátorítja tanúskodásra hőstét, mintha saját becsülete volna a tétén.

„Hát hol vagy öreg doktor (...) ha még élsz, ha csak egy szikrányi lélek lobog benned, akkor tenedek most itt a helyed (...) Mit késlekedsz? Teljesítsd kötelességed.” S mikor az elnök arra kéri Moviszter doktort, hogy kissé hangosabban beszéljen a hang megint közbeszól: „Mit kissé hangosabban? Nem kissé hangosabban, hanem nagyon hangosan. Kiáltás-dobogott benne a lélek – kiáltás úgy, mint a te igazi rokonaid, az őskeresztények hősi papjai, akik föllázadtak a pogányság ellen és a temetőikben, a koporsók mellől kiáltottak az égbe, pörölve a legnagyobb Úrral is, az igazságos, de nagyon szigorú Istennel, irgalmat követelve a gyarló embereknek...” –

Vallomás-értékű tehát Moviszter tanúskodása, de nemcsak az Annával való együttérzés dolgában, hanem Kosztolányi szemléletét illetően is. S hogy e tekintetben semmi kétség ne maradhasson, mielőtt végleg útjára engedné emberét az író, pontosabban is kijelöli a helyét:

„Visszavánszorgott a tanúk székeihez. Ezek különösen tekintettek rá, s mikor helyet foglalt közöttük, elhúzódtak tőle. Moviszter ezt nem bánta. Ő voltaképpen nem is tartozott hozzájuk, se másokhoz, mert nem volt se burzsoá, se kommunista, egy párt tagja sem, de tagja annak az emberi közösségnek, mely magában foglalja az egész világot, minden lelket, aki él és élt valaha, eleveneket és holtakat.”

Hogy a forradalmárokhoz és az elnyomottakhoz a humánumnak ez az el nem kötelezett változata is közelebb áll, mint a Vízéket dédelgető világhoz, újabb bizonyításra ezúttal sem szorul, de ha Moviszter Kosztolányit is képviseli, akkor ez a szemlélet és a regény elemzett sajátosságai valamiként össze kell hogy fűgjenek. Fokozódik a kérdés hordereje, ha tudjuk, hogy Moviszter sem hisz a bajok intézményes megoldásának lehetőségében. A társaságban ugyan – tréfásan – öreg bolseviknek titulálják, de ő vallja, hogy Krisztus országát nem is kell megvalósítani, hogy „A kommunistáknak is az volt a hibájuk, hogy egy ideált meg akartak valósítani. Egyetlen ideált sem szabad megvalósítani. Akkor vége. Csak maradjon fenn a felhők között. Úgy hat és úgy él.” – S mikor a Víz-ház vendégei az emberiséget említik előtte, ingerülten tiltakozik a szélhámosok ellen, akik absztrakciók istenítésével leplezik el, hogy valóságos kapcsolataikban önzők és alattomosak.

„Embereket akasztanak és gyilkolnak, de szeretik az emberiséget. Bepiszkolják családi szentélyeiket, kirúgják feleségeiket, nem törődnek apjukkal, anyjukkal, gyermeikkel, de szeretik az emberiséget. Nincs is ennél kényelmesebb valami. Végre semmire sem kötelez. Soha

senki se jön elém, aki úgy mutatkozik be, hogy én az emberiség vagyok. Az emberiség nem kér enni, ruhát se kér, hanem tisztas távolban marad, a háttérben, dicsfénnel fennkölt homlokán. Csak Péter és Pál van. Emberek vannak. Nincs emberiség."

Nem mellőzhető tény, hogy ez a kifakadás egy felszavazott, halálosan beteg, megkeseredett ember szájából hangzik el, de így is az író meggyőződésének lehet tekintenünk, mert később, a *homo aestheticus* és a *homo moralis* ellentétéről írott valóságokban a maga nevében is megismétli Kosztolányi ugyanezeket az érveket. S a politikáról itt, az *Édes Annában* is azt írja, hogy

„mindenkor csak az éhes emberek tülekedése, mely szükségszerűen magán viseli az élet gyarlóságait, s minden rendszer csak azért tör hatalomra, hogy párthíveit állásokba ültesse, ellenségeit gyöngítse és eltiporja."

E gondolatok felől, a regény e fontos sajátosságai felől nézve Anna rejtélyes tettenéke magyarázata s a figurák animális, monomániás és infantil jellegének értelmezése most már teljes határozottsággal egészíthető ki. Azzal, hogy e vonásokban az úr-cseléd viszonyt kifejező állapot abnormitása a távlat nélküli humánus érdekei, az el nem kötelezettség intenciói szerint képződhet meg. Azzal, hogy az indulatok osztály-jellege a különösség kiélezett s olykor eluralkodó jegyeivel elkeverve jut kifejezésre, eredetiség és gazdaság dolgában nagyot nyer a regény és ez a záloga a történetben kifejeződő abszurditás hitelének is, – *de ez teszi lehetővé azt is, hogy az úr-cseléd viszony képtelenségét ne kelljen a kor eszmei-politikai szintjén végigbetűzni. A moviszteri humánus – mely a Kosztolányiéval azonos – így, keresztényi mivoltában sűrűsödhetett protestálónak anélkül, hogy céltudatosnak kellett volna élesednie. Így lehettek Víznyék kegyetlenek Annához politikai indulat híján is, s hogy Anna iszonyodása tőlük a tudattalanban halmozódik gyilkos indulattá, ezen az apolitikusság legalább annyit nyer, mint a rejtelmesség.* Kosztolányi nagyon jól tudhatta, hogy a cseléd úr-gyűlölete sohasem volt olyan szégyelnivaló lelki seb, amilyeneket az idegbetegségek mögött a freudisták kielemezgettek, de sajátos szándékának épp a freudi esetek mechanizmusa felelt meg, s a nem egészen normális figurák, akiknek tetteiben szét nem fejthetően elegyül osztályerkölcs és extrémitás. Végzetesebben haladnak így a szerepük szerinti cél felé, de felelősségük is kisebb, bűnük súlya is könnyebb így, mintha értenék és tudnák is, mi az, amit elkövetnek. A lázadás elemibb erejű így, de az osztály és a rendszer embertelenségéről, a szociális igazságról kissé a rejtélyre s a különösség egyéni jegyeire terelődhet a figyelem. Mintha így akarná az író bizonyítani, hogy „nincs szociális megoldás”, mintha így akarna kifogni azokon, akik határozott színvallást, egyértelmű politikai elkötelezettséget követelnek tőle.

A regény zárófejezete külön is felfedi ezt a szándékot. Druma, az ellenforradalmi rezsim buzgó ügyvédje és kortesei töprengenek itt az íróról. Arról, hogy mi is hát igazában:

„Druma ezt mondta: – Nagy kommunista volt. – Ez? – csodálkozott az első kortes. – Hiszen most nagy keresztény. – Igen – tódította meg a másik kortes. – Egy bécsi lapban azt olvastam, hogy fehér terrorista.” – Nagy vörös volt – ismételte Druma. – Pogány népbiztossal dolgozott. Le is fotografálták egymást együtt a Vörösműzön. – És mit csinált ott vele? – tudakolta az első kortes. – Nézte – felelte Druma, titokzatosan. – Nem értem – csóválta fejét az első kortes. – Hát akkor tulajdonképpen mit akar? Kikkel tart ez? – Egyszerű, döntötte el a vitát Druma. Mindenkiel és senkivel. Ahogy a szél fúj. Azelőtt a zsidók fizették meg, s az ő pártjukon volt, most meg a keresztények fizetik. Okos ember ez – kacintott. Tudja, hogy mit csinál. – A három barát megegyezett ebben. Ismét megálltak a kerítés végén. Látszott azonban, hogy még most sem értik egészen. Az arcukon pedig az látszott, hogy nekik valóban mindig csak egy gondolatuk volt, de az is látszott, hogy kettőt már nem tudnak gondolni."

E jelenet spontán könnyedsége a fricskák fölényével hat, de Kosztolányi eddigi pályájának ismerői tudják, hogy vérezen komoly vádakak akar lezárni ezzel a könnyedséggel, s hogy a „kettőt” gondolás jogát – már a *Neróban* is – nagyon is komolyan vette. Tartotta ehhez magát a leghetetlenebb helyzetben, az *Édes Anna*-ban is, amikor dermesztő tiltakozását jórészt a szociológiai és politikai szférán aluli és azon kívüli szinteken tárgyasította: amikor humanizmusát ilyen keresztyénivé stilizálta. Tiltakozása értelme így sem szenvedett törést, de komolyságának és evidenciájának valóban ártott, hogy a rejtelmességet – a játékos hatáskeltés vonzásának s a különbözős ingerének is engedve – szándékoltan túlfeszítette, túlhangsúlyozta.

AZ ÉRTELMEZÉS KÖRÜLI ZAVAR TANULSÁGAI

A jelentés evidenciája körüli zavart igen tanulságosan szemlélteti az, hogy a korrajzból, melyben Kodolányi, Reinitz, Elek Artúr, Bálint György és mások (Elek Artúr: *Édes Anna*. Nyugat. 1927. jan. 16.) az ellenforradalmi rendszerre ismertek, ebből a kórképből akadt, aki a Kommün leleplezését olvashatta ki.

Kodolányi: A Kommün utáni időszak „ferde és izgalmas eseményei vibrálják körül” *Édes Anna* történetét, „dermesztően árasztva azt a feszültséget, amelyben annyi rémség történhetett. Ponyvafeszültség ez: a vörösek, zöldek, kékek és sárgák közötti ordító és nyugtalanító feszültség. De a kor, melyben esztendők óta élünk, a legvadabb ponyvaregényeket is megszegyeníti közönységessé, aljassá, szadista tombolás és kéjteljes dolgában.” – A Széphalom H. R. R. szignóval jelölt kritikusa viszont így látja: „Életre kelti a közelmúltat, mint egy rossz álmot – de annak a kellemes tudatában, hogy ez ma már valóban csak elmúlt álom – újra végigéljük a napokat, mikor a házbizalmi elvtárs rettegett hatalmasság volt, mikor az otthonunkból a bizonytalanság rideg fedelet formált (...) mikor nem volt kenyér, nem volt szén, nem volt semmi, főleg nem volt emberi méltóság s katasztrófaszámba ment (...) egy züllött cseléd távozása is, midőn a hierarchia eresztékei mindenütt megropogtak s fölkerült, ami alul volt és örökre elsüllyedtnék látszott mindaz, ami az élet értékét adja. – Kosztolányi harmonikus, de lelő művészete ma már azon a magaslaton áll, amit nemes értelemben vett akadémizmusnak nevezhetünk.” (Széphalom. 1927. 194.)

Ami pedig a játékos hatáskeltés szerepét, értékét illeti, arról még a játék iránt érzéketlennek éppen nem mondható Karinthy is úgy vélekedett, hogy árt a dráma hitelének, a gyilkosság raszkolnyikovi katarzisát ássa alá. S erre a ledérségre ezúttal is az anyag iránti szerelem csábítja Kosztolányit:

„Tökéletes drámaiság a mesében, mesterien adagolt lélektani aláfestés, s e mintaszerű eseményeken túl, ami a legfontosabb, valami ingerlő, szinte illatos frissesség a környezetrajzban, emberábrázolásban, amire hirtelenjében nem is tudnék példát.” – „És mégis (...) miért nem jelentkezik a szorongató, mélységes, lesújtó és fogvatartó utóíz, ami a nagy gyilkossági regények, Raszkolnyikov, vagy akár az Amerikai Tragédia elolvasása után olyan élménynél élményszerűbb szorongással és bűnbánattal töltik el az olvasót, mintha maga követte volna el a gyilkosságot?” – A hiba nyitját keresve azt a mozzanatot véli árulónak Karinthy, amikor Anna közvetlenül a gyilkosság előtt, kibotorkál a sötét konyhába s jóllakik: eszik „egy csirkecomb és sok-sok süteményt.” „A lelki kép, – fejtegeti Karinthy – a maga shakespeare-i zürzavarában (...) ijesztően életszerű és igaz (...) lenne ha ... ha Anna sültet és mondjuk egy vagy két süteményt enne ...” De Kosztolányit elragadja az anyag, elcsábítja az alliteráló inger, s így már egyet se lehet neki elhinni. – „És visszamenőleg már sejteni kezdem, hogy *ezúttal* végig az egész regényen, a művész legfőbb erénye áll útjában a végső és legfelső hatásnak: a téma fellázad az előadásmód művészi tökélye ellen, dadogást, látható és érezhető erőlködést és izzadást követel, különben nem hajlandó teljes meztelenségében megmutatkozni. Anyagszerelme megtréfálta a költőt, kiütközik a műből, eltérbe lép: a gyilkosságot ábrázoló pompás szoborműről azt a képzetet kelti, mintha keményre fagyasztott tejszínhabból faragták volna. Vagy sok-sok süteményből.” (Az 50 éves Kosztolányi. Ny. 1935. I. 271.)

Hogy a korrajz értelmezésében nem a Széphalom kritikusanak, hanem Kodolányinak volt igaza, ma már nem vita tárgya, de hogy a konzervatív oldal is vállalhatónak érezhette ezt a regényt – igaz, hogy pl. Szász Károly csak erős fenntartásokkal –, s hogy a szocialista szemlélet számára sem volt mindig és mindenben meggyőző, azért elsősorban az el nem kötelezettséget kitüntető koncepció a felelős. Olyan „vétség” ez, melyről rosszállás nélkül lehet szólnunk, mert ugyanarról a töről fakad, mint a tiltakozás elementáris jellegét kitüntető alak-formálás és az izgalmas cselekmény-vezetés. Ugyanarról, ahonnan a mű drámaisága, a motiváció gazdagsága és eredetisége. Drámaisága kétségkívül szellemibb, politikailag tartalmasabb lehetne, ha az alakok mélyebben értenék és tudatosabban örölnék egymást, de nem lehetne ennyire végzetes az egymás iránti idegenség.

A leplező-regény, a cselédtörténetek hagyományos szociológiai motivációját így tudhatta azoknál eredetibb és egyetemesebb jelentésű motivumokkal egybeszőni. A modern költő emberről való tudásának egész tartalmát mozgósította, a maga legszemélyesebb ügyeit a jóság, a szabadság s a játék jegyében való munka érdekeit is ráhangolta az adott szerepekre, hogy az igénytelen kis cseléd lány és félbolond megnyomorítóinak története vallomás értékű és objektív hitelű modern regénnyé, az ártatlanság és a teremtet élet megcsúfolásának példázatává teljesezhessen. Ily módon az *Edes Anna* a gyengeségek erényre váltásának is kivételes példája.

All ez a Karinthy által felrótt hibákra is, sőt azokra még inkább. Mindenekelőtt azért, mert Kosztolányi nem is akart katartikus hatású, bűnbánatra indító gyilkosságot ábrázolni. Ennek a gyilkosságnak éppen az az értelme, hogy az Anna sorsáért a kés sem elég megtorlás, mert itt a vétség orvosolhatatlan. S hogy ide menjenek ki az események, láttuk, ahhoz ilyen extrém alakok kellettek. A Karinthy által kifogásolt játékos túlzások, ha az öncélú hatáskeltés benyomását keltik is, valójában a koncepció lényege által dirigált szertelenebb mozdulatok műve, szeszélyesebb túlfutások egy jóíramú lengés ritmusában: a mánia, az infantilizmus és az öntudatlanság rikítóbb árnyalatai. A szemlélet fejleményei tehát s nem az anyag sugallta őket.

■ ■ ■ AZ ANYAG MINT ÉRTÉKES NEHEZÉK A FILOZÓFIAVAL SZEMBEN

Az anyag – az élmény nyers valóságát értve ezalatt – inkább nehezék itt, értékes nehezék, mint ledérségre csábító vonzás. Abból a sok benyomásból, tapasztalatból, tudásból, amelyet az újságíró – Kosztolányi kifogyhatatlan bőséggel rögzít és kommentál a húszas évek során, legtöbbször ez a regény érlel magában. A román megszállás, a terror, a gazdasági kifosztottság s a szellemi bénaság állapotának tényeit itt sem engedi Kosztolányi önálló korrajzzá terebélyesedni, itt is mindig az elgondolásnak alárendelve, a konfliktus motivumaiba szöve jut szóhoz minden elem, de éppen így nyílik ki bennük az emberi érdekű funkció. Az ellenforradalom vezető értelmiségének meddősége és silánysága az Anna sorsát eldöntő tényezőkké összeforrtan rajzolódik ki. Az ország hullája felett kiviruló új szórakoztató-ipart; a bárók, a „jazz-band”, az új táncok hülyítő divatját; az angломánia link és felületes allűrjeit pl. Jancsi úrfi jellemzésében, az ő tetteinek, kedvteléseinek színtereként jeleníti meg. S ezzel nemcsak a figurák nyernek, de maga a háttér is markánsabb jelentéshez jut. Az egyes elemek jelentésgazdagító kölcsönössége, ha lehet, itt még nagyobb mérvű és szorosabb, mint a korábbi regényekben. A korrajz valóságossága és hitelessége is elsősorban e kölcsönösségnek, a részletek funkció-gazdagságának köszönhető. A történet külső kerete önmagában eléggé vázlatos lenne, de az anyag belülről is dolgozik, az alapélmény minden vonatkozásban érdekeire lel: bent és kint, a lelkekben és a kapcsolatokban ugyanazon törvények működnek. A cselédekről rajzolt képek uraikról is tudósítanak. Még hozzá az áttétel érdekesen ferde fénytörésében. Az urakhoz dörgölődő cseléd kudarcában pl. a rendi gög merevsége is kifejeződik, de a felsülés kínos-humoros esete maga is példázat-értékű. Az „ellenforradal-

már" cseléd paradoxona maga is kór-tünet, s ebben a mivoltában kór-tünet, s egyben a kurzus-huszárok torzképe is, és a tárgyalás is felér egy többdimenziós színpaddal: érdekes figurák seregszemléje, pontos tükre a kor politikai viszonyainak, s Anna környezetének végső jellempróbája is egyben. S az ilyen mozzanatok egyúttal árnyalatokra bontva színezik életszerűbbé a konfliktus pólusai között áramló világot. Ahogy a társadalmi helyzetből eredő tetteket mindig sajátos indítékok mozgatják, ugyanilyen külsőnősség, egymást erősítő, jelentés-gazdagító kapcsolat van a mellékfigurák és főszereplők, a háttér és az előtér, a külső keret és a dráma lényege között.

Az *Édes Anna* utolsó befejezett regénye Kosztolányinak, s hogy vitatható megoldásai ellenére is ilyen tömörre és szervezvé sikeredett, annak elsőrendű oka épp az úr-cseléd viszony átélésének ereje és mélysége. E gyötrelmes élmény komolysága és határozottsága – ez a vállra vett kivételes nehezék – óvta meg az *Édes Annát* attól, hogy tragikumát a világról való tudás szétbontsa. A veszély itt is kísértett. Annak, hogy Moviszter Vizyknél is szalonképes lehet, ára van: a kiábrándultsága. Ahogy ez a sztoikus humanista a politika, mindenféle politika hitványságáról elmélkedik, – ahogy elnémul, amikor az úri világ egyik képviselője azzal érvel, hogy a hatalomba, jómódba futott szegény irtalmatlanabb a cselédjeivel, mint a született úr, a bölcsessége, mely a magánjellegű irtalomban jelöli meg a bajok orvoslásának egyetlen lehetőségét, – mindez arra vall, hogy a filozófia felől az urak felelősségét és Anna igazságát a szétoldás nagyobb veszélyei is fenyegették. De az úr-cseléd viszony póré valósága, a kor, mely ennek szentesítésére törekedett, s az indulat, mely ennek átéléséből támadt, még a szkepszist és a kapitulációra kárhoztató szteicizmust is robbanó energiáival látja el. Az írói szemlélet ismert tartalmait legjobb lehetőségeihez juttatja. S ugyanígy az ismert epikus hajlamokat is, amikor a részletekbe hatoló szenvedélyt, a környezetrajz „ingerlő, szinte illatos” frissességét s a rejtelmességet a cseléd-sors döbbenetének komor jelentőségével tölti fel.

A REGÉNY KIVÉTELES JELLEGE ÉS HELYE

Meglepetésben itt sincs hiány. Itt is minden fejezet külön kis drámaként lendíti tovább az eseményeket. Anna híre; Anna alakja előbb Vizyné képzeletében; aztán megjelenése; aztán tehetségének kibontakozása; aztán a házasság esélye; aztán Jancsi úrfi és a szerelem eseményei; majd a gyilkosság; a környezet reagálása erre, s végül a tárgyalás. Minden fázis meglepetés, lélegzetállító izgalom a szereplők számára. S rendkívüli élmény az olvasó számára, aki az efféle konfliktusokat ábrázoló művek egyértelmű és egyszempontú polarításához, szociografikus szikárságához, célirányos vonalához képest az *Édes Annát* szinte *szemérmetlenül* regényesnek találhatja. A komor alapanyag s a bravúros alakításmód egysége olyan ingerlően érdekes itt, mint egy nagy feszítávolságot átfogó kép merészsége. Csoda az *Édes Anna*. Csoda feketében. Bravúros mű, de nem külsőségeiben, hanem a lényegében az: úgy fejezi ki a kor legnagyobb, legégetőbb társadalmi gyötrelmét, méghozzá konzekvensen, hogy közben hű marad egy apolitikus ars poetica törvényeihez is. E különös tulajdonsága helyét is meghatározza. Emberképe talán a *Szegény emberek*, a *Barbárok* s az *Árvácska* figuráival rokon, kíméltlensége Nagy Lajos szemléletével, s a húszas években ébredő szociális érzékenység első nagyerejű megnyilatkozása-ként is felfoghatjuk. Lényegében azonban elszigetelt jelenség. Eredményeit a harmincas évek népfelfedező irányzatai sem hasznosíthatták, de értékét ez nem kisebbíti. Irodalmunk originális, máig kiaknázatlan példához jutott általa, s Kosztolányi pedig személyiségének egyensúlyát, írói és emberi hitelét nyerte vissza vele. Azt az alapot, melyen költészete legtermékenyebb ihletei: az igazi csoda felé lendítő szárnyas és fényes ihletek megfoghatnak.

Virágok nyílnak

*virágok nyílnak csukódnak
a fogyó holddal fogynak
a kelő Nappal kelnek
déllel kiteljesednek*

*virágok nyílnak csukódnak
tündöklének lobognak
réteken töltés mentén
fiatal lányok mellén*

*virágok nyílnak csukódnak
csillagot harmatoznak
szépítik csinosítják
halott katonák sírját*

*virágok nyílnak csukódnak
nyüzsögnek sokasodnak
s hajnal az éji álmat
elnyelik a világot*

Februári metszet

*Gyűrűjét szűkíti a tagy
zsugorodik a tér
Csillagokat robbant a kín
ta nyög madár alél*

*A nyár kihült bazalthegy
emléke füstölög
Vadkan csörtet ölmagasan
holt virágok fölött*

*Bolygók tűzudvara lehervad
A hegy sírkő-fehér
Volt szerelemre hull a hó
homlokomig felér*

*Kiáltanék A száj
befagyott csoda-kürt
Csak leheletem égő csipkebokra
melegíti az űrt*

FELNÖTTEK ÉS GYERMEKEK

Gondolatok egy ankéthoz*

A Magyar Írók Szövetsége ankétot rendez Pécsen: „Felnőttábrázolás ifjúsági irodalmunkban” címmel. A téma, így önmagában, nem ad elég okot ahhoz, hogy vitatkozzunk róla, kritikai vagy irodalomtörténeti rangsorolásra pedig aligha van szükség. Célunk nem az, hogy az irodalomról beszéljünk, hanem életünkről, s ha a felnőttábrázolás ezek szerint problematikus lett, nyilván arra vagyunk kíváncsiak: eligazít-e az ifjúsági irodalom mai vagy éppen holnapi felnőttek birodalmában? Sőt, fogalmazunk még nyíltabban: szeretnénk tudni, hogy íróink érzékenyebb tükrében olyannak látszik-e társadalmunk, melyben apákat és fiaikat nem társadalmi és osztályellentétek választanak el immár, s nem világnézeti, és nem generációs válságokkal kell szembenéznünk? De, ha nem, akkor mégis mi a különbség „apák és fiak” között? Esetleg drasztikusabban: azt szeretnénk tudni: hogyan terelhetnénk be ifjúságunkat „eszmei aklunkba”, hogy elhiggyék, értük van, ami van, érdemes vállalni apáikat s minden ellenkezés csak a saját kárukat növeli, hiszen nem a felnőttek aratják le gyümölcsét annak, amit elvetettek? Mostani bevezetőnkkel nem felelni akarunk kérdéseinkre, a felvetődhetőkre, hanem inkább vitára serkenteni.

Ifjúsági irodalmunk jobbjai hol egy-egy mondatban megvillantva, hol szélesebben kitergetve felvetik azokat a kérdéseket, melyekhez most mottóul idézzük őket, megjegyezvén már előjáróban azt, hogy egyetlen regényünk sincs, mely a *ma felnőttjét és a ma gyermekét* a lehető teljesség igényével láttatni tudná-akarná, legalábbis úgy, mint *Turgenyev* vagy *Dickens* (Apák és fiúk, *Twist Olivér*), de még annyira sem, mint *Gárdonyi* az *Egri Csillagok*-ban. Lehetséges azért, mert oly bonyolult és áttekinthetetlen ez a kérdés, s mert korunknak nincs tipikus felnőttje és tipikus gyermeke (nehogy azt higgyük, hogy a huligánok vagy a hippik a tipikusak, – ők csak a kirívóak, mint ahogy reformkort sem az útonálló és betyárok jellemezték), s még irodalmunk sem tud áttekinteni korunk felett (figyeljük meg, regényeink mennyire részletkérdéseket érintenek!), ami viszont minden ok és okozati, epikus ábrázolás elemi követelménye. (Nem véletlen, hogy a tárgy-kultúra virágzását éljük, nem az irodalomét, s hogy a sejtető líra is elevenebb mozgású, mint a látványozó epika.) Szeretnénk meggondolkoztató kérdéseket felvetni, s bár ne írók belügye maradjon ez a pécsi ankét, hanem erősítse felnőtteinket abban, hogy *megbecsült szálláscsinálói* lehessenek az ifjúságnak.

„Ide hallgass, kislányom. A felnőtttség nem függ életkortól, próbáld meg már elhinni végre.”

„Aki kunyerál, aki hálátlan, akivel nem lehet értelmesen beszélni, az nem felnőtt – mondta apa. Aki folytonosan csak önmagára gondol, az sem az.”

Szabó Magda: Születésnap.

„Apád ezt nem bírja elviselni. Hogy nem neki van igaza.”

Gergely Márta: Többsincs osztály.

* Koczogh Ákos cikkét vitaindítónak szánjuk, s éppen mert néhány kérdésben (esetleg csak megfogalmazásban) más véleményen vagyunk, vitatkozni kívánunk vele. (A szerk.)

Itt kezdődik. Felnőttnek lenni nem csupán biológiai állapot, nem évek kérdése, hanem „bio-pszichikai” magatartás. A koravén gyermek is pathologikus jelenség, az infantilis felnőtt is az. A lélektan úgy tanítja, hogy a gyermek extravertált, a felnőtt introvertált; a gyermek kinyílik a világra, befogad, gyűjt, a felnőtt viszont befelé fordul, gondolkodik, következtet, viszonyít.

„Addig örülj, míg gyerek vagy, míg gondolkodnak helyetted.”

Szabó Magda: Születésnap.

„Az a baj, hogy ha az ember vezér, akkor gondolkodnia kell. Megesik, hogy az embernek azonnal határoznia kell. Határoznia és gondolkodnia...”

Golding: A legyek ura.

Elég lenne ez *gyermek és felnőtt* fogalmi megfejtésére? Ha így lenne, ha *csak* így lenne, minden idők gyermeke simán és örömmel vállalná a felnőttek világát, könnyen átlépne serdülése biológiai és pszichikai nehézségein, nem lenne „apák és fiúk” között ellentét, hiszen míg a felnőtt „gondolkodik” s berendezi a gyermek életét, addig a gyermek „éli” a maga spontán ösztönéletét, a pillanatnyi s rajta kívül álló helyzetnek megfelelően. „Tartalmat adni örökre a percnak” – ha ezt a goethei fogalmazást a felnőtt ember imperativusának fogadjuk el (ahogy valójában az is!), akkor kétségtelenül úgy látszhat, hogy a gyermek ösztönösen, öntudatlanul él az időben, a percben, míg a felnőtt tudatosan tartalmat is ad a percnak. A gyermek (primitív népek, fejlődésük elején álló néprétegek) időtlen időben élnek, a fejlődés fejlettebb foka viszont kifejleszti az egyénben és emberiségben is az időérzetet. (Az időben gondolkodó történettudomány a fejlődés későbbi állomásán jelenik meg, mint a füvekkel gyógyító sámán.) Hogy állunk ezzel a kérdéssel ma, meggyorsult tempójú életünkben? A sokasodás mellett egyik legizgalmasabb problémánk. Ki felelt rá ifjúsági íróink közül? Ki felelt arra, hogy kilépve a spontán ösztönéletből, milyen tartalmat tudunk adni a percnak? Mert nem az a felnőtt, aki be tudja kapcsolni (s joga is van hozzá) a televíziót, autót vezethet, mert betöltötte a szükséges életkorát. De ki a „ma felnőttje”? Aki hivatalban tölti napi nyolc óráját, aki el tudja a bölcsődéig cipelni a gyermekét? Aki előző nap bebiflázza a leckét, hogy másnap elmondhassa „tanítványainak”? Tessék kiegészíteni a kérdéseket, melyeket a technikai civilizáció vet fel, nap mint nap, mindnyájunknak.

Ki vállalná, hogy az a „felnőtt”, aki el tudja mesélni, hogy előző este mit látott a televízióban, ki vállalná, hogy az a „felnőtt”, aki megjegyzi hol nem szabad behajtani, ki vállalná, hogy „felnőtt” az, aki oly magasra nőtt, hogy az automatába is be tudja ejteni forintjait, aki magnóra veszi a zenét, aki tudja hol van a hivatali engedelmesség határa, – de hát csak az lenne a *gyerek*, aki minderre nincs feljogosítva, vagy éppen erejénél fogva képtelen megtenni? A technikai civilizáció számtalan olyan új kérdést vetett fel, melyen érdemes elgondolkoznunk, ha „*gyermekről és felnőttekről*” beszélünk. Gyermekek lennének az, aki papírusz hajón tengerre száll, vagy aki beidegzett reflexeivel gépek s életek ura? Az élet új viszonyokat teremtett, s foglalkozásainkkal még nem értük utól. De azon is érdemes elgondolkoznunk, hogy gyermekeinkben is van képe az élet értelmének, hogy esetleg többet is tudnak róla, mint mi, maguknak megfelelően.

„És a földben zúgó légnyomásra
és azon át – emlékezel? –
a rémült hallgatózásra a messzi
– a fenti! –
elmostohult világ
szekér, – szülő, – eb-zajára – folytonos
„hol vagytok”-jára...”

(Illyés Gyula: Ifjú pár)

Igen, ez az „*elmostohult*” világ, s a szülői kiáltás: „hol vagytok?” Minden idők gyermeke elmostohult világgal áll szemben, minden idők felnőttje kiáltja gyermekei után: *hol vagytok?* Minden idők gyermeke mostohának érzi a sorsát, idegennek a világot, s minden idők felnőttje elveszettnek hiszi gyermekét. Legfeljebb a mai gyermek irónikusan mosolyog, hogy nincs elveszve semmi (*nyugi-nyugi!* – milyen jellemző jelszó ez megint!), s a ma felnőttje beletörődve legyint: *hiába* minden, az élet megy tovább, hiába volt vér és áldozat, megváltó hitem és bölcs tudásom, gyermekeink újra élnek a maguk számárságait, ne is nagyon avatkozunk a sorsukba. A relativitásról is érdemes volna írni, nem gúnnyal és megvetően, hanem úgy, ahogy az a ma gyermekének mégis-mégis éltetője, megtartója, persze *nem* olyan előjellel, ahogyan mi felnőttek értelmezzük. Erős fiatal nemzedékek nőnek ma fel, akik még a sok nézőpontot akceptáló relativitást is a maguk hasznára tudják fordítani. Ezt is meg kellene írni.

„Mindenki üldöz – gondolta Bori, – nem állhatok meg senki előtt.”

„Apától kitelik, hogy nem engedi hordani ruháját, lóghat a szekrényben. Ömölni kezdett a könnye, szájára szorította a zsebkendőjét, ki ne hallják, hogy sir. Úgyse szánja meg senki.”

Szabó Magda: Születésnap.

A gyermeknek meg kell tanulnia elfogadnia, a felnőttnek adnia, mert létük függ tőle, mert a gyermek kap és a felnőtt ad. Ez még a legfejlettebb technika mellett, a legtisztább társadalomban is így lesz. Az is úgy van, hogy a gyermek benne él a világban, közvetlenül, spekulatív gátlások nélkül, s a csecsemőnek „csak a belső vegetatív történéseihez való viszonyulása érezhető” – hogy Nyíró Gyula, az orvos és pszichológus szavaival éljünk, s a „második jelzőrendszer megjelenésével egyidőben alakulnak ki végül a mind magasabb és magasabbrendű intellektuális érzelmek, hogy mindezeket betetőzze az etikai, morális és szociális érzelmek síkja.” Nyilvánvaló, hogy a fejlődés folyamán az emberi viszonyulásokban is bizonyos *szervezettség* alakul ki.

„Hát hiszen ő nem ezt kérte, ő világosan megmondja évről-évre, mit akar; hát meddig kell még neki csecsemő életet élnie, mikor felnőtt, nem érti apa, hogy felnőtt?”

Szabó Magda: Születésnap.

„Valami vágyakozásféle van benne, hogy már nem gyerek, most már nem követhet el csibészégeket.”

Gergely Márta: Többsincs osztály.

„Ő úgy érezte, hogy kétféle viszony két ember között nem lehet: ha én valakivel jól vagyok, akkor azzal mindig egyforma jóba kell lenni.”

Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig.

Ez mind igaz, s mégsem elégít ki bennünket, amikor arra gondolunk, hogy „*akinek gyengébb a bizonyítványa, az nem tudhatja biztosan, fölveszik-e és hova?*” Talán Gergely Márta sem gondolta, hogy milyen fontosat írt le ezzel, mert hiszen erről van szó: a gyengébb és a jó bizonyítványokról. Abban a korban, amikor, – tesszik-nem tesszik – bizonyítványok döntenek el sorsokat, s néha pecsétek, káderlapok, mindegy. Nem kellene messzebbre visszamennünk, mint amit a befogadó és adó emberről mondtunk, nincs mélyebb motivációja gyermeknek és felnőttnek? Mélyebb nincs, de *más* van. Vidor Miklós fiatal hősének (*Vasárnap döntő*) sporteredményét a szülők megoldatlan helyzete dönti el, Gergely Márta regényében válni készülő fel-

nőttek mellett találkozunk fiataljainkkal, *Goldingnál* magukra maradt gyermekekkel, *Móricznál* a felnőttekkel összekacsintóval. De hát a mai társadalmakat éppen az jellemzi, hogy a „gyengébb bizonyítványúak” törtek fel (félre ne értsük, nem etikai, tudásbeli bizonyítványról van szó, hanem társadalmi besorolásról, s nem gyengékről, hanem kisemmizettekről), az irodalomtól tehát arra kérünk választ: *ki, hogyan és hol találja meg helyét a világban, mely arra lenne hivatott, hogy úgy megadja helyét az embernek, mint ahogy a fűszál, a virág, a fa megtalálja*. Igenis vannak, akik gyengébb bizonyítvánnyal jöttek, de vajon jól állították ki bizonyítványukat? És ez nem felnőttek és gyermekek kérdése megint? Melyik regény felelt arra, hogy bizonyítványaink helyesek, igazak, hogy nem egy régesrég avult értékelés szülte őket? Még pedagógiánkban is kísért a herbarti avittság, hát még társadalmi igazságosztásunkban a tegnapi?

„Tessék megbízni benne és segíteni neki, akkor majd felébred és végre igazi ember lesz belőle.”

Szabó Magda: Születésnap.

„Hanem azért iszonyúan megrémült, mert tudta, hogy elveszett a reskontó. Hamar úgy tett hát, hogy keresi s ugrált, minden fiókot kihúzott, a sifon fiókját, a ládafiókot, a gépfiókokat, csakúgy ugrált a kis házban, minden pillanatban egy másik fiókban babrált, az édesapja meg csak nézte, nézte ingerülten: – Tán elhattad, te bitang! – Nem mondott egyebet, de ő rettegett, hogy most mindjárt káromkodni fog, mert iszonyúan tudott káromkodni.”

Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig.

„Borzasztóan fontos, hogy az öreg ember azt érezze, hogy a fiataloknak szükségük van rá. Hogy nem él hiába.”

Szabó Magda: Születésnap.

Idézeteinkkel is csupán azt akartuk bizonyítani, hogy milyen mélyen, az egzisztenciában, mélyebben tehát mint az „extraversioban” és „intraversioban” gyökerezik gyermek és felnőtt magatartása. A kifelé és befelé fordulás következmény, következménye a biztonság megteremtésének, állandósításának, helyreállításának. Az anyag szigorú egyensúlyi törvényekre épül. Amit mi természeti jelenségeknek ismerünk, azok az anyagi testek mozgása folytán születnek, de bármilyen legyen ez a mozgás, az új és új helyzetek után ugyanaz marad az energia értéke, ami volt. Nem a megjelenési formája, hanem az értéke! De maradjunk az embernél. Első gesztusa, hogy sirásával mély lélekzetet vesz, felfrissítve a magával hozott vért oxigénnel, aztán megkeresi anyja emlőjét és táplálékot vesz magához, és elkapja a teknő szélét, ha elveszti egyensúlyát fürdetés közben. Minden tevékenysége *biztonságérzetét* táplálja, hogy energiái ki ne merüljenek, hogy ezt a szüntelen „veszélyeztetettségét” ellensúlyozza. Már az ember élete elején megindul az a tevékenység, mely az energia fogyását jelzi (éhség, szomszomság), s ennek következtében pozitív és negatív viszonyulások lépnek fel, pozitívek, ha az energiák táplálását biztosítják, negatívek, ha fogyasztását jelzik. Elindul hát velünk a kellemes és kellemetlen ingerek életünket végig kísérő tömege, kialakulnak a *bizonytalanság, és biztonságérzet alapjai*, szorongás, félelem, feszültség, öröm, kielégülés, felszabadulás oly változatos megnyilvánulásai. Biztonság és bizonytalanság, minden „élettevékenység” meghatározói.

Az író minden időben egyetlen kérdésre felel: *mi az élet értelme*. Ma is csak erre kellene felelnie: mi az élet értelme akkor, ha kísérteties tömeggel lepi el az ember a földet, ha a társadalmak elfeminizálódnak, ha tudásunk eredményeképpen technikai civilizációnk készen adja az utánunk jövőeknek mindazt, amit eladdig önmaga teremtet meg magának, ha semmi szüksége nincs a gyermeknek arra, hogy gátlásai

kifejlődjenek, melyek energiái kimerülését meggátolhatnák, hiszen a technikai civilizáció mindent megtesz gátlásai feloldása érdekében. Igen, arra kellene felelni, hogy miért áll mégis gyermek és szülő egymással szemben, ha egyszer szocialista és demokratikus előjelű társadalmak mind azon vannak, hogy se születési, se anyagi, se tudásbeli előjogok ne válasszák el őket egymástól? Mi hát ez új és új bizonytalanságok oka, hogy segíthetnénk rajta?

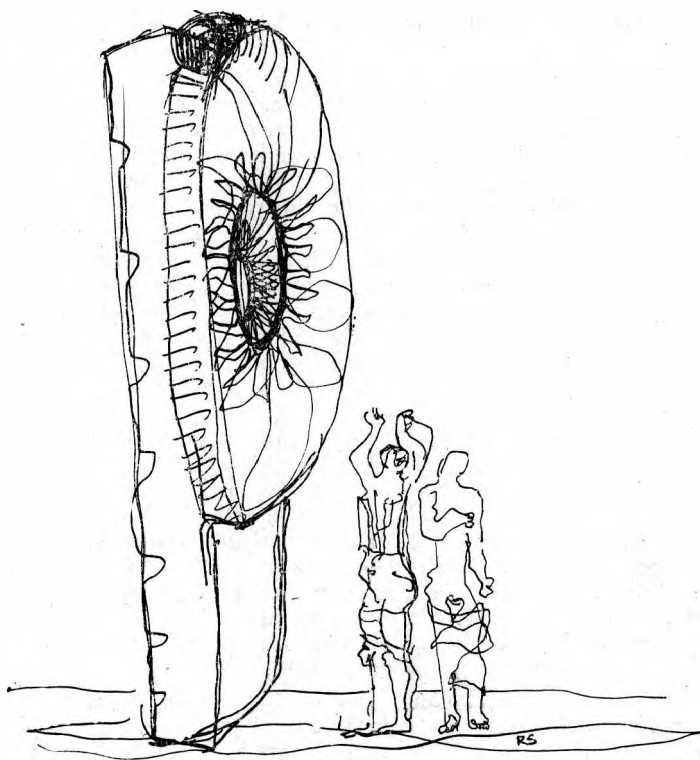
Milyennek ábrázolja, fesse, képzelje a felnőtteket mai irodalmunk? Marad hát az örök ellentét „*apák és fiak*” között? Elmossuk-e a különbséget a boldog egység jegyében, mert vajon minek neveljünk ellenséget, ellenfelet ahhoz a társadalomhoz, melyet humanitásában, igazságban, elviselhetőségben utolérhetetlennek tartunk? Tülnött ifjúsági irodalmunk felnőtt-ábrázolása az irodalom síkján? Nyilvánvalóan. Érdemes hát elgondolkoznunk, beszélnünk, vitatkoznunk afelett, hogy milyennek látja a ma felnőttjeit a ma gyermeke, s hogy milyennek szószólójuk, az író. Nem azért, hogy a felnőttek (felnőttek-e igazán?) társadalmi bástyáit még erősebbre építsük, – nehogy az ifjúság szüntelen ostroma ledönthesse, – hanem, hogy: az ifjúságnak minél kevesebb hamis, hazug és fölösleges akadállyal kelljen megküzdenie, mert marad éppen elég gondja, gátlása, amit a mindenkori pusztá anyagi valóság állít elébe.

Minden alkotó, teremtő emberi tevékenység (ki tudna helyette jobb fogalmat, mert még leírni is nehéz a „tevékenységet”, olyannyira nem fejezi ki a „tevékenység” eleven, közvetlen, teremtő tartalmát) *biztonságérzetünket szolgálja. Ezért lélekléte, ezért táplálkozunk, ezért alszunk, szaporodunk, gondolkodunk, tanulunk, alkotunk, rombolunk és építünk. És ezért kerülünk szembe az előttünk járókkal, a felnőttekkel. A feltékenyek, irigyek, önzők a biztonságunkat akarják megtépázni, rongálni, megvonni, bizonytalanná tenni, mert a sajátjukat érzik veszélyeztetve. A gyermek, míg gyermek, azaz: kiszolgáltatottabb, kisebb, rászorulóbb, mindig veszélyeztetve érzi magát biztonságában. Ez nem társadalmi kérdés, s nem azon múlik, hogy szocialista társadalomban élünk, vagy sem. A kisebb minden társadalomban kisebb. De generációs probléma-e? Rokon vele. Ám erről tessék gondolkodni, mennyire az, vagy nem az.*

Adhat-e a feltóduló kérdésekre az ifjúsági irodalom választ? *Ez nem ifjúsági, vagy nem ifjúsági irodalmi probléma.* Adhat, természetesen. De előbb arra kell felelnünk, hogy van-e általában vett „felnőtt” a gyermek számára? Nincsen. *Másképp látja a felnőttet a kisgyermek, a nővér gyermek, az adollescáló s az ifjú. A kicsi a védelmet, a biztonságot, az állandóságot keresi, kívánja.* (Török Sándor: Kököjszi és Bobojszájában a nagy félelmek elől az anyához menekül a gyermek; s még pregnánsabb példa Solohov: Egy igaz embere). A nővér gyermek, valahogy olyasféleképpen, mint Móra Ferenc Mindenki Jánoskája Posztószél mellett, s Fekete István vizen járó embere és fiatal „tanítványa” *szeme sarkából figyeli a felnőttek mozdulatait, elkívánva, hogy őt, mint gyermeket nagyon komolyan vegyék, befogadják, megosszák vele dolgaikat.* A gyermek kinő a személytelen, egyetemes szimbólumok világából a reális értékek világába. Biztonságérzete könnyen megrendül s labilis érzelmi élete miatt igényli a biztonságot. A legtöbb házasság felbomlása a gyermek életének ezekben az éveiben következik be, s ez rombolja szét bizalmát a *megtartó erő*kben. De hát mik ezek a megtartó erők? Hol van a folytonosság és újrakezdés határa? Ki adott erre választ ifjúsági íróink közül? (Hadd említsünk meg itt egy kevésbé ismert, de kitűnő regényt. Karácsony Benő: A megnyugvás ösvényein. Kilenc éves hőse elvált apjával egy malmot rendez be magános életükhöz, szerepjátsszással.) A serdülés a polarizáció ideje, a világ barátokra és ellenségekre oszlik, a hangulat végletekre (Scott: Iwanhoe, Gilbert: Robin Hood, Ransome: Fecskék és fruskák, Pilař: Bonifác bácsi pipája, és természetesen: Verne és Tamási Áron, és May Károly, és Cooper, kifogyhatatlanul.) Az ifjú viszont *partnert* keres a felnőttben, s vállalja, aki saját érdekében segíti tovább, de megtagadja, akit ki kell szolgálnia (Móricz: Forr a bor, Tamási: Ábel az országban, Szabó Magda: Mózes egy, huszonkettő).

Nincs felnőtteknek és fiataloknak olyan viszonya-problémája, melyre az irodalom ne keresett volna feleletet. Ha pedig irodalom, talált is, egyetemes érvénnyel, áttörve ifjúsági vagy nem ifjúsági irodalom határait. És mégis: mintha a mi nap-

jaink könyörtelen jelentésváltozásai még mindég megfogalmazóra várnának. *Móricz* érettségizői más élet, más egzisztenciális gondok elébe néztek, *Karácsony Benő* regényének elvált apja, *Pipánszki* könnyebben játszott szerepét, mert a válásnak más visszhangja, körülményei motiválták életét, mint amit a ma gyermekének kell elszemvednie (mennyivel több hasonrsorsúval találkozhat a miénk, mily gyötrelmes lakásgondok kísérhetik, s nincsenek elhagyott malmok, ahol új életet kezdhethének, s hol van az apának annyi ideje, hogy fiára is elég jusson, stb-stb.!?), s ma más lábon áll a koldus, mint *Móra* Posztószél-e, hiszen nem őt, a nincstelen kell jó emberre szépítenünk a gonosz urasággal szemben, akinek előbbvaló a *Mátyás-madara*, mint a szegények kenyere. *Általában* hogyan ismernénk magunkra tegnapi hősökben, s mégis, ha szegényt irunk, vagy gazdagot, ha koldust vagy királyfit, ha öreget vagy fiatalit, érettségit vagy életet, szigetet vagy országot, szülőt vagy barátot más a képzetársításunk, másra gondolunk, mint gondoltak a hajdanvoltak, apáink s nagyapáink. És ezekkel a merőben új képzetekkel még adós az irodalmunk. Volt, hogy az irodalom járt elől, volt aztán, hogy a természettudományok. Holnapra ismét irodalmunktól várjuk a válaszokat. Nem véletlenül az ifjúsági irodalomtól, melytől nem várjuk, hanem elvárjuk, hogy felnőtté legyen. Adjon és ne várjon.

UTAZÁS A VALÓSÁG KÖRÜL

Merész, érdekes és gazdag programú utazásra hívja meg olvasóit Kolozsvári Grandpierre Emil új esszé-kötetében. A divatossá vált útirajzok korában ez a képzeletbeli utazás rendkívül vonzó ajándék: a külhoni országok, tajak bemutatása és jellemzése helyett Grandpierre a magyar műveltség és irodalom helyzetéről, problémáiról készít sajátosan kinagyított felvételeket, a hibák és az eredmények pontos regisztrálásával. Az a mód, ahogyan szerteágazó anyagát rendezi és csatsorba állítja, enciklopédikus igényt fejez ki: gondolkodásunk és írásbeliségünk konstitúcióját, fejlődési lehetőségeit, irányát és szervi hibáit kutatja kitartóan, logikusan. A tények ismerete és a világos látásmód kiegészül azzal a terápiával, mely szerint művelődésünk számos megoldatlan kérdését nem elzárt, steril közegben, hanem a valóság napvilágánál, természetes úton kell orvosolnunk. Ezzel kapcsolatosan kiigazításra szorul fogalmi rendszerünk is, hiszen a teljességről lemondó, hazai stílus-eszmény határozta meg a realizmusról vallott felfogásunkat. „Realizmus – a fogalom átfogó értelmében – nem pusztán stílus, hanem magatartás, képesség a valóság tudomásulvételére.” Grandpierre meggyőződése, hogy ez a magatartás és belső képesség csírasejtje lehet a magyar műveltség igazi kibontakozásának és elterjedésének; itt volna az ideje, hogy a részleteredmények s a töredékek szintjén átlenyúló gondolkodás végre európai méretű, korszerű műveltséget hozzon létre.

Az *Utazás a valóság körül* erre a központi magra épül, sűrűn teleültetve az író széleskörű tudásának, elemző kedvének és humorának színes növényeivel. Az elvi tanulmányok és írói portrék igényessége, a mindennapos lét ezernyi gondját-baját, jellemző vonását felfszívó írások többszölamúsága változatos utazást biztosít az olvasó számára.

A kötet első és második tanulmánya érdekes kísérlet: irodalmunk külföldi front-áttörése kapcsán kétféle mérést végez el: beillesztetők-e legjobb íróink és költőink az egyetemes európai irodalomba, s hogy ez a hálózati bekapcsolás – nem utolsággal sorban az antológiák és gyűjtemények színvonala – megüti-e a kívánt mértéket. Grandpierre az első kérdésre

(az utóbbi évtizedek túlzott derűlátás nélkül is erről győznek meg) igennel, – a másodikra nemmel válaszol, s itt a cikk érdekessége éppen a negatívumokban gyökerezik. Mi az, amivel nem szolgáljuk megfelelően irodalmunk határon kívüli terjesztését, mi az, amivel lerontjuk nehezen kikristályosodó eredményeinket.

Az ismertetések és összefoglalók szerzői a pontosan rögzített szintézisek mellett sokszor elnagyolt, túlzó megállapításokkal devalválják a valós értékeket; „ahány megállapítás, annyi igény egy-egy világrekordra” – mutat rá Grandpierre a felsőfok elburjánzására – „csak-hogy ezeket a rekordokat bajos nemzetközileg hitelesíttetni.” Másutt az elszalasztott lehetőségek okoznak csalódást, számos érintkezési pont akad, amellyel egy-egy kiemelkedő hazai író vagy életmű Európa számára is közérthetővé válna; helyenként pedig a fejlődés bonyolultabb felrajzolásával maguk a közvetítők nehezítik az idegen talajba való magvetést. Grandpierre a túlzott demonstráló törekvést rendkívül szellemesen magyarázza – Szerb Antal írásaiban találhatunk ilyen frissítő, „neofrív” kitérőket. „Ha megpillantunk egy szép nőt – az új magyar irodalomra célzok – az első gondolatunk nem akörül forog, hogy vajon a hölgy minő éltrendnek köszönheti idomai tökélyét, családja mely ágától örökölte csontozatát, melyiktől bőrének hamvas fehérségét. Az ókori görögök sok babot fogyasztottak, feltehető tehát, hogy a milői Vénusz formáinak kifejlődésében a hüvelyeknek fontos szerepe volt, mégsem fokozná esztétikai élvezetünket, ha a Louvre igazgatósága a szobor mellé függesztett táblácskában figyelmeztetne erre.”

A hosszú idézettel szándékosan lazítottuk fel a feszebb tónust, – a kötetre és írójára is ez a könnyedség, ironikus hangvétel s a téma plasztikus megragadása jellemző, anélkül, hogy az irodalom és művelődés ügye ezáltal csorbát szenvedne. Grandpierre jól érzi, hogy az irodalmat nem lehet száraz, kiszikkadt módon feltálni – s amint Szerb Antal irodalomtörténetének érdeműl tekintti, hogy a fiatalság már nem egy iskolai mitológia szörny-születteit látja nagy íróinkban, ugyanúgy törekszik maga is az irodalom megérttetésére és népszerűsítésére.

Írói portréiban már a személyek megválasztása is tudatos, belső összefüggésre utal: Schöpplin, a prózaíró Babits, Halász Gábor, Szerb Antal és Illés Endre jelzik a színes arcképcsarnok nagyobb állomásait, s a közös eszmei szálat a felsorolt írók átfogó műfaja, az

esszé képviseli. Grandpierre régi mulasztást pótol, amikor az esszé helyét meghatározza az irodalom bonyolult rendszerében; ez a mindenhez közelálló, sokak által gyanúsán szemlélt műfaj valójában a nemzeti irodalmak alapját, csontozatát jelenti. Pontos határ nem választja el sem a regénytől, sem a filozófiától, lehetőségei nincsenek gúzsbakötte, az esszéíró bejárhatja a szellem egész birodalmát. „Ha tárgya szerint az esszé nem is oly egyetemes, mint egy nagy regény vagy egy filozófiai rendszer, kifejezés dolgában minden tudománynál színesebb és sokrétebb... a tudomány eredményeit mintegy becsempészi az irodalomba s ugyanakkor a tudományt az irodalom hajlékony és csiszolt kifejezéseivel gazdagítja.” Századunk magyar irodalmában az esszé különleges szerepet tölt be, konzervál s ha kell, előre lendít. Babits és Kosztolányi kitágította a hazai széppróza szűk eszményét, nyelvi elmaradottságát, s ezt a megkezdett utat a nyomukban fellépő esszéíró-nemzedék folytatta és szélesítette tovább. Babits Dante-fordításával és esszéivel az emberiség közös nyelvére bukkant rá és páratlan műveltségében a szellemmé oldódó adat ritka átalakulását, európai szintű leparlását láthatjuk.

Schöppflin Aladárt, kritikai irodalmunk egyik legkiválóbb mesterét Grandpierre rendkívül érzéketlenül jellemzi, a hagyományos méltatás szárazon kopogó mondatai helyett két-három vonással emberközelségbe hozza. „Nem írónak látszott, inkább katonának, nyugalmazott búr ezredesnek vagy angol őrnagynak, aki éppen most jött a gyarmatokról... Nyugodtan beszélt, pontosan megfogalmazott mondatokban; nagyjából ugyanúgy, ahogy írt. Egyszerűen viselkedett egy olyan korban, amikor körülötte mindenki eredetieskedett, s ereje javát modorosságokra tékozolta.” De nemcsak az irodalom és művészet, a harmonikus élet normái is felvillannak ezekben a sorokban. „Megtalálta és megtartotta önmagát, a saját életét élte, pózok, fölvett szokások, erőltetett magatartás, görcs és kényszer nélkül. Ugyanezt a megoldást választotta az irodalomban is...”

Ez az a pont, ahol bűvöpaták módjára ismét feltűnik és teret kér az író valóság-igénye. Erdemes egy pillantást vetnünk a Halász Gáborról szóló portréra és keletkezésének időpontjára. Halász értékelését már csak halála után kísérelte meg néhány írónk, Grandpierre 1938-ban keletkezett írása (hét évvel Halász Gábor mártírhálála előtt) az életmű hiteles felmérésére vállalkozik. Az értelem keresése és a szá-

zadvég szerzőjének nemcsak elméleti tudását, világos szellemét és íráskészségét domborítja ki, figyelemmel kíséri a kort, a világégésbe torkolló Európa sajátos légkörét is, mert ez Halász esetében meghatározó érvényű. Halász Gábor legjobb esszéit Bessenyeiről, Kazinczyról és Széchenyiről írta, – Grandpierre észreveszi a kitűnő esszéista belső remegését és helyesen mutat rá múltba fordulásának szükségességére.

A valóság és az irodalom összhangjának keresése az elvi tanulmányok sorából is erősen kiérződik. A szintézisre törekvő, hosszabb lélegzetű írások, mint a *Csonka stíluseszmény* – *csonka emberlátás*, a *Két könyv között* vagy az önálló kötetként is kiadható *Korszerű műveltség*, problémafelszívó gyökereikkel szinte áthálózák a hazai művelődés és irodalom talaját. S ha egy-egy téma bizonyos modulációval visszatér is Grandpierre írásaiban – mint például a magyar epika hiányosságairól, a valóságtól lemaradó regényhősökről szóló fejezetek – az érvek súlyos volta és a megfogalmazás pontossága újra fellobbantja az olvasó érdeklődését.

A Korszerű műveltség szerteágazó világa, minden irányban utat törő dialógusai arról győznek meg, hogy írójuk semmit sem hagy figyelmen kívül, amely a jelenkor megértését, szellemének befogadását, illetve átforgalmazását szolgálja; merőben elítéli a „szakbarbár” felfogást, az élettől való elfordulás és beszűkülés különböző megnyilvánulásait. Az erős sodrású viták az irodalmi problémáktól az oktatás hibáin s a városrendezés korszerű megoldásán át az ember közösségi életének legapróbb (de nem lényegtelen) kérdéséig eljutnak és gondolkodásra serkentenek. Értelemmel tartozunk bele a világba, s a vélemények különbözősége, a legparázslóbb vita sem olyan káros, mint a szellemi értéket lebecsülő közöny és érdektelenség. Grandpierre Illés Endre Krétarajzok című kitűnő esszé-gyűjteményével kapcsolatosan arra utal, hogy a magyar irodalom nagyszerű alkotásaival, kódös rögeszméivel, legendáival, torzóival és hatalmas tehetségeivel együtt a legizgalmasabb tanulmányi téma. Ez a magas hőfokú izgalom, a kultúra és az irodalom értékei iránt érzett szomjúság most sem apad el; az Utazás a valóság körül olvasójára is áterjed, s a közös utazást ritkán tapasztalt szellemi eseményné avatja.

SZEGHALMI ELEMÉR

A SZÉP HÜTLENEK

A könyvcím az alcímmel együtt teljes. Ez az alcím pedig: *Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád verstördítései*. Utal egy sok mindenkinek tulajdonított mondásra arról, hogy a műfordítás, akár a nő: ha hü, akkor nem szép, ha meg szép, akkor nem hü.

Azon persze lehetne vitatkozni, hogy ez a mondás nem féligazság-e csupán, mint gyakran az aranymondások; hogy vajon valóban egymást kizáró jelenségek-e a műfordításban a szépség és a hűség. Ilyenformán aztán a kötet cím fölvehetheti azt a gondolatot is, találó-e a Nyugat-nemzedék három műfordító óriására ez a megjelölés. Mód lenne azon is elmélkedni, hogy a hűség fogalma egyáltalában mi, mert ez a műfordításban még a szépségnél is fogasabb kérdés.

Bárhogy van is, fogadjuk el Rába György címét, sőt üdvözljük, hiszen tanulmánykötetten meglehetősen ritka az ilyesfajta színes, vonzó cím. Pedig – Rába kötete rá a bizonyosság – jól megfér a komoly, tudományos tartalommal.

Tehát: Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád műfordításairól beszél Rába egy kereken ötödfélszáz lapos könyvben. Ritkán fordul elő, hogy egy személyben ily kitűnő költő és műfordító, tudós irodalomtörténész és esztétikus nyúl hasonló témához. Tárgyismeret, szakmai gyakorlat, beleérzőképesség: együtt vonul föl a szándék megvalósítására.

A három költő versfordításait „költői műhelytanulmánynak is kell felfognunk, hiszen ki-ki a maga módján a korszak uralkodó költőirányzatának, a szimbolizmusnak tört utat, és hasonította a maga egyéniségéhez” – írja Rába a kötet záró *Kitekintésben*. A *Bevezetőben* pedig: „Ennek a könyvnek az is a célja, hogy a Nyugat három nagy egyéniségének költészetére e közvetett módszerrel némi új fényt vessen.”

Nyilvánvaló tehát a cél; s ez egyúttal a tárgyalási módszert is meghatározza. Számomra Rába kötetének éppen itt rejlik egyik legfőbb és legkellemesebb ajándéka: a műfordítói vonások végül is a költői arcképeket teszik pontosabbá.

A sor Babits Mihállyal kezdődik. Rába vele foglalkozik a legbővebben is. A *Pávatollaktól* a kései versfordításokig rendre szemügyre veszi a költő műfordítói természetét, s közben kü-

lönös gonddal a *Divina Commedia* magyarítását.

Roppant tanulságos részt venni annak a vizsgálatában, hogy Babits első két kötete, a *Levelek Írisz koszorújából* és a *Herceg, hátha megjön a tél is!*, sőt részben még az 1916-os megjelenésű *Recitativ* is milyen hatásait hordozza a műfordító tevékenységének.

Babits-képünk értékes kiegészülése a költő néhány versének egybevetése világirodalmi ihletőjével (pl. Tennyson: *Leonin Elegiacs* – Babits: *Új leoninusok*; Poe: *Anni* – Babits: *Sirvers*; Leconte de Lisle: *Vile potabis* – Babits: *Vile potabis*; Richépin: *Marches touranniennes*-ciklus – Babits: *Turáni induló*).

Külön fejezet Babits műfordítói munkásságában, de költészete alakulásában is a *Divina Commedia* átültetése. Már a Dante életével való foglalkozás is erősen hatott szemléletére és költészetére. Az 1907-es megjelenésű *Négy fal között* c. kötet több versének ihletője Dante (*Levél Tomiból, Nunquam revertar*).

Az *Isteni színjáték* fordítása azonban sorsdöntő jelentőségű a költő művészetében. Rába könyvének egyik legmegragadóbb része az, melyben Babits fordítását elemzi, értékeli, összeveti az eredetivel. Mennyire ért és érez minden árnyalatot! Idézetek sora kívánczokra ide, egy recenzió keretei azonban szűkek hozzá.

Számomra (s valószínűleg sokak számára) szinte reveláció Rábának az a megállapítása, hogy „Babits Ady szemével látja s helyenként tolmácsolja Dantét, illetve Dante világát egy középkori Ady világának érzi.”

Babits drámafordításainak elemzésekor főként a Shakespeare-tolmácsolásokról esik szó. „Nekem könyv csak Proust és Shakespeare fontos...” – idézi Rába Babits sorait, melyeket halála előtt néhány nappal írt. Ilyenformán a költő szelleméhez híven kapnak oly nagy súlyt a Shakespeare-fordítások.

„A *Vihar* – írja Rába – azért fordulópont Babits műfordítói fejlődésében, mert a líra szemléletétől sarkalatosan különböző műfaj, a dráma költőnk nyelvi fantáziáját főként az érzelmi kitörések és dalbetétek területére szorítja, a jellem és helyzetábrázolás pedig nagy köznyelvi ismeretet kíván tőle...”

Babits fordítói művészete csúcsára a görög drámák magyarításával érkezett. Rába érteően magyarázza az *Oedipus király* tolmácsolását, a fordítás erőnyeit, majd az *Oedipus Kolonosban* c. dráma átültetését elemzi. Ez utóbbi „jég és tűz egyszerre” – mondja.

Kosztolányi műfordítói tevékenységét Rába hasonló módszerrel, de kisebb terjedelemben tárgyalja. Mindenekelőtt Kosztolányi költészetének irodalmi helyét igyekszik meghatározni. Impresszionista és szimbolista – ez a két fő vonása. A fiatal Kosztolányi mindjárt egy nagyszabású vállalkozással, a *Modern költők* -kel mutatkozik be műfordítóként 1913-ban. E kiadvány „az európai szimbolizmus arcképcsarnoka” (Rába).

Kosztolányi műfordítói ars poeticája: „Ideálom a teljes formai, tartalmi hűség és a teljes szépség. De ha – művészi célokért – meg kellett alkudnom, akkor nem a szépséget ejtettem el.” Végeredményben ő is stílus tanulmányoknak tekinti a műfordítást Babitshoz hasonlóan, de „a nyelvi kifejezés általános törvényszerűségei” izgatják.

A valóságban ő lazít legtöbbit a formán, de eredeti magyar versként leginkább az ő fordításai hatnak.

Rába kitűnő elemzések egész sorát vonultatja fel. Igen termékeny szempontokkal közeledik a fordításokhoz, semmiről sem feledkezik meg, s remek eredményekre jut összehasonlításai közben. Főként Kosztolányi az a „szép hűtlen”, akire a könyv címe utal.

A *Modern költők* 2. kiadásában a műfordító, Kosztolányi esztétikai felfogása tovább erősödik. Kitűnő, ahogy Rába a két kiadást egybeveti, és következtetéseket von le Kosztolányiról.

Az érett költő Babitshoz hasonlóan ugyan csak Shakespeare-t vallja mesterének. Főleg áradó bőségéért vonzódik hozzá. Mint Babits, ő is elsősorban költőnek tekinti Shakespeare-t s csak azután drámaírónak.

Kosztolányi Shakespeare-fordításai közül a *Téli rege* az első, s egyúttal a legsikerültebb is. A *Romeo és Júlia*, majd a *Lear király* tolmácsolása már gyengébb.

A Shakespeare-fordításokkal Kosztolányi nyelve sokat gazdagodott. Ugyanezt állapítja meg Rába Kosztolányi kéziratban maradt drámafordításairól is. (Racine: *Athalia* c. tragédiájának Kosztolányi-fordítása nem maradt kéziratban: 1947-ben megjelent a Budapesti Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézete Új Könyvtár c. sorozatának 10. köteteként.

Ezt a sorozatot Bóka László szerkesztette s a könyvhöz Komlós Aladár irt bevezetést.)

Kosztolányi *Idegen költők* c. gyűjteménye ismét nem új elvekre épül, de friss hódításokról tanúskodik.

Rába Kosztolányi fordításainak tónushűségét, tárgyiasságát, a szerkezet klasszicitását emeli ki. Ezek a fordítások „domborművek”, a rajz s nem a szín bennük a lényeges – hangsúlyozza.

Tóth Árpádról is először általános portrét kapunk. Aztán érdeklődési körét ismerjük meg fordításai alapján.

„A logikus, átgondolt nyelvi leképezés és megközelítő beleélés jellemzi a műfordító Tóth Árpádot már induláskor, s ezt az odaadó munkát végig megfigyelhetjük egész pályáján” – írja Rába. De megvannak fogyatékségei is: az olykor preszióz stílus, mely néha már-már rejtvény, a finomkodó körülírások és a szecessziós ornamentika.

Kivételesen jellemzők Tóth Árpádra angol versfordításai: Shelley, Keats, Browning költeményei. Ezekben stílusa tovább árnyalódik, sőt ki-kitér a stíloromantika felé.

A Baudelaire-fordításokban az érzéki meg-elevenítő erő és a gondolatársítás jelenléte feltűnő. A Baudelaire-fordító Tóth Árpád már nem azonos a Samain-fordítóval. Szövegezése definitív, dikciója határozott lett.

Külön kiemeli Rába Tóth Árpád nyolc Milton-versfordítását. „Soha nem volt Tóth Árpád versfordításainak olyan láttató-tapintató érzéki hitele, költői nyelvének olyan valóság-ábrázoló frissessége”, mint ezekben.

Utolsó műfordítói periódusának fő jellemzője, hogy nagy nyelvi hajlékonysággal alkalmazkodik a költő, illetve a vers tónusához. (Pl. Goethe: *Az isten és a bajadér*, Lenau: *Az Albigensek utóhangja*, Rilke: *Archaikus Apolló-torzó*).

A könyvet befejező *Kitekintésben* Rába emlékeztet rá, hogy a műfordítást irodalmunkban a Nyugat nagy nemzedéke fejlesztette művészté. A nemzedék három vezetőegyenisége úttörő munkát végzett.

Rába műve méltó tisztelgés előttük.

CSORBA GYÖZŐ

EGY LAPÁT SZÉN NELLIKÉNEK

Különös ellentétek vibrálnak Lázár Ervin új kötetében. A *doktor vikendje* fanyar eredménytelenségét, az *Ördögűző* komor tragikumát egy világ választja el Veréb történetének elszánt bizakodásától vagy az állatmesék mosolygó, cinkos bölcsességétől, ezek a témájukban, megformálási módjukban és műfajukban is különböző írások lényegében mégis mindig ugyanazt fogalmazzák újjá: az író vágyát az emberhez méltó lét után. A bíráló és az eszmény-keresés elválaszthatatlanul összekapcsolódik a könyvben, ezeknek a kitűnően megírt elbeszéléseknek a legfőbb értékét éppen itt kell keresnünk. Lázár Ervinnél a legkülönösebb emberi sors sem a lét, a küzdelem, a jóság és szépség értelmetlenségének, kiüthetlenségének bizonyítéka, hanem figyelmeztetés az ember számára, aki maga választja meg a sorsát.

Az emberért érzett aggodalom és féltés szólal meg az eltékozolt lehetőségeket, az elrontott életeket bemutató elbeszélésekben. Az *Ördögűző* c. ciklus realista novelláinak hősei mindennapi problémákkal viaskodnak, a szerelem, a szerelem megőrzésének lehetőségét kutatják, de minduntalan szembe kerülnek a múlttal, – sajátjukéval vagy a másikkal –, ösztönökkel és beidegzettségekkel, amelyek lehetetlenné teszik két ember egymásra találását. Mindnyájukban megvan a vágy a harmónia, a teljesség után, de képtelenek arra, hogy kialakult szokásaikon, életmódjukon változtassanak (A doktor vikendje, Egy lapát szén Nellikének), vagy későn döbbennek rá az önbírálat, az újrakezdés szükségességére (Ördögűző). Ezeknek a személyiség belső reakcióit ábrázoló, asszociációkból, reflexiókból építkező novelláknak az alapvető konfliktusa a hajdani tiszta, „pöttyök nélküli” és a beszenyveződött, az igazi öröme immár képtelen én között feszül (A doktor vikendje, Ördögűző). Az író nem a külső körülményekben, hanem az emberi jellemekben keresi a konfliktus létrejöttének magyarázatát. Az az ember – mondja –, aki mindig a könnyebb ellenállás irányában halad, kikerüli az esetleges kudarcot jelentő nehézségeket, soha nem szokja meg a közösségi élet fegyelmét, s ezért előbb-utóbb alkalmatlanná válik a tartós em-

beri kapcsolatokra (Ördögűző). A legáltalánosabb érvénnyel a népmesék kristályosan egyszerű jelképrendszerében fogalmazza meg ezt a gondolatot: a tehetséges, ragyogó jövő előtt álló fiú nem fogadja meg apja tanácsát – „ha akarod, biztosan megtalálod, csak erő kell hozzá és csüggedned nem szabad soha” –, és mert túl messzinek tűnik a cél, értelmetlenül elherdálja a jövőjét jelentő búzát. (A molnár fia zsák búzája)

Lázár hőseinek többségére mégsem a belső meg hasonlóság jellemző. Tisztaságuk, megalkuvást nem tűrő etikájuk magányra kárhoztatja őket, sorsuk mégis a követendő példa erejével hat. Illés Ézsaiás – Lázár vissza-visszatérő hőse – valódi társat keres a szerelemben, társat, akinek odaadhatja magát és aki maga is feltétel nélkül adja magát. Ehelyett azonban egy elkényeztetett és szeszélyes, könnyelmű és romlott fiatal nőt talál, aki nem tudja és nem akarja a maga kényelmes polgári világát Illés önként vállalt szigorú erkölcsi elvek alapján berendezett életével fölcserélni. Illés Ézsaiás különossége mellett is reális alak: szeretetvágya, hajthatatlansága, a hazugság iránti gyűlölete, féltékenysége és indulatosága a mai fiatalság egy részének tipikus megtestesítőjévé teszi (Egy lapát szén Nellikének).

Parabolláinak hősei kevésbé egyénítettek, bennük inkább csak egyetlen vonást nagyít fel az író. A történet példázatszerűségének hangsúlyozására irreális helyzeteket, általánossá jellegtelenített szituációkat ábrázol (Bokszlegenda, Isten választott embere), sőt a fantasztkumot is felhasználja (A bűvész). A konfliktus itt is a kicsinyes kispolgári életszemlélet és egy új, egyelőre csak elvettve jelentkező szemlélet-típus között alakul ki. A bűvész hihetetlen akaraterővel valódi csodákat produkál, de amikor – a kapcsolatteremtés vágyától hajtva – elárulja, hogy nincs titka, trükkje, mindenki megvetően elfordul tőle (A bűvész). A bokszoló életének nagy, megismételhetetlen élménye az igazi ellenféllel való találkozás, a nagy küzdelem, amelyben nem a másik leverésének, hanem önmaga kiteljesítésének vágya mozgatja a szembenállókat (Bokszlegenda). Magányos „Isten választott embere” is, aki pusztán azzal, hogy nem hajol meg az erőszak előtt, pusztulásba sodorja a fasiszta módszerekkel dolgozó terror-különítményt, de akinek a megrettent bürokrata – bár megmentette az életüket – nem tudják megbocsátani, hogy a bátorságával megalázta őket.

Alakjainak világszemlélete, erkölcsi felfogása és társadalmi helyzete között helyenként csak halvány, másutt azonban félreérthetetlen kapcsolatot figyelhetünk meg. A polgári, kispolgári lét önzővé teszi az embert, elvakítja, úgyhogy nem képes felismerni, mivel lehetne valóban azok hasznára, akiket szeret (Ördögűző). Nelli züllöttsége sem eredendően természeti adottság, hanem elsősorban a családi környezet, a polgári életvitel következménye (Egy lapát szén Nellikének). Kevésbé hangsúlyozott, de jól felismerhető összefüggés van az értelmiségi alakok erőtlensége, akaratgyengesége és társadalmi helyzete között.

És megfordítva: a társadalomnak minél mélyebb rétegeibe, a városi civilizációtól minél távolabb jutunk, annál több tiszta, emberéges emberre akadunk (Egy lapát szén Nellikének, Bokszelegenda, A kékinges stb.). Lázár Ervin maga is megvallja, hogy tele van nosztalgiával a falu, a gyermekkor, a vidék családiassága után. Az alsóórcegrespusztai gyerekkor ízei, színei, hangulatai meleg liraisággal szövök át elbeszéléseit. Innen hozza magával a szeretetet és a tiszteletet az egyszerű emberek iránt, ezért keresi bennük a jövő emberének vonásait. Nem véletlen, hogy – ha villanásszerűen is – ezeken a tájakon találja meg emberideálját, és a harmonikus emberi kapcsolatok példáit is (A kékinges, Veréb a Jézus szívében). És talán innen vonzalma a meséhez, amely mindig az igazság és az emberi értelem győzelmét hirdeti (Az igazságtevő Nyúl, A hazudós Egér).

A gyerekkor világát eleveníti meg a kötet talán legkiemelkedőbb elbeszélése, a *Veréb a Jézus szívében*. A novella egy kisfiú életének első igazi nagy élményét beszéli el. Veréb városi iskolába kerül, és fájdalmas tapasztalatok során jut el a felismeréshez: az ő helye a Botos Sanyik, a proletárgyerekek között van. Művészi is hitelessé teszi az elbeszélést, hogy az író mintegy a gyerek spontán emlékképeinek sorrendjét követi, a történetekből azokat a mozzanatokat emeli ki és olyan mélységben tárja elénk, ahogyan azt egy tizenegy éves gyerek átélte. A cselekmény középpontjában az indiánosdi, a futbalozások, a ministrálás, az iskolai élet apró eseményei állnak, a fordulat évének konfliktusaira, feszültségére csak utalások történnek. De ha a gyerek a társadalmi-politikai életben zajló változásokat nem is érti még, azt pontosan megérti, hogy neki semmi keresni-

valója a Bretz Edgár vezetése alatt álló „delawárok” közt, vagy hogy az Atya minden személyes becsületessége és jósága ellenére maga is megalkuszik a polgári csemeték pártját fogó ciszterekkel. S ezek az élmények – világosan érezzük a novellában – egy életre meghatározzák Veréb világnézetét. Az elbeszélés alakjai – a mellékszereplők is – összetett figurák, önálló egyéniségek. – Jellemükben a személyiség jegyeinek és a társadalmi meghatározottságnak dialektikája érvényesül. A gyerekhősök, főleg Veréb fejlődése finoman motivált, a gyermeklélek ismerőjére vall.

Vannak korrekt, szabályos könyvek, amelyek mégis hiányérzetet hagynak az olvasóban, s néhány nap múlva alig emlékszünk rájuk. Vannak viszont olyanok, amelyekkel vitatkozni támad kedvünk, mégis felejtethetnek maradnak számunkra. Ilyenféle érzéssel tesszük le Lázár Ervin új kötetét is. A kritikus itt-ott vitába szállhatna az író romantikus szemléletével, egyes jelenségek társadalmi motiválatlanságával, ha azonban újra felidézi magában Veréb, a hazudós Egér, vagy Illés Ézsaiás alakját, a novellák igazságkereső szenvedélyét, úgy tűnik, Lázár Ervinben a mesterség tökéletes ismeretén túl megvan minden igaz művészet alapfeltétele: a felelősség az emberért és a hit az emberben.

VÁRÓCZI ZSUZSA

Nyerges András:

JÓ VÉR

Nyerges András, akit eddig költőként tartottunk számon, most egy terjedelmes regény szerzőjeként új oldaláról mutatkozott be. Ma-napság ritkán fordul elő, hogy egy fiatal költő a tehetségét a lírán kívül más műfajban is kipróbálja, s ha adódik is rá példa, a regényben kevés. Érdekes azonban, hogy az a néhány regény, mely az utóbbi években fiatal költőink tollából megjelent, prózairodalmunk komoly teljesítményei közé sorolható, gondolok itt elsősorban Raffai Sarolta, Maróti Lajos, Mezei András munkáira. A Jó vér megszületésével a névsor ismét gazdagodott.

Nyerges András a Tűztánc-generáció tag-

jaként indult igen fiatalon. Még nincs harminc éves, de már több mint tíz esztendeje „jelen van” az irodalomban. Verseskönyveit érdeklődéssel fogadta a kritika, különösen utóbbi kötetének, a Holnemvolt-nak merész hangváltása keltett feltűnést. A próza iránti vonzalma szintén elég korán megmutatkozott, már a hatvanas évek elején olvashattuk elszórtan megjelenő novelláit, s mint a Jó vér című regényével kapcsolatban tett nyilatkozatából kiderült, a regény gondolata hosszú évek óta foglalkoztatta. A költő Nyerges, akinek első kötetét, az Emberi hitben-t, „túl intellektuálisnak” ítélte a kritika, a későbbiek folyamán egyre intenzívebben fordult a közéleti témák felé, mind érzékenyebben reagált a morális emberi-társadalmi problémákra. Ez a „lírai balratolódás” vitathatatlanul nagy szerepet játszott ennek a regénynek a létrejöttében. Az aktuális mondanivaló szélesebb medreket kívánt, a versek keretét törvényszerűen fesztette szét a közölnivaló türelmetlen sodrása.

A Jó vér egy gátlástalan karrierista regénye. Östör Bálint, mai szóhasználattal élve, befutott ember. Egy nagy vállalat igazgatói székében ül, autója, villája, tekintélye van, a „nagymenők” minden szükségessé kellékével rendelkezik. Kitűnő kapcsolatokat épített ki feletteseivel, gyakran olyan emberekkel, akik maguk is hajlamosak a korrupcióra, beosztottjait pedig különböző függőségi viszonyokkal tartja hatalmában. A látszat azt mutatja, hogy a vállalatnál minden rendben van, Östör, mint minden karrierista, éberem ügyel a látszat fenntartására. Külföldi vendégeket fogad, az újságban egyik barátjával méltató cikket írat magáról, szép kerek beszédeket mond, hajbókol vagy éppen tapos, mikor hogyan kívánja a helyzet. A vállalatban belül azonban sokan tudják, hogy milyen dicstelen karrier az Östöré, hogy a kiszínezett látszat mit takar. Az igazgató beleegyezésével a vezetőség folytonosan lopja a közvagyon, az újítási díjakat lefölközi, jogtalan pénzjutalmakat fizetnek ki. Az Östör kiépítette hatalmi mechanizmus jól működik, a bíráló gondolatokat sikerül közömbösíteni vagy csírájában elfojtani. Egy ostoba és látványos manipuláció azonban felbolgatja az eddigi viszonylagos nyugalmat, megindul a lavina, mint az általában lenni szokott. A főkönyvelő, Bencsik, aki mindenről tudott, fél a következményektől, önmaga feljelentésével próbálja elejét venni a nagyobb „balhénak”. Östör tisztában van vele, hogy ha megteszi a jelen-

tést, simán ő sem ússza meg a vizsgálatot, szépen ívelő karrierjének vége. Gyorsan megindítja a mentőakciót. Az Östörrel szembenálló erők is szorítóba lépnek, ám igazuk egyelőre gyengének bizonyul a raffinált karrierista ügyeskedéseivel szemben. Lassacskán sikerül a veszélyt elhárítani Östörnek; a gyáva főkönyvelő az első komolyabb ijesztésre beadja a derekát, a nagy ellenfelet, Petráskó Gábor ifjúsági vezetőt pedig magánélete problémáinak aljas kihasználásával teszi egyelőre ártalmatlanná.

Östört a regény elején kialakult jellemnek ismerjük meg. Egy mai karrierista teljes fegyverzetében mutatkozik be. Az író azonban kíváncsi Östör múltjára is, megpróbálja nyomon követni az effajta züllött jellemek kifejlődését. Östör mindig ott lézengett a nagy történelmi események közelében, de igazán egyikben sem vett részt. Szívesebben figyelte a kínálkozó egyéb lehetőségeket, melyekből valamilyen előnye származott, valamilyen haszonra tehetett szert. Tagja volt az egyik népi kollégiumnak, de tanulás helyett inkább üzletelt egy minden hájjal megkent kupeccel, aki ráadásul pénzes szeretőket is szerzett neki. Östör már ekkor megtanulta, hogy munka helyett ravaszsággal, ügyeskedéssel sokra viheti. Az ötvenes évek még jobban megerősítik ebben a hitében, a zavarosban megtanul halászni, s nagy halat fog ki, Gyurcsót, a jámbor mozgalmi embert, aki Östört, mint „népi kádert” a párt soraiba segíti. Az ötvenhatos eseményekben csak annyiban vesz részt, amennyiben szeretője lakásán lapul és várja a jobb időket. A veszély elmúltával előbújik, s most annál nagyobb a hangja. Az emelkedés lépcsőit hamarosan megtalálja, míg végül egy vállalat igazgatói székében találja magát.

Östörnek többnyire minden sikerül, amihez hozzákezd. Ha mégis kudarc éri, soha nem veszti el a kedvét. Ismeri az embereket, főleg gyöngye oldalukat. Jó érzéke van ahhoz, hogy megtalálja a sikerhez vezető kiskapukat. Társadalmunk ellentmondásaiból igyekszik busás egyéni hasznot húzni. A regényben történetekhez hasonlókat a mindennapi élet nemegyszer produkál. Nem kétséges, hogy az ilyen esetek demoralizáló hatása a szocialista társadalmon belül igen komoly.

Éppen ezáltal válik Nyerges regénye jelentős művé, ha némely szempontból fogyatékos is. Östör figurája felkavarja az olvasót, nyugtalanná teszi szenvtelen pimaszsága, gátlástalan törtétele, minden emberi jóérzést meg-

alázó cinizmusa. Nyergesnek sikerült győlöletessé tenni Östört még azok szemében is, akiknek néha imponál a nagymenők fényes pályafutása. Közvetlen közelről láthatjuk az Östör képviselte típust, álarc nélkül, a maga visszataszító pőreségében. A regény végén ideig-óráig még sikerül elodáznia a bukást, ez azonban már nem győzelem, inkább a be nem ismert vereséget takaró látszateltetés.

A Jó vér első regénye a szerzőnek, hibái „tapasztalatlanságból” erednek. Egyes helyeken – különösen Östör ifjúkorának leírásánál – nem ártott volna tömörebbre fogni a cselekményt, bizonyos részek nyugodtan elmaradhattak volna (pl. a Schilling Klárával való valószínűtlen szerelem). Néhol kísért az események leírásának riportszerűsége, s az ebből fakadó szerkezeti lazaság. Öröndöses viszont, mennyire áradó Nyerges epikai vénája; ha gazdaságosabban bánik tehetségével s igényesebben végzi el az önkontrollt, prózairodalmunkban is tisztas helyet vívhat ki magának.

KOVÁCS SÁNDOR

Moldova György:

MALOM A POKOLBAN

Regényíróknál ismert jelenség az, ahogy a „nagy téma” megkísérti őket: novellák, tárcák, forgácsok, új és új variánsok készülnek, mielőtt az összegezés kikerekedne. Moldova új regényének olvasásakor is az az olvasó érzése, hogy nagyon régóta készülődött már ez a mű. A régebbi írások közül talán Az idegen bajnok nyomakodik elő leginkább az emlékezetből. Nemcsak hősenek, Ljubomir Bezdomennek a „tartása” hasonlít sokban Flandera Jánoséra, hanem azonos nevű figurák térnek vissza az új könyvben (Fábián Gedeon). De a Malom a pokolban egyes szituációi is visszafelelnek a korábbi novellák helyzeteire, sőt, az Ördögh Feri és a Tizenkét Házak c. elbeszélésből ismert környék „egy az egyben” megjelenik a regényben. Úgy tűnik tehát, hogy Moldova György „nagy élménye” ezekbe a régebbi írásokba zsúfolódott bele, ezért tért vissza minduntalan hozzájuk nosztalgiával és ragaszkodással, s az új regényt szánta a végleges leszámolásnak, az élmény lezárásának.

„– Nézze Flandera, meg kell mondjam:

számomra nem mindenben ellenszenves a maga viselkedése. Valaha, fiatal koromban, rájogtam Julien Sorelért és Lucien Rubempréeért, én sok mindent meg tudok érteni. Bár az valami egészen új, amilyen könnyen maga megtagadta a szüleit...” – mondja a regény egyik szereplője Flanderának, s ezzel a regény értelmezésének központi mozzanatát érinti. Az eddigi kritikák is Stendhal hőisével egybevetve tárgyalják Flanderát, karrier-regénynek tekintve a művet. S valóban nagyon finom ráfelelések vannak a Moldova-regényben: Flandera sorsa két nőalak között alakul, Bóna Erzsébet és Altschuler Nagyezsda között, akár Juliené de Rénalné és Mathilde de la Mole között. A Vörös és fekete romantikusan szép zárójelenetében Mathilde – egyik ösét utánozva – elkéri kedvese levágott fejét, hogy maga temethesse el. Moldova regényében Flandera János romantikus gesztussal a szanatóriumban barátjának meghagyja, hogy sikertelen műtét esetén kérje ki a holttestét.

Mivel könnyű kapcsolódási pontokat találni a két mű között, az eddig megjelent kritikák némelyike a könnyebb megoldást választva, nem gondolta végig az összevetésből következő *összes lényeges* kérdést, és meglehetősen egyoldalúan ítélte meg Moldova könyvét, s közvetve Stendhalt is.

„Ő (mármint Flandera, M. L.) egyet ismer csak: az érvényesülést... Flandera valóban a pesti külvárosokból a proletárdiktatúrába csöppent Julien Sorel: talán nem olyan okos, de éppoly veszélyes.” – írja az egyik kritika. Induljunk el tehát Stendhalból, mert az előbbi értékelés arra enged következtetni, mintha Julien Sorel csupán karrier-lovag volna. De Stendhal figurája hős is, a szó neme-sebb értelmében, mégpedig *vergődő hős*, és Flanderában is megvan az ellenállás, szembe-szegülés értékes tartalmú magva (gondoljunk arra, hogy nem vall Károlyi ellen). És gondoljunk a Julien Sorelek vergődésének okára, akik előtt a napóleoni korszak szabad érvényesülése lebegett, amikor még a „kőműve-sekből is lehetett tábornok”, ami a restauráció szürke, pénzszerző, képmutatással és kicsinyességgel teli konszakában lehetetlenné vált. Az érvényesülés lehetetlenségének osztálytartalmú tudatosodása mélyíti el Stendhal regényét: Julien a bíróság előtt paraszti származására vezeti vissza annak okait, hogy az érvényesülés útjai előtte bezárultak, s szemé-lyében nem a féltékenységi dráma bűnözőjét, hanem egy feltörekvő osztály képviselőjét büntetik.

Ez az a pont, ahol viszont a két karrier-regény között meg lehet vonni a határvonalat. Flandera Jánosnak nincs „napóleoni” él-ménye, amely egy életre beleégette volna azt a megelőző nagy korszak iránti vonzalmat, amely Julient jellemezte. Kamaszfővel éli át a háborút, a szovjet csapatokhoz véletlenül sodródik, s amikor egy határmenti községben megakadályozza a magtár széthordását, azt is inkább ösztönös hovatarozás-érzés, mintsem tudatos politikai felelősségérzet határozza meg. Az igazi forradalmi múltnak – az életkorból és a sajátos viszonyokból eredő – hiánya okozza, hogy Flandera olyan nemzedékhez tartozik, amelynek kevesebb jutott abból a lendületből, amely az idősebb, a mozgalommal korábban kapcsolatba kerülő nemzedéknek segített kiállnia a bekövetkező nehéz idők próbáját. Ahogy Károlyi mondja Flanderának: „Maga voltaképpen kevés olyan dolgot láthatott, ami hitet kelthetett volna magában, akkor jött, amikor már elmúltak a forradalom mézeshetei a hatalommal.” Eb-ből származik az az idegenségérzés, amely a főhős jellemében romantikus elvagyódás és nosztalgia alakjában csapódik ki.

Flandera karriert akar csinálni, s ha ebben a törekvésében van is számítás, nem szabad elfeledkezni azoknak az alakoknak a meggyőződés nélküli karrier-vágyáról, akik sorsát intézik és gáncsolják. Másrészt Flandera legnagyobb ellenfele, Altschuler is „kénytelen volt belátni, hogy a fiú – bár nála is a karrier állt a célkitűzések középpontjában – sokkal intelligensebb és nagyvonalúbb, mint e most felvonuló jelöltek, sőt a Károlyi-ügyben tanúsított viselkedése alapján elszántságban is felettük áll.” Flandera tehát sokkal összetettebb alak, semhogy „veszélyes” karriervágya miatt sommásan elítélhetnénk.

A dezilluzionizmus folyamatának ábrázolása jellegzetesen romantikus mozzanatokon keresztül valósul meg, amelyeket a kritika már a korai novellákban is felfedezett. Ilyen romantikus sajátosság a véletlenek különleges szerepe az ugyancsak romantikus idegenség-érzéstől átítatott főhős életében (amikor az újságíró-nővel való szakításon gondolkodik, észreveszi, hogy figyelik, s aki figyel, az nem más, mint az új szerelm, Bóna Erzsébet; a „misztikus” Mester Anna titokzatos feltűnései bizonyos kulcshelyzetekben). A véletlenek gya-

korisága azt jelenti, hogy az író úgy fogja fel őket, mint a hősök sorsának abszolút érvényű determináló tényezőit – így volt ez a korábbi Moldova művek legtöbbjében. Ugyanakkor a regény szintetizáló szándéka tükröződik abban, hogy nemcsak azt ábrázolja, mintha egy földöntúli malom örölné a főhős sorsát, hanem megpróbál a dolgok mögé látni, hogy kiderítse, milyen erők manipulálnak Flandera sorsával.

A romantikus és józanul analízáló elemek koncentrált megjelenési formája a szépen komponált XXV. fejezet, a Tizenkét Házak pusztulása. A látomásos jelképszerűséget Moldova avatott kézzel felelelteti a vaskos valósággal, Flandera gyerekkorának színhelyével, amely ugyanakkor képes tükrözni az eltelt idő alatt végbement változást.

Mindez korántsem jelenti azt, hogy a romantika teljesen kiszorult volna a műből. Egy röpké mondat árulkodik erről az írói szemléletbeli problémáról. Józsa Dániel, a Koreában dolgozó orvos mondja egy helyen, hogy nem szívesen térne vissza Magyarországra, mert kint még „új és friss” a forradalom. Az adott történelmi pillanatban világos a megjegyzés éle, de a romantikus vonzódás a forradalom nyilvánvalóbb formája iránt egyben némileg megkerülése is egy hasonló forradalmi és etikus magatartás vállalásának a hazai körülmények között.

Nem hallgathatjuk el, hogy a regénynek bizonyos monotonitást kölcsönöz a statikus jellemábrázolás, az tudniillik, hogy a szereplők múltját, a lényeges előzményeket Moldova ismétlődően belső monológokban vagy mások szavaival mondatja el.

A regény nem zárja le hőse sorsát. Flanderától félúton búcsúzunk el: a „malomból” már kikeveredett, de úgy tűnik, a neheze még előtte áll. Valószínűleg a folytatás dönti majd el (a hírek szerint készülöben a regény második kötete), vajon nagyigényű szintézis-kísérlet, avagy csonkán maradt, sokat ígérő vállalkozás tanúi vagyunk. Az eddigiek azt mutatják, hogy Moldova György magával is küzdve legjobb önmagát kívánja nyújtani, s egy nemzedék sorsának ábrázolásával a kor regényét akarja megírni.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

CSINEVA

Benedek István „Csineva” c. kétkötetes nagyregényével szépirodai tehetségének elmélyüléséről győző meg bennünket. Valójában már a „Három ing” (1966) is jelezte, hogy a regényírás Benedek István imponálón sokfelé kitekintő munkásságának nem csupán alkalmi kiránduló területe – mégis, a perdöntő bizonyíték e tekintetben: a „Csineva”.

A regény szövegében persze ott munkál a korábbi három kisregény (Kisvárosi történet, 1961, Ember és gyerek, 1965, Három ing, 1966) nem egy motívuma, morális-lélektani konfliktusa is. A „Csineva” éppen e konfliktusok feltárásának mélységét, valamint a történelmi-társadalmi hitelességet tekintve lép túl e korábbi regények művészi eredményein. És persze a kultúrtörténeti szélesség tekintetében is... Valóban: a regény lapjain szélesrőptű fejtegetéseket olvashatunk a kanti filozófiától egészen Lamarck-ig – sokmindenről. Ezek a gondolat sorok valahol mindig kötődnek a regény társadalmi, emberi konfliktusaihoz; rájátszanak a felvázolt magatartásformák, szituációk alaptónusára – a bravúros kompozíció segédkelei tehát.

A „Csineva” – modern pikareszk regény. Bármelyik romantikus lovagregény hőse megirigyelhetné azt a kalandorozatot, amelyet a regény hőse, János, a történet folyamán bejár. Börtön, elmeegógyintézet, Arlberg Bauwerke gyárüzeme, közben, mintegy mellékesen a Cima Dodici égbe nyúló csúcsai, „segédremeteség” egy igazi remete társaságában, festőmodell és házitanító... Nem teljes a felsorolás persze, csak a főbb állomásokat jeleztük.

Hogy János világcsavargó lett, ebben főként szubjektív okok játszottak közre: a szülők egymás által megkeserített élete; társadalmi előítéletek igazságtalansága (a szegény csizmadiafiú kálváriája 1919 őszén); a jóhiszeműség többszöri veresége (barátainak hitt munkatársai külföldre szöknének a találmányával); a könnyű szerelmek fanyar íze és azután az első komoly kapcsolat tragikus happy-and-je – a *Csineva* epizód. S ha most mindehhez még hozzávesszük Miska bácsi három bűvös kavicsát a „lenyelt átkokkal” – úgy hisszük, minden együtt van már. János további életútján ugyanis különös módon fonódik össze az igazmondó oszmadiafiú péld-

dája és a kavicsok átka: párhuzamosan végigkísérik egymást. János legtöbb barátján a vak és igazságtalan végzet teljesedik majd be – ugyanakkor János az igazat fogja hajszolni élete végéig, eredménytelenül: az első „kavics átok” is így szól. A párhuzamosok találkozása azután a végső kiábrándulás felismeréséhez vezet: az igazat hajszolva életképtelen az ember. (Bot Péter ezért a mániájáért egyszer már megfizetett!). De folytatása is van a tanításnak, a Csineva szituáció morális átértékelése: nem azt a *valakit* kell keresnünk az életben, aki tisztán hajlandó szeretni minket, hanem magunkban kell keresnünk azt a valakit, aki önzetlenül „szeretne szeretni”...

Ez a moll skálán játszott futam, persze, önmagában eléggé szűk keretet biztosítana a konfliktus reális feloldásának. Nagyon fontos lesz itt az, hogy János a *fasizmus szelétől* fölbolydult Európát barangolja be. A fasizmus réme az elmeegógyintézet és *Illuzónia* fejezetekben exponálódik a legélesebben.

Az elmeegógyintézet fejezetében Benedek mesterien érzékelteti az atmoszférát, amint fokozatosan telitődik meg a barbárság körjével. Hogy nemcsak Bommler fél, akinek minden oka meg is van rá, de Marischek is fél, meg Baranek doktor is fél, akiknek pedig látszólag semmi okuk a félelemre. És azután mindhármuk félelme jogos lesz – a Gestapo karmaiba kerülnek. Lubarch doktornal náci nevelőintézeté alakul a szanatórium, ahol mostmár csak egyetlen ember nem fél: Schneeweiss doktor. Elharsogja átkát a náci ünnepen: „Haza, nincs? Becsület, nincs? Isten, nincs? De történelem van és felelni fogtok” – aztán meghal.

De a fasizmus nem kiméli Illuzóniát sem, Ottó Schönberg gyártelepét, Arlberg Bauwerkét. Benedek polemizáló, vitatkozó kedvű stílusa Schönbergék magatartásának érzékeltetésében fontos feladatot teljesít: sémát kerül. Nagyon ki kell ezt emelnünk, mert olyan terület ez, ahol a leggyakrabban kísért az „ábrázolás betegsége”. Ottó Schönberg és felesége alapján becsületes, jószándékú emberek. De legalább ugyanígy „alapjában” németek is, s inkább praktikus, mint moralizáló alkatuk megóvjá őket attól, hogy ez a két „alapvető” tulajdonságuk tragédiában béküljön ki, a becsület javára. „Egy kicsit szégyelljük magunkat, de közben nagyon büszkék vagyunk” – fogalmazza meg egy ízben Schönberg, magatartásuk lényegét. Nem sunyi cinizmus ez, nem. Hanem egy született

német morálnélküli moralizálása, vállvonogató beletörődése az emberirtásba.

Komanotzky már nem tudja ilyen vállvonogatással szemlélni az eseményeket – nem is tudhatja, mert ő lengyel: szívenlővi magát. Theo Brenner, a „botcsinálta biológus” pedig kéksavval végez magával, mivel belátta: csak így lehet hű önmagához.

Az elmegyógyintézet és Arlberg Bauwerke fejezete a „Csineva” legsikerültebb részei. A valóság-hű atmoszférakeltés ereje mellett Benedek jellemábrázoló művészete is itt fut fel eddigi legmagasabb csúcsára.

János látja, végigéli az embertelen pusztulás riasztó példáit. Hozzátehetjük azt is: nemcsak kívülről éli át ezeket a tragikus sorsokat, de belülről is; igaz, ez a belülről átélés nála a felelősségre vonás határánál megreked. Egyéb megoldást nem talál, mint félrehúzódnia a világtól, gépfegyverek zajától, emberiség sikolyától – „segédremete” lesz a Latemár rengetegében.

Az attitűdben joggal vélhetjük felfedezni az „Ember és gyerek” felnőtt hősenek, Lőrincnek, valamint a „Csineva” egyéb szereplőinek, Mandrininak, Martinus tanár úrnak az életeszmenyét – a Marcus Aurélius-i sztoicizmus modern létformájának megvalósítását. Ezek az emberek mind *andante spirituosó* kívánnak élni: lassan, lelkesen, szeretve egymást. Mégis, lehet valami figyelmeztető motívum abban, hogy Benedek István regényeinek tanúsága szerint ennek az életeszmenynek a való élet keretein belüli megvalósítása egyedül Gedeonnak és Júliának sikerült (Kisvárosi történet); Lőrinc, Mandrin, Martinus és János már csak a civilizált élet keretein kívül, a természet csendjében képesek tiszta formájában megvalósítani ezt a létformát. Illetve – és ez a döntő itt – János még a Latemár rengetegében sem találja meg a végső megoldást; mert míg Martinusék az élet értelmét a *bölcs belenyugvás*ban találják meg, addig János képtelen belenyugodni abba, hogy *bele kell nyugodni*. Igaz, János életútján a Latemár magánya után az egyéniség végső devalválódása következik be: a házitánítás, a festőmodelliség, Chapignard néni legyei és gyíkjai – de ez a devalválódás itt, az ő esetében a katharizis erejével hat.

A „derűs elidegenedés” életfilozófiája ezúttal, a „Csineva”-ban az eddigieknél árnyaltabb, tartalmasabb szépírói remeklésben oldódik – kibékülés nélkül. Benedek István vibráló szellemiséggel telített polemizáló kedve a dolgokat, jelenségeket állandó harcukban

ábrázolja; ez adja egyedi, helyét tekintve elég nehezen meghatározható írói világának egyik fő sajátosságát – és művészi magasfeszültségét is.

MAJOROS JÓZSEF

Lipták Gábor:

SÁRKÁNYFÉSZEK

Azt hiszem, a legrövidebb úton úgy juthatok el azokhoz a gondolatokhoz, amelyeket Lipták Gábor új könyvéről, a Sárkányfészek-ről – és általában történelmi tárgyú ifjúsági könyveiről – szeretnék elmondani, ha földézek egy néhány év előtti emléket. Bertha Bulcsuval együtt hivatalosak voltunk Lipták Gábornál a füredi házban – ha nem tévedek, az író körülbelül akkor készülődhetett a Sárkányfészek megírására, a Regélő Dunántúl és a Délibáb akkor már megjelent – és a temérdek kéziratemlék, képzőművészeti műemkek, néprajzi- és műtörténeti tárgy hangulatában az író arról beszélt nekünk, nagy lelkesen, hogy mennyire mérhetetlen kincs a magyar regevilág. De egyben mennyire töredékes és mennyire szerteágazó, és az író mennyiségi-leg milyen riasztó munkába vágja a fejszéjét, ha alapos szakértelemmel akarja megeleveníteni azt a világot. Hiszen, gyakran egyetlen történethez is tizenöt-húsz tudós könyvet át kell olvasni, böngészni. Lipták az egyik elbeszélésében longobárd ékszerekről írt, s napokon át bújta a könyveket, különböző leírásokat, hogy szakszerűen le tudja írni: milyen is volt az a longobárd ékszer, amit a követ a kezében tartott?... Az írók általában nem szeretik, ha tettenérik őket, s kiderül, hogy a realitások és a mű között feltűnő konfliktus áll fenn. A történelem anyagával dolgozó író soha, egyetlen percben, egyetlen részlet apróságában sem tévedhet. S gondolom, különösen nehéz, hallatlan precizitást követel a hiányos, még felhasználható regeanyag, amelyet az író, Lipták Gábor a saját képzeletvilágával épít föl végvárrá, kedves szép történelmi alakokká, olvasmánnyá, végső soron irodalomná.

Egyetlen történetből is épkezláb regényt lehetne írni.

Lipták Gábor a rendkívül alapos, körültekintő és hosszú anyaggyűjtő munkája során –

erre talán éppen a Sárkányfészek elbeszélései figyelemzetnek leginkább – csak a nyomait találja az egy-egy irodalmi, történelmi emlékhelyhez fűződő hagyományoknak, amelyekre azután, mint egy szellemes, a kort csukott szemmel is kitűnően ismerő régész, aki egy kis kődarabból is teljes biztonsággal következtet az egészre – a mai olvasó számára fölépíti a történetet. Sokszor a fennmaradt valóság nem egyéb, mint az egymondatos történeti hagyomány, egy boltív zárókő, vagy hasonló történelmi csekélyesség, műemléki töredékek. A Sárkányfészek című elbeszélésében például a történelem valóságcentrumát a miskolci múzeumban őrzött, sárkányfészket mintázó diósgyőri boltív zárókő jelenti. De a valóságcentrum minden elbeszélésben jelen van. A karcsai templomok építésének népmondáját Tompa Mihály versben dolgozta fel (A tündérek temploma), Buják, Hollókő és Szanda várával kapcsolatos hiedelmeket, mondákat Patay Pál említi a bujái vár monográfiájában (Három vár), az egri borospincék falában megmaradt faragásokat ma is megcsodálják a turisták (A felnémeti pincevár), Gyöngyösön ma is a Bábakőre küldik a csúfnyelvű asszonyokat (A bábakői boszorkány) stb. S itt érdemes megállni egy pillanatra, és megjegyezni egy írói, történelmi szempontból nem közömbös körülményt. Nevezetesen azt, hogy Lipták általában kerül a régóta, általánosan ismert történeteket. Egernél sem a híres és oly sokszor megírt várostrom történetét, hanem a közeli felnémeti pincevár hajduinak alakjait idézte föl. Az író szinte kutatja az ország irodalmi, történelmi emlékhelyeihez fűződő hagyományok között az úgynevezett „fehér foltokat”. Külön említésre méltó írói alapállás.

Eddig főként a mindenre kiterjedő tudósi alaposságról, a szívós és fáradhatatlan kutatómunkáról volt itt szó, mint a Sárkányfészek – és az egész könyvsorozat – lényegéről. Azonban írói teljesítmény, írói alkotómunka nélkül csupán a tudós szorgoskodás nem emelkedhetne túl az egyébként figyelemreméltó helytörténeti, honismereti színvonalon. A töredékesen fennmaradt magyar regék, mondák eredeti formájukban ma már teljesen idegenül hatnak, alig élvezhetőek. Nemcsak, hogy más korban élünk, de egész felfogásunk, életritmuskunk – talán egy kicsit a kényelmünk is – megkívánja a korszerű, jótékony írói munkát, a változtató feldolgozást. Legyünk őszinték önmagunkhoz: a régi regéket, mondákat eredeti formájukban gyakran még a gyerekek is ne-

hezen értik és naivnak tartják. Ekkor lép közbe az író, aki ugyanakkor nemcsak korszerűvé, „értelmessé” változtatja a történelmi múlt hagyományait, hanem elbeszéléseiben valósággal újraalkotja. Pontosabban: megalkotja. Lipták Gábor történelmi tárgyú, az ifjúsági korosztályoknak szánt, címzett elbeszélései szerencsés ötvözetei a mesélőkedvű, de sohasem túlmesélő írónak, és a mai fiatalabber civilizációs realizmusát előtérben figyelő tudományos értékű kutatónak. Végülis, honismertetés ez, egy emelt írói színvonalon. A honismertetés célja és értéke változatlan, azonban a ma már lehetetlen tündér jellegű és más regék beolvadásnak az előbb jelzett írói koncepcióba. Az elbeszélések történelmi keretben játszódnak, de írói anyaguknál fogva ezek a történelmi keretek vonzóvá, csaknem megfoghatóvá válnak a mai olvasó előtt.

Mai olvasó. Lipták Gábor regénysorozatának minden könyvében a hátsó borítón ez áll: „Tíz éven felülieknek”. Annakidején, amikor az író Aranyhíd című kötete megjelent, Bóka László megjegyezte recenziójában: tiztől-hetvenig kell ajánlani az olvasónak. Most a Sárkányfészek megjelenése után egyik jeles napilapunk kritikusai visszaidézi Bóka Lászlót, írván, hogy „mivel olyan sokan vagyunk az országban tíz éven felüliek, egy kicsit mindannyiunkhoz szól ez a könyv.” Ez így is van. S ez azt hiszem a méltó gyümölcse annak a nagy szorgalmat igénylő munkának, amelynek háttérében – mint a regények háttérében is – ott van a hiteles történeti, földrajzi, néprajzi és műtörténeti háttér.

Lipták Gábor sokoldalú író. A Balaton nagy ismerője, tudósa, írója, számos érdekes cikk és tanulmány szerzője, a rádió különböző műsorainak gyakori írója, vendége. Eddigi munkásságának legigényesebb része, kiemelkedő szintje ez a sorozat, amely voltaképpen egy új műfaj kialakulásának fogható fel. Nemzeti, történelmi, általában kultúrmúltunk emlékeit féltő gonddal felkutatjuk, helyreállítjuk, megővjük. A magyar néptörténelem hagyományai-val, regetöredékeivel teszi ezt Lipták Gábor nagy gonddal megírt, olvasmányos, fordultatos és érzelmileg nagyon gazdag történeteiben.

Nincs szellemesebb meghatározás, mint amit még Bóka László mondott az Aranyhíd megjelenése után: tiztől-hetvenig.

Ez áll most, a Sárkányfészekre is.

THIERY ÁRPÁD

AZ ISMERETLEN SZOMSZÉD

Noha a „közellátó” kifejezés az értelmező szótár szerint is azt jelenti, hogy csakis közelre látunk, vannak esetek, amidőn akkor válunk rövidlátóvá, ha csupán messzebbre vetjük tekintetünk, s azt nem akarjuk észrevenni, ami közelebb van hozzánk. Ezt a meglehetősen sznob tulajdonságot még a „régí jó”, fölényeskedő polgári időkből örököltük, amikor – s jórészt ma is – azzal illett dicsekedni, ha távoli és „nagy” népek irodalmát, művészetét és életét ismertük, viszont lenéztük mindazt, ami túl közel volt ahhoz, hogy érdemes legyen megismerni, vagyis „nem láttuk a fától az erdőt”. Pedig néha nagyon is ajánlatos, ha közvetlen szomszédainkat, sőt csaknem a velünk egy földön élőket is megismerjük, mert ezzel sok, nagyon sok félreértést, sőt tragikussá váló ellenszenvet elkerülhetünk. Megismerés nélkül senkit meg nem érthetünk, de önmagunkat sem értethetjük, s még kevésbé szeretethetjük meg.

A Gondolat könyvkiadó „Világjárók” sorozatában most végre egy olyan könyv jelent meg, amelyik nem a világ legtávolabb sarkába kalandozik el, hogy izgalmas és tanulságos érdekességeket mutasson be, hanem egyik legközelebbi szomszédunk országát és népeit járja be és hozza közelebb a magyar olvasóhoz azok világát. Ez a közeli szomszéd, amelyről a kötet szól, jellemzően „Az ismeretlen szomszéd” címet viseli, egyúttal tchát vallomást is jelent; azt, hogy egyáltalán nem, vagy csak alig ismerjük ezt a közeli szomszédot, holott ennek a szomszédnak földjén olyan félmillió népi is él, amely ugyanazt a nyelvet beszéli, amelyen a könyv szerzői műveket megírták, s legalább ugyanannyi azok száma, akik beszélnek, sőt olvasnak is magyarul, de nem magyar anyanyelvűek.

Jugoszláviáról van szó, arról az országról, amelynek szerb, horvát és szlovén lakosai a múltban nagyon is egy talajon éltek, sőt századokon át harcoltak velünk együtt a közös ellenséggel, amely (itt a szultánokra és Habsburgokra gondolunk elsősorban) nagyon is értett a „divide et impera” alkal-

mazásához s nem egyszer fordított szembe legközelebbi szomszédainkkal.

Annál dicséretesebb hát, hogy akadt egy magyar házaspár: egyik író, a másik festőművész, aki nagy kalandra vállalkozott: elhatározta, hogy bejárja, s a toll és ecset segítségével közelebb hozza a széles magyar olvasóközönséghez ezt az „ismeretlen szomszédot.”

A két világjáró 1964 októberében indult a nagy „felfedező” útra, azzal a kissé naiv elgondolással, hogy kétéhes utónyaralásra indul Jugoszláviába, hogy megismerkedjék a szomszédos országgal. Csak amikor nekivágnak az útnak, akkor világosodik meg előttük, hogy ennyi idő még arra sem elegendő, hogy egyetlen köztársasággal megismerkedhessenek a hat közül, hogy Szerbia két autonóm tantományáról, a Vajdaságról és Kosovska Metihijáról ne is beszéljünk. Így a Belgrádban elkezdődő és Zágrábban folytatódó utazás fokozatosan kibővül, áttekered Szlovéniára, majd Dalmáciára, Crna Gorára és Macedóniára, hogy közben kétszer is vargabetűt csináljanak Bosznia felé, főként pedig Szarajevóba és Zenicára, a boszniai iparvidék központjába, majd Kosovska Metohija megtekintése után a nemzetiségek tarka szöttezésében bővelkedő Vajdaságban (elsősorban Újvidéken) végződjék.

A kétéhes utazás csaknem három hónapra nyúlik, s végül bebizonyosodik, hogy még így is csak maroknyit merítettek abból a rengeteg látni- és tudnivalóból, amit ez a bonyolult összetett és érdekes ország nyújthat. Vagyis: csupán madártávlati képet adnak az olvasónak abból, amit egy előzetesen gondosan megtervezett és a legjellemzőbb tájak és országrészek életének ábrázolásából nyújthattak volna.

Ha azonban az egész könyvet átolvassuk és a látottakat, tapasztaltakat gondosan mérlegeljük, mindjárt azt is be kell látnunk, hogy kezdetnek ez sem rossz, sőt nagyon is dicséretre méltó. Mert mindaz, amit Udvary Gyöngyvér látott és megírt, Vincze Lajos pedig illusztrációikkal kiegészített, valóban elismerést érdemel, elsősorban azért, mert a könyv szövege színes és szellemes, sokszor derűs és szórakoztató. Amint a szövegíró a magyar-szerb, magyar-horvát, magyar-boszniai és magyar-dalmát történelemből elénk tár, arra vall, hogy előzetesen jól áttanulmányozta a múltat és sokat tud nemcsak a délszláv beszélgetőtársaknak, hanem még a magyar olvasónak is elmondani. Igaz, hogy

mindebből az is kiderül, hogy a beszélgetőtársak legtöbbször nem ismerik a szomszéd közös múltjának megszívlelésre méltó adatait, sőt sokszor a saját történelmükben sem teljesen jártasak, ez azonban nem is csoda, hiszen az elmúlt száz évben a nacionalizmus sokszor mesterségesen igyekezett feledésbe sülyeszteni olyan tényeket, amelyeket a népdalok a történetíróknál is jobban megőriztek, csak éppen más nevekkal, amelyekről a késői kor gyermeke nem is gondolhatta, hogy az nemcsak délszláv, hanem magyar nyelven is nagyon szépen hangzik és közös hóst takar.

S el kell ismerni, bármilyen sebtében és találmányra történt is ez a mintegy három hónapra megnyújtott „utónyaralás”, festőművész és útleíró mindenütt rátapintott a lényegre; a belgrádi Kalimegdán közös történelmi múltjának kiemelésével éppúgy, akár csak Újbelgrád jövőbe mutató jellemzésével; a zágrábi „Grič” (Vár) vagy Ilica magyar párhuzamának megvonásával éppúgy, mint Szlovénia és a szlovén kisgazdaságok jellemzésével; a hajdani és mai Zadar – Záráról adott rajzzal és a történelmi városban lezajlott nemzedéki vitával éppúgy, mint Split, vagy a Hvar szigeti Jelsa és Hvar ismertetésével, az egykori Ragusa, s a mai Dubrovnik leírásával, különösképpen pedig Crna Gora, az egykori Montenegró és a crnogorac (nem crnogored!) nép jellemzésével. S az egész színes kaleidoszkóp, Macedónia s benne Ohrid és Szkopje, majd a Rigómező múltjával és a mai Kosovo Metohija autonóm tartomány bemutatásával valóban a dolgok legmélyére nyerünk bepillantást; ez is azt bizonyítja, hogy a két utasember nyitott szemmel járt nemcsak Pristinában, hanem a Rigómezőn és másutt is. (Ha ezt a könyvet elolvassuk, tisztábban látjuk a közelmúlt albán nemzetiségi nyugtalankodás gyökereit.) S nagyon helyes volt, hogy a könyv végére hagyták Vajdaság autonóm tartomány meglátogatását; a pétervárad és újvidéki napok élményei, e roppant színes vidék és a nemzetiségi kérdés valóban korszerű és szocialista alapokon nyugvó kezelése, az ottani magyar kulturális helyzetről nyújtott kép, különösen pedig a Krivaja Állami Gazdaság izgalmasan érdekes leírása, a röptében lezajlott látogatás ellenére is a dolgok elevenére tapint: a magyar olvasó itt ismerkedhetik meg (a boszniai Zenicai iparvidék mintegy kiegészítéséül) a munkástanácsok feladatával, a vezetésben a

kötelező „rotációval”, amit a szerzők magyarul találóan „váltás” szóval jellemeznek.

A könyv szerzőivel, amikor Jugoszláviában jártak, merőben véletlenül Gustav Krklecnél, a mai horvát költészet élő klasszikusánál találkoztam s mikor meghallottam, hogy alig pár hét alatt akarják ezt a roppant gazdag és színekben olyannyira változatos, sőt néha elütő országot bejárni, némi szkepszissel fogadtam szándékukat, s azt tanácsoltam, ha lehet, hosszabbítsák meg útjukat. Ezt meg is tették s noha ma is az a véleményem, hogy csupán filmszerű gyorsasággal lepergő, villanásszerű képet adhattak, de keresztemszetnek, főleg pedig kezdetnek, kóstolónak az útleírás jól sikerült. Aki ezt a könyvet elolvassa, az mindenesetre kedvet kap arra, hogy az „ismeretlen szomszédot” s tegyük hozzá: vendégszerető s hozzánk annyira hasonlós szomszédot, jobban megismerje.

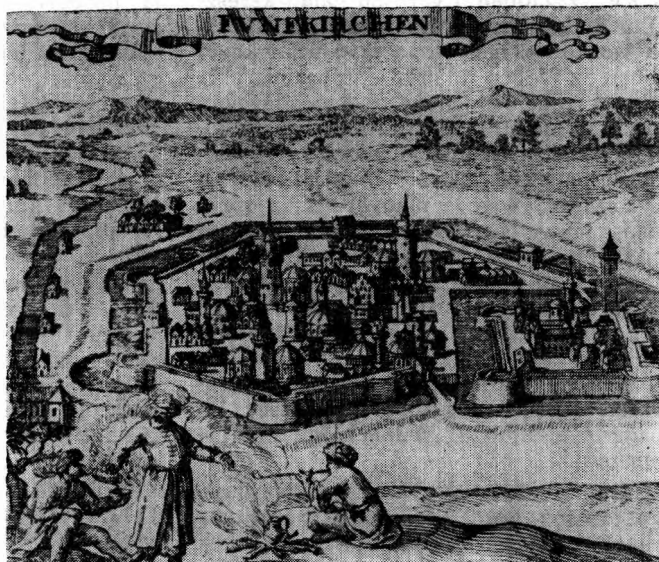
Legvégül azonban legyen szabad hozzátennem: ha alapvetően jó is, szép is, amit nyújtottak, de sok benne a bántó, kisebb szépséghiba, a nevek elírása, ami azt bizonyítja: ha a két utas szeme jó is volt, ha a gyökerekre rá is tapintottak, a kép felületén mégis sok kis „ragya” maradt. A magyarországi olvasó ezt aligha veszi észre, de ne feledjük, hogy a jugoszláviai mintegy fél millió magyar és a magyarul beszélő és olvasó szerb, horvát olvasó annál inkább meglátja ezeket a szépséghibákat. Hogy csak néhányat említsek: a zágrábi Ilica nem Ilidza (az egyik a zágrábi „Váci utcát” jelenti, a másik Bosznia leghíresebb fürdőhelyét), a Szkadari (Szkutari) tó nem Szkodari, a nagyszerűen megmagyarázott „pobratim” (azaz testvérbárát) nem „probatin”, ami a magyar olvasóban óhatatlanul valami divatos „gyógyszerféség” képzetét kelti, a hősiességet jelentő „čojstvo” nem „čoljstvo” stb. Aztán: Jelsa mellett Pitve nem halászfalu, hanem ellenkezőleg egy hegyi falu, ahol halászni nem lehet, a Jablanicai mesterséges tó nem a Drina, hanem a Neretva völgyében rejt magában öt elárasztott falut, Ivo Andrić nem kétszeres Nobel-díjas, hanem egyszeres, hogy egyéb sajtóhibákról ne is szóljak. Ha a kiadó a könyv megjelenése előtt egy délszláv szakemberrel átnézetli a könyvet, az rövid negyedórás munkával mindezeket a bántó szépséghibákat, elírásokat eltüntet, viszont a mű képét teljesebbé, szebbé tehetné volna.

No de hát: minden kezdet nehéz.

CSUKA ZOLTÁN

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

3

Pécs a XVII. században

*Itt volt Athénje a magyaroknak,
sok művészetek itt virágoztak.
Küzdőtér lehattél
volna, ha összemér
tudós és művész vér
elmét a porondon akkor még.*

*Ó gyönyörű város,
méltóan látványos,
büszke csarnokaid
hogy fessek, szavam itt
erőtlen lesz...*

*A völgyeidben kristályos vizek,
a lankáidon sok szép zöld liget,
mámoradó borod,
erős, jó italod
most is egyre hozod még,
s nem vélem, hogy jobb termett volna rég.*

*Ne kérdd, mi volt előbb!
Most minden törmelék.
A sok vihart látott
városra vész szállott
s romban hever...*

Siralmas ének...
Zsikó Gyula fordítása

A XV. században a városon halad keresztül a Budáról, a királyi székhelyről Itáliába vezető út, mely az ország útjai közül ebben az időben talán a legforgalmasabb. Pécssett pihennek meg a kancelláriából írásos üzenetet szállító futárok, az Itáliából érkező humanisták, az olasz egyetemekre igyekvő magyar fiatalok. Pécs a XV. század végén a magyarországi reneszánsz műveltség és humanista irodalom egyik fellelővára, rangban és szellemi kisugárzásban megelőzi Esztergomot és Fehérvárt. Papjai olasz egyetemeken tanulnak, s ha már magas tisztségbe jutottak, pártfogoltjaikat is oda küldik. Hívei az új szellemi áramlatoknak, baráti kapcsolatban állnak az európai műveltség ki-magasló alakjaival, Melanchtonnal, Eras-musszal.

Szathmáry György püspök nagyarányú építkezésbe kezd Pécssett. A humanista ember természetszeretete nyilatkozik meg abban, hogy a várfalaktól távolabb, a Mecsek oldalán épített magának nyári palotát. A Tettyén álló villa romjai, valamint a székesegyházban található vörösmár-vány oltárfal faragásai nemcsak Szathmáry életszemléletét és ízlését sejtetik, ha-nem fényt vetnek arra is, hogy korában valóságos reneszánsz építőműhely dolgo-zott a városban.

Ez az az idő, amikor részben az antik történetírók mintáját követve, részben az egyre hangosabb, követelőző jelen törté-neti események hatására megalakul az el-ső hazai történetíró „iskola”, amelynek több tagja pécsi környezetben nevelke-dik. A példaképek a nagy latin historiku-sok. A megörökítésre méltó eseményeket azonban a való élet, a kor hazai és euró-pai történelme, a megélt események kí-nálják. A középkori gesztairók főként mondai anyagra támaszkodtak. A magyar reneszánsz historikusai személyes értesü-lésekből és egyéni tapasztalatokból merí-tenek. Sőt kísérletet tesznek, hogy a törté-nelmet mozgó okokat is felkutassák, kiderítsék.

A kor magyar történetíróinak egész sora működött Pécssett. Szathmáry titkára Oláh Miklós. Főműve, az 1536-ban készült Hungaria hiteles és színes képet rajzol a Mohács utáni Magyarország földrajzi és történeti viszonyairól, leírja az ország tá-jait, folyóit, városait, kitér a gazdálkodási viszonyokra. Szathmáry másik pártfogolt-

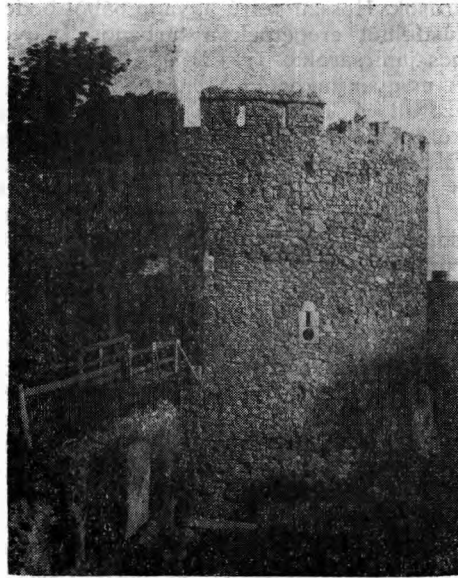
ja Brodarics István, a nagyműveltségű pécsi kanonok, majd püspök, a mohácsi csata „igaz lefolyásának” krónikása. Ma-ga is részt vett az ütközetben, melyről a szemtanú hitelességével számol be. Műve 1527-ben, Krakkóban jelent meg nyomta-tásban. A kor két másik neves humanis-ta történetírójának, Verancsics Antalnak és Dudits Andrásnak is voltak pécsi kap-csolatai. Az előbbi rövid ideig pécsi püs-pök, az utóbbi is nagyműveltségű pécsi pap. A baranyai születésű Istvánffy Mik-lós – aki az esztergomi érsekké lett Oláh Miklós udvarában töltötte élete egy ré-szét – történeti munkájában jó helyisme-rettel számol be a korabeli pécsi viszo-nyokról. Az említett szerzők kivétel nél-kül latin nyelven írták műveiket. 1520 körül Pécssett szerezhette deákos-zenei műveltségét Tinódi Lantos Sebestyén, aki a történelmi eseményeket már magyarul jegyzi le, és a történelem költői-művészi igényű krónikása lesz.

Hogy milyen szellemi élet virágzott Pé-csett a reneszánsz korban, hogy a magyar műveltségnek milyen messzire világító tüze lobogott a városban, azokból a val-lomásokból tudunk következtetni, ame-lyek a – pusztulást siratják el. Pécsset közvetlenül a mohácsi csata után fölégeti a török, kifosztja és földülja a várost, majd gyorsan tovább áll. Amit a török elől kimentettek a városból, harácsoló magyar főurak prédája lesz. A kincseket és iratokat mentő káptalan papjaira ugyanis a mohácsi csata után rátör Bátho-ri István, az ország nádora, kirabolja a szekereket, és üres kézzel ereszti szélnek a meghökkent utasokat. A kettős király-ság idején a város előbb Ferdinándhoz húz, majd János király vonul be Pécsre. A viszálykodás végére a török tesz pon-tot. 1543-ban elfoglalja a várost, és hosz-szú időre berendezkedik falai között. Pécs ezzel végérvényesen megszűnt a magyar reneszánsz kultúra fontos köz-pontja lenni. Az ismeretlen szerző latin nyelvű siralmas énekben gyászolja a vá-roz pusztulását, a fényes paloták, temp-lomok és könyvesházak romlását, a ma-gyar humanista szellem elhamvadását.

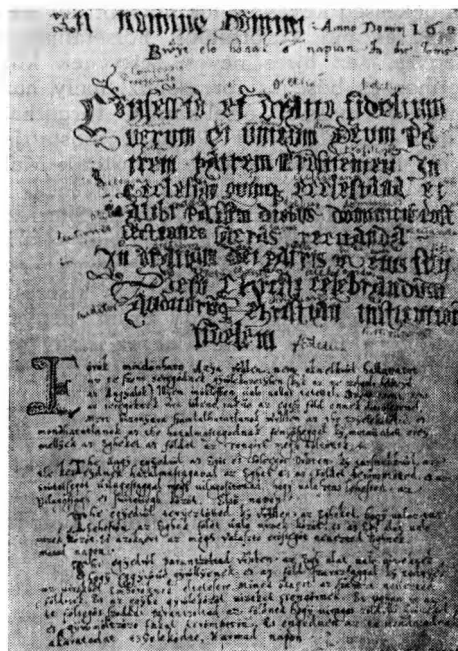
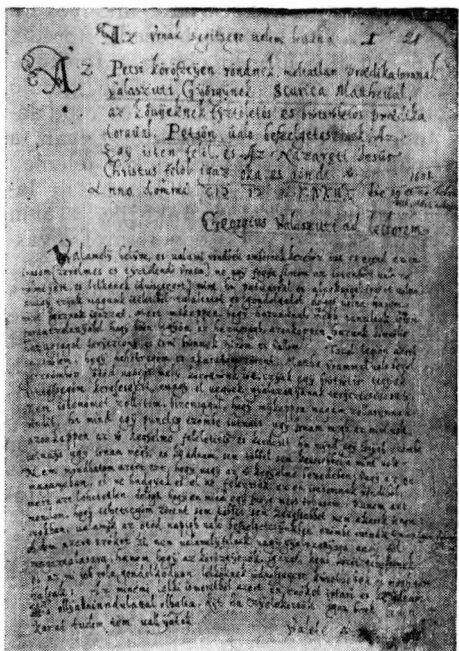
Pécs a török hódoltság alatt színes és mozgalmas, idegen bazárváros. Tarka ponyvával letakart szekerek közlekednek az utcákon. Sátrak ernyője alatt keleti portékákat kínálnak hangos szóval az

Mindenszentek temploma

Részlet a középkori várból

Lapok a Pécsi Disputa 1608-ban készült másolatából

árusok. Hosszú szárú agyagpipából bodor füstfelhőt eregetnek a turbános, bugyogós janicsárok.

A magyar lakosság a várofalakon kívül szorult. A Tettye alatti városrész már a középkorban lakott hely volt. A Tettyén fakadó források bő vize számos malmot hajtott. A patak két partjára telepedtek a házak. Ide húzódott a Balkánról bevándorolt szláv lakosság is. A Tettye alatt épült fel – a ma is álló – Mindenszentek temploma. Falai a hódoltság korában egyszerre több felekezetnek adtak otalmat. Baranya lakossága a reformáció korában nagyrészt a hitújítás oldalára állt. Pécs unitárius papja, Válaszúti György 1588-ban vendégül látja a reformátusok híres prédikátorát, az éppen akkor Ráckeven elkészkedő Skaricza Mátét. Skaricza művelt ember, ismert énekszerző. Válaszúti ugyancsak tanult férfi. A várofalakon kívül, a Tettye alatt találkoznak: „Tiszteséges köszöntésekkel egymást köszöntők”. Hitben ellenfelek, de egymás értékeit és nézeteit megbecsülik. „Mert bennünk afféle lélek nem volna, mely titkos gonoszságnak nyelvünknek fogadása ellen esztekélne, és gyilkos természetű haragra ingerelne, hanem igazság szerető és békeség kívánó lélek lakozik mű bennünk és mű közöttünk.” Fölsétálnak a hegyre, „az híres neves Tettyének kútfejihez és bőséges forrásához, mely harmincskét malmot éjjel-nappal forgathat, kinek aláfolysából Pécsnek hostattja, mely Buda felől vagyon, neveztetik Malmos Sidnak”. A hegyről lenéznek a nyüzsgő, keleti városra. Mielőtt Skaricza elfogadná a fölhívást a nyilvános vitára, megmártja kezét a forrás vizében és megmossa arcát. Aztán odafordul kísérőjéhez: „Tisztelendő György uram, kegyelmed hivatala és tisztessége ez, hogy engemet kérj és ints az itt való prédikálásra. Énnekem is mind az én hivatalom, mind tisztességem azt adja tennem, hogy az kegyelmelek kívánságát meg ne vessem. De hogy az én cselekedetem nagyobb bátorsággal lehessen, és kegyelmed is, hogy ne láttass te magadtól ez dologra

engemet ingerleni, azt akarom, hogy bátor az kegyelmed fráteriben is kettő, vagy három jelen lenne, hogy űk is ne vádolhatnának, mért vakmerőségemből és ok nélkül cselekedtem ez dolgot...” Mindezt Válaszúti György írásából ismerjük. „Az pétsi körösztýén rőndnek, méltatlan prédikátorának, Válaszúti Györgynak Skaricza Máthéval, az kevieknek tőszttőletős és böcsőletős prédikátorával Pécsőn való beszélgetésének... igaz oka és rőndi”, röviden Pécsi Disputa címen emlegetett munka izes magyarsággal beszél el a vita előzményeit és lefolyását. Emberséges hangja, fordultatos nyelve magasan kiemeli Válaszúti művét a kor átlagos hitvitázó irodalmából. A szöveg a történészek és a nyelvészek figyelmét is megérdemelné. Kíváncsok volna teljes és hű kiadása.

A Mindenszentek templomában lezajlott pécsi disputa után csaknem száz évvel, 1664-ben egy török utazó áll meg a várofalak alatt. Evlia Cselebi. Túlzásoktól sem ment leírása mozgalmas várost varázsol a Mecsek lábához. Elragadtatott szavain is átüt, hogy amit itt talált, csak romja egy korábban virágzó reneszánsz kultúrának. Az egyik épülettel kapcsolatban mondja: „Leírására hiányos a nyelv, és az ékesenszóló beszédje töredékes. A korábbi időben ebben a főiskolában keletről és nyugatról több tanuló lakott, kik az összes különös és csodálatos tudományokat mestereiktől látván, a tudományokat tökéletesítették. Jelenleg azonban a szobácskákban katonaság lakik és a lakosokkal szórakozik.” Talán éppen az egykori pécsi egyetemről olvasuk az utolsó hírt...

Ugyanebben az évben megfordul Pécs alatt a költő Zrínyi Miklós is. Húsz éve megírta már a Szigeti Veszedelet. Most éppen az eszéki török fahídat égette fel, és okozott érzékeny veszteséget az ellenségnek. Könnyű lovasság élén halad, tüzéség hiányában nem gondolhat a várostromára. Nem telik el huszonöt év, és 1686-ban Pécs végleg megszabadul a török félhold uralmától.

Folyóiratszemle

A LVОВI „ZSOVTENY”

Pécs testvérvárosa, az ukrán Lvov, nagy történelmi és irodalmi múltja tekint vissza. Bár az 1256-ban alapított város már a XIV. században lengyel uralom alá kerül, mégis az ukrán kultúra egyik nagy-jelentőségű központjává válik. A XVI. század végén a nemzeti öntudatra ébredést erősíti az a tény, hogy a „bratsztvo” szervezet 1586-ban a lengyel befolyás ellensúlyozására, a nemzeti jelleg és öntudat ébrentartására ukrán iskolát hoz létre a városban. Az orosz könyvnyomtatás atyja, Iván Fedorov, (aki IV. Iván utasítására Moszkvában 1564-ben díszes kiadásban jelenteti meg az első liturgikus könyvet) Lvovban telepszik le és 1574-ben már itt is kiadja a fenti művet. Fedorov kiadványainak óriási jelentősége volt a lengyelesítés elleni küzdelemben.

1772-től – Galícia osztrák tartománnyá válásának időpontjától kezdve – az ukrán nép legjobb fiai a Habsburg elnyomás ellen küzdöttek. Az ún. „orosz triumvirátus” – Saskevics, Holovackij és Vahilevics – a Lvovi papi szemináriumban szervezi meg az ukrán kultúráért és az ukrán nép nemzeti önállóságáért harcoló csoportot. Ebben a városban dolgozik később és az irodalomnak szinte minden ágában maradandót alkot, már részben a marxizmus eszméivel is felfegyverkezve, az „örök forradalmár”, Iván Franko két harcostársával, Pavlikkal és Terlickijel. Ez a város vált a marxizmus eszmei talaján álló proletárirók küzdelmének központjává a Pilsutski rezsim ellen; Lvovban szervezték meg 1936. május 16–18 között azt az antifasiszta kongresszust, amelyben Wasilewska kijelentette: a következő találkozásunk már a vörös Lvovban lesz!

És valóban: 1939 szeptemberében Nyugat-Ukrajna visszatért Szovjet-Ukrajna kebelébe. Az irodalmi élet is azonnal szárnyra kapott, soha nem látott fellendülés következett be, amit sajnos a második világháború megszakított. 1940-ben megindul az ukrán írószövetség Lvovi folyóirata „Literatura i misztectvo” (Irodalom és művészet) címen. Ez a folyóirat 1945-től kezdve „Szovjet Lvov”, majd 1951 óta „Zsovteny” (Október) címen jelenik meg.

Ebbe a folyóiratba ma az ukrán irodalmi élet legkiválóbb képviselői írnak. Megjelennek benne a kijevi Olesz Honcsár, Sztelmah, Pervomajszkij írásai éppúgy, mint a Lvovi Lukijánovics, a Sevcsenko díjas Irina Vilde, Hzsickij, Voloscsák, Szmihelszkij, Bratuny, Sztetjuk és Kárpát-Ukrajnai Mihajlo Tomcsanyij, Iván Csendej, Jurij Skrobinec és Jurij Kerekes új művei vagy kritikái.

*

A folyóirat 1969 évi első negyedévi (három szám, egyenként 160 oldal terjedelemben) termése rendkívül gazdag és sokrétű. Az első szám legelső írását Roman Lubkivszkij főszerkesztőhelyettes az 1967-ben elhunyt nagy költő, Pavlo Ticsina emlékének szenteli. Az egyéni élményekkel és emlékekkel kezdődő cikkben a költő feleségének segítségével és közreműködésével eddig még nem publikált versek, dokumentumok látnak napvilágot.

A fiatal költők versei és Recsmedin kisregénye mellett a „Lenini évszázad” rovatban közölt „Október visszhangja a Beszkidekben” c. írás a Kárpátok északi lejtőjén megalakult „Bojki Szovjet Köztársaság” öt napjának történetét mondja el.

„A mi publikációnk” rovatban érdekes és irodalom-, illetve film-történeti szempontból értékes cikk jelent meg Pincuk tollából Hnat Hotkevicsről, (1877–1938) az ismert ukrán íróról, színészből és

Megkérdeztük...

BÉKÉS SÁNDOR-tól munkájáról, írói terveiről érdeklőünk

Van egy önálló kötetem, s néhány, örökös kézírathiánnyal küzdő, lap néha közli novelláimat – egyelőre ez minden, amit múltamról és jelenemről elmondhatok. A kérdés – min dolgozok, mit tervezek –, tehát nagyon is nekemvaló: mást se tudok felmutatni, csak a terveimet...

Nézzük hát. Meg szeretnék jelentetni egy ifjúsági regényt (amolyan „sci-fi”-féle); igaz ugyan, hogy zárófejezetéből éppen egy esztendeje hiányzik 20 flekk – a Móra Kiadó azonban kedves levelet írt, s ez majd talán hozzá segít, hogy végre-valahára be is fejezzek egy írást. Akik ismernek, tudják, mekkora hatással volt rám a kétéves, kötelező katonai szolgálat, s akik maguk is végigcsinálták, talán megértik és megbocsátják, hogy még egyszer visszatértem ehhez a témához. Jövőre jelenik meg egy vékonyka, fűzött kötetcském. Mindez azonban egy kicsit már a múlt: amit mostanában csinálók (tervezek) az egészen más. Mint ahogy én is más lettem néhány hónap alatt. Eddig a világot akartam megváltani, társadalmi rangú vitákban szerettem volna igazságot tenni – most már annak is örülnék, ha magamat megválthatnám, s önmagam világában végre rendet teremthetnék.

Bertha Bulcsu és Sipos Gyula első, Thierry Árpád és Gáll István pedig második díjat kapott a Szépirodalmi Könyvkiadó felszabadulási regény pályázatán. Bertha Bulcsu Mississipi Jim c. gyermekkori háborús élményeiből merít művével, Thierry Árpád a pécsi bányások küzdelmeihez kapcsolódó Évszakok c. regényével vett részt a pályázaton. A díjnyertes műveket a felszabadulás 25. évfordulójára jelenteti meg a kiadó.

Augusztus 3-án nyílt meg Niklán, a költő emlékmúzeumában *Mar-tyn Ferenc Berzsenyi élete és művei című grafikai sorozatának kiállítása. A bensőséges, meleg hangulatú megnyitón Takáts Gyula köszöntötte a vendégeket s a megjelent festőművészt, majd Tüskés Tibor mondott beszédet.*

Bizse János festőművész alkotásaiból rendeztek kiállítást júliusban Pécsen, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Bartók-klubjában.

A pécsváradai várban helyezték el I. István mellszobrát, Borsos Miklós Kossuth-díjas szobrászművész alkotását.

Szeptember 25-26-27-én Pécsen rendezik meg az ifjúsági írók találkozóját, melynek vitanindítója Koczogh Akosnak a „Felnőttek és gyermekek” című, e számunkban megjelent írása lesz.

művészettörténetéről, aki először írt filmforgatókönyvet az Igor-énekéből. Az Igor-ének megfilmesítésének problémájával kapcsolatban a cikk szerzője utal arra, hogy milyen nagy szerepet játszott e mű Borogyin Igor hercegének megírásában, Liszenko „Jaroszlavna siralmai”-ban, hogyan ihlette meg Vasznecev festését és milyen hatással volt a szobrászatra.

„A tiszta források” c. rovatban a hazai tájakkal, népművészettel és népművészekkel (Paraszka Homa) és érdeklődésre számot tartó történelmi alakokkal ismerkedhet meg az olvasó. Ez utóbbiak közül R o k s z o l á n á r ó l, Liszovszka Nasztyáról (1505–1561) olvashatunk, aki annak idején a krími tatárok fogságába esett, majd a háremhölgy a szultán felesége lett. II. Szulejmán oldalán a XVI. század 20–50-es éveiben a politikai életben is jelentős szerepet játszott. asszony a gyerekével, Havasi kürtöskök, stb.

Az „Ukrajna és a nagyvilág” rovatban „Az ukrán dal és gondolat Itáliában”, „Chriszto Botev és Ukrajna”, ill. „Az utat megvilágítja az ifjú nap” c. cikkeket olvashatjuk. Ez utóbbi Bernhard Kellermannt (1879–1951), a haladó német írókat mutatja be, aki a háború után körutat tett a SZU-ban és így nyilatkozott: „Mi a jövő országát láttuk. Ilyen országot fogunk felépíteni Németországban is. A mi célunk – a béke, Németország egysége. E cél megvalósításának útja – a német–szovjet barátság.”

A kritikai rovatból minket, magyarokat különösen Jurij Kerekes: „A modern igények szintjén” c. írása érdekel, amely Petőfi Apostolának ukrán fordításáról számol be. Cikk elején Kerekes arról ír, hogy Jurij Skrobinec költő és műfordító a magyar irodalom sok kiváló művének fordításával örvendeztetette meg már eddig is az ukrán olvasókat, többek között Illyés Gyula: Puszták népe, Móricz: Légy jó mindhalálig, Karinthy: Tanár úr, kérem... c. művének, továbbá Arany János, Ady Endre és más magyar költők verseinek művészi tolmácsolása fűződik nevéhez. „Vajon sikerült-e Jurij Skrobinecnek az Apostol fordításában elérni a maximális eszmei-művészi hitelességet, pontosságot a szerzői újjaalakítás során, át tudta-e adni a lexikai gazdagságot, a költői szöveg egyszerűségét és könnyedségét? Vajon az olvasó elé vitte-e Petőfi forradalmi szenvedélyének izzását és morálját?” – teszi fel a kérdést a kritikus.

A fordítónak ehhez minden előfeltétele megvolt. Jól ismeri a magyar nyelvet, s ez segítette abban, hogy mélyen behatoljon a mű lényegébe és megérezze a legfinomabb nyelvi rezdüléseket is. Nem is találunk sehol értelmi pontatlanságot. De ez még mindig csak fél-munkát jelentene. Mert a műfordító főfeladata, hogy az anyanyelv eszközeivel adekvát módon újateremtse, ne csak reprodukálja a másik nép életét, az eredeti stílus megtartásával. És Skrobinec sikeresen megbirkózott ezzel a feladattal. Példaként a 15. részbeli idéz néhány sort, ami eredeti, természetes ukrán szöveggé hangzik. A fordító igazi költőisége látszik a bölcsődal fordításában is, amit trocheusokkal oldott meg, eltérően az eredeti szövegtől és nagyon helyesen – nem félt belevinni az ukrán népdal elemeit.

Helyesen állapítja meg a cikk szerzője, hogy az esetek túlnyomó többségében szinte minden egyes sor fordítása lexikailag teljesen hű megfelelője az eredetinek. Stilisztikai szempontból dicsérendő, hogy a fordító megtartja és alkalmazza Petőfi nyelvi kifejező eszközeit, a képek teljes rendszerét, hasonlatait, metaforáit, hiperboláit, sőt még legtöbbször az anaforákat is, úgy, hogy a mű olvasása tartalmi és formai szempontból egyaránt művészi élményt nyújt.

Kifogásolható, hogy a régies nyelv színezetét nem sikerült teljesen visszaadnia. Nem régi nyelven, hanem régi szavak, néha kifejezések felhasználásával ír, s a hangsúly a jambikus sorokban nem a megfelelő szótagra esik.

A fordításhoz Skrobinec értékes utószót írt. Az elején Petőfi

kárpátukrajnai tartózkodásáról, vándorlásairól szól, ismerteti Petőfi műveinek ukrainai útját, az ukrán fordítókat és fordításokat; majd a mű művészi analízisét adja, kiemelve Szilveszternek, a forradalmár költő ideáljának alakját. Az utószó arról győzi meg az olvasót, hogy a fordító kitűnően ismeri a magyar irodalomnak és történelemnek ezt a korszakát, Petőfi költészetét, Az apostol helyét és jelentőségét a magyar és a világirodalomban. De a legfontosabb az – írja a cikk szerzője –, hogy Jurij Skrobinecnek sikerült Petőfi remekművét azon a szinten tolmácsolnia, amely megfelel a modern fordítóművészet legmagasabb követelményeinek.

•

A folyóirat tetszetős köntösben, az ukrán népművészet díszítő elemeivel illusztrálva látott napvilágot. Az első számot Lvovi eredetű művészi ex librisek díszítik; a másodikikat Iván Trus festőművész alkotásai, a harmadik számot pedig Hebusz-Baranecka ukrán képzőművész művei.

MEDVE ZOLTÁN

A HÍD KÉT SZÁMÁRÓL

A HÍD című jugoszláviai magyar folyóirat márciusi és áprilisi számának mellékleteiről, két érdekes és elgondolkodtató szociográfiai tanulmányról kívánunk az alábbiakban röviden beszámolni.

Az egyik, a HÍD szociológiai-szociográfiai pályázatán első díjat nyert pályamű – Biacsi Antal *Ez a halál nem magánügy* c. tanulmánya – szociológiai-statisztikai módszerrel vizsgálja a Szabadkán és környékén 1964 és 1967 között elkövetett öngyilkosságokat. Biacsi munkájának – amely társadalomkörtani szempontból tanulmányozza az öngyilkosság problémáját – „elsősorban az ember iránt való humanista érdeklődés” a létrehívója s egyzersmind legfőbb értéke. A tanulmány adatokban gazdag első része az öngyilkosok társadalmi-biológiai jellegzetességeivel foglalkozik, részletesen vizsgálja az öngyilkosságok nemek, életkor, családi állapot, műveltség, foglalkozás, települések és nemzetiségek szerinti megoszlását. Az adatokból kitűnik, hogy az öngyilkosok többsége az 50 éven felüli kevésbé művelt – zömükben „östermelő” – nős férfiak közül kerül ki. A tárgyalt időszakban a vidék (73,9) vette át a vezetést a városiak előtt (47,5) ebben a szomorú versengésben. Feltűnően nagyok az arányszámbeli eltérések a nemzetiségek szerinti megoszlás tekintetében. Így a magyarok 100 000 lakosra eső öngyilkossági arányszáma (72,7) jóval meghaladja a Szabadkán és vidékén élő másik két legnépesebb nemzetiségét, a horvátokét (50) és a szerbekét (28).

A dolgozat második részében – az öngyilkosságok közvetlen és közvetett okainak, valamint az adatoknak elemző-értékelő vizsgálata után – a szerző mintegy summázza körültekintő és logikus következtetéseit. Szabadkán és környékén az utóbbi években olyan feltűnő mértékben növekedett az öngyilkosságok száma, hogy ez önmagában is indokoltá teszi a jelenség „társadalomkörtani” szempontból történő megközelítését. Abban, hogy az öngyilkosság a kérdéses területen ilyen aggasztó méreteket öltött – a közvetlen okok mellett – nem kis szerepet játszott a *modern közöny*, az igazi emberszeretet hiánya. Biacsi lázasan keresi a megelőzést szolgáló lehetőségeket, a megoldás lehetséges módjait, az öngyilkosságok ismert indítékai mögött rejlő lényegét, az alapokat, „a tényleges feleletet a számtalan miértre”.

A HÍD áprilisi számának melléklete Gerold László *Hatvan magyartanár* c. művelődés-szociográfiai pillanatfelvétele. A szerző –

FELSZABADULÁSI MŰVÉSZETI PÁLYÁZAT BARANYÁBAN

Ötvenöt írónak, képzőművésznek és zenésznek adtak megbízatást Baranya megyében a felszabadulási művészeti pályázatra beadott vázlatok, illetve a pályázók eddigi eredményei alapján.

Az irodalmi pályázatra tizenöt megbízatást adtak ki, összesen 24 ezer forint értékben, többek között: *Békés Sándornak, Galambosi Lászlónak, Hallama Erzsébetnek, Kalász Mártonnak, Kende Sándornak, Lippenszky Istvánnak, Pál Józsefnek, Pál Ritának, Thierry Árpádnak és dr. Vargha Károlynak.*

Képzőművészeti megbízatást kaptak: *Szabó Sándor, Drégely Tamás, Erdősi András, Balázs József Róbert és Cseh László*, részükre 10 ezer forintot ítéltek meg. Ezen kívül 22 képzőművész jelentkezését fogadták el.

A zenei pályázók közül *Pászt Miklósnak, Horváth Mihálynak, Papp Zoltánnak, Farkas Antalnak, Halmos Lászlónak és Váry Ferencnek* adtak megbízatást, de elfogadtak három jelentkezést is.

A pályázatok végleges díjazására a meghirdető szervek 120 ezer forintot biztosítottak.

A pályázatok beadásának határideje: 1970. március 1.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Hajdú-Bihar megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya és az Alföld szerkesztő bizottsága lírai, szépprózai és szociográfiai pályázatot hirdet felszabadulásunk 25. évfordulója alkalmából. A pályaművek fejezzék ki azokat az élményeket, amelyek a felszabadulás történeti eseményeihez fűződnek; ábrázolják azt a történeti-társadalmi fejlődést, amelyek a nagy korfordulóban gyökereznek, onnan indultak el és átforgalmazták a társadalmat és az egyéni létezését. A szociográfia foglalkozhat megének bármely társadalmi osztályával, vagy rétegével, mezőgazdasági vagy ipari üzemmelle, esetleg egyéb társadalmi problémával.

A pályázaton bárki részt vehet.

A jelíggel ellátott pályaműveket 1970. január 31-ig kell benyújtani a Hajdú-Bihar megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztályára (Debrecen, Vöröshadsereg u. 42-48. sz.)

Novella, kisregény, szociográfia pályadíja:

- I. díj: 8000,- Ft
- II. díj: 6000,- Ft
- III. díj: 4000,- Ft

A verses művek pályadíja:

- I. díj: 6000,- Ft
- II. díj: 4000,- Ft
- III. díj: 2000,- Ft

Az *Alföld* című folyóirat az első díjjal jutalmazott műveket közölni fogja.

akit eddig elsősorban az *Új Symposium*ban rendszeresen megjelenő magvas tanulmányaiból, polemizáló írásából és szókimondó bírálatából ismertünk – körlevelet és kérdőívet küldött hatvan vajdasági magyar szakos tanárnak „a pangó, aggasztó kulturális állapotok, a művészetek és a közönség – eltávolodó – kapcsolatának oksági vizsgálata” céljából. A címzetettek közül ugyan csak huszonnégyen válaszoltak, a tanulmány címében mégis hatvanan szerepelnek, mivel Gerold a 36 magyartanár hallgatását is – érdektelenséget, közönyt tükröző magatartásként – értékelte. A megkérdezett és választ is adó tanárok átlagos életkora 32,75 év, szolgálati idejük 8,6 év (23-47 ill. 1-25 szélső értékekkel). Többségük hosszabb ideje dolgozik ugyanabban a helységben, vagyis nem „vándormadár”. A két részből álló kérdőív – a legfontosabb személyi adatokon kívül – általában a magyartanárok izléséről, munkájáról, munkakörülményeiről, környezetéről, továbbá a művelődéshez, a vajdasági kultúrához való viszonyáról érdeklődik. A helyzetkép – néhány túlságosan általános kérdés és a válaszadók csekély száma miatt – semmiképpen nem tekinthető teljesnek és tipikusnak, még akkor sem, ha eleve feltételezzük a válaszok őszinteségét, de így is kínál néhány tanulságot. A megkérdezettek közül mindössze ketten mennének el más pályára, vagyis a vajdasági magyartanárok szeretik hivatásukat, iskolai munkájukat – az erkölcsi és anyagi megbecsülésnek szinte teljes hiánya ellenére („Neve dolgozz és ne láss bért!” – A „nép napszámosa” – „Műveltséggel rendelkező mindenek” – „Egy gépirónó a városházán több, semmint egy magyar szakos tanár” – „Néhol a segédszemélyzetnek is nagyobb a fizetése, mint a tanároknak”) – *becsülettel végzik*. Ugyanakkor azonban többségükben passzívak, visszahúzódnak, hiányzik belőlük a kreatív szellem, alig vagy csak nagyon felületesen ismerik a mai vajdasági kultúrát. Nem ismerik a mai vajdasági írók újabb műveit, a válaszadók közül csupán 7-8-an vásárolják a két vajdasági folyóiratot... Nem térhetünk itt ki részletesen valamennyi kérdésre, ám így is megállapíthatjuk, hogy a „pillanatkép” nem valami kedvező: az egyes tantestületeken belül sincs minden rendben; a községi vezetők és a magyartanárok között hiányzik az eredményes munkához nélkülözhetetlen egészséges kapcsolat; a jobban kereső értelmiségiek szakbarbárok, anyagiassak és teljesen közönyösek a kultúra iránt (akad olyan mérnök és orvos, aki az érettségi óta „nem vett magyar szépirodalmi művet a kezébe”); a gyakorlatban teljesen csődöt mondott a tesztek alapján történő javadalmazás, amely éppen olyan irreális és igazságtalan, mint a kommunák gazdasági erejétől függő pedagógus-fizetés...

Pedig az elvben elfogadott eszmei-politikai álláspont helyes és világos. A baj ott van, hogy ezt a mindennapi gyakorlatban gyakran „félreértik”, „félremagyarázzák”. Végső tanulságként elsősorban az olvasható ki Gerold tanulmányából – amelynek jó néhány tanulságát mi is megszívlelhetnénk –, hogy a kérdés megoldására csak akkor lesz reális remény, ha a pedagógusok élet- és munkakörülményei jelentősen javulnak, ha megkapják a társadalomtól azt az erkölcsi és anyagi megbecsülést, amelyre eléggé nem becsülhető és a szó szoros értelmében vett „népnevelői” munkájuk alapján joggal tarthatnak igényt. Ne feledjük, hogy a 24 magyartanár hivatásának tekinteti és a mostoha körülmények ellenére is odaadón végzi munkáját.

Talán a fentiekben vázlatosan ismertetett két tanulmány is eléggé meggyőzően bizonyítja, hogy mennyire eredményes volt a HÍD elmúlt évben kiírt szociológiai-szociográfiai pályázata, amely kiemelkedő egyéni teljesítményeken kívül esetleg magának a műfajnak fel lendülését is meghozhatja. Érdeklődéssel várjuk az újabb pályamunkák közlését.

BENKŐ AKOS